

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ВІСТНИК.

Med. univ. DE J. TURYN
WILN
XVIII Gerch...

КНИЖКА VI.

За червень 1899 року.

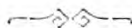
Зміст шостої книжки,

за червень 1899 року.

РІЧНИК II-ий, ТОМ VI-ий.

	Стор.
<i>Из поетичної спадщини Василя Мови (В. Лиманського)</i>	247
<i>Камінний хрест. Студія Василя Стефаника</i>	255
<i>Серед бурі. Драма на 5 дій Бориса Грінченка, I—II</i>	266
<i>Стріча. Нарис Богдана Лепкого</i>	297
<i>Из поезий А. С. Пушкина:</i>	
I—III пер. М. Старицький	306
IV—VI пер. І. Стещенко.	307
<i>Анджеля Борджія. Новеля Конрада Фердинанда Маера, пер. О. Маковей</i>	311
<i>Три в однім човні (крім пса). Оповіданє Джерома К. Джерома, пер. І. Петрушевич</i>	356
<i>Латинська ода до вельосінеда, пер. І. Франко</i>	373
<hr/>	
<i>Из секретів поетичної творчости, І. Франка</i>	137
<i>З російської України. (Ювілей російської літератури і наші літературні позви. О. С. Пушкин в українських перекладах) — Spectator-a.</i>	148
<i>Из чужих літератур:</i>	
I. Остання драма Г. Гауптмана „Візник Геншель“, нап. Г. Цеглинський	158
II. Стан сербської, словінської і словацької літератури в 1898 р., пер. В. Гнатюк	169
<i>Хроніка і бібліографія</i>	185

Із поетичної спадщини Василя Мова (В. Лиманського).

Пок. Василь Мова (Лиманський), що вмер 1891 р., звісний у нас як автор не многих, але замітних і змістом і формою поезій, що друкували ся в давній „Правді“, „Сьвіті“, „Ділі“, а особливо в „Зорі“ вже по його смерті. Се один із тих наших літературних діячів, котрим теперішнє положенє української справи і укр. слова в Росії хоч і не вистудило серця і не витрутило пера з руки, та про те відібрало можливість дати свою працю на користь загалови і дізнавати собі від того загалу чи осуду чи захохоту до дальшої праці. Як Руданський, працював і Мова на ниві українського слова потай, публікував за життя дуже мало, не бажаючи, видно, друкуватись за границею, а не знаходячи собі ласки у російської цензури, до котрої кілька разів подавав свої українські писаня, та все без щастя. Тільки по його смерті українська публіка дізнала ся про досить показну літературну спадщину сего писателя (див. „Зоря“, 1892, стор. 199). На жаль тодішні обіцянки, що свояки й знайомі приступлять до опублікованя сеї спадщини, доси не сповнені. До Галичини прислано, здасть ся, тільки збірку поезій, переписану ріжними, декуди дуже нетямущими руками, п. з. „Проліски, віршовані твори Вас. Сем. Лиманського з 1863 по 1888 рік“ і драму „Старе гніздо і молоді птахи“. Із „Пролісків“ опублікував більшу частину поменших творів В. Лукич у „Зорі“, розумієть ся, крім тих, що були друковані вже давнійше. Ось зміст сеї збірки:

1. Слово до громади, писане невідомо ким.
2. Троїсте кохання, пісні про кохання, зраду та зваду, поема написана у-перве в Харкові 1863 р., та перероблена, як дізнаємо ся з авторової замітки, в 1878 р.
3. Ткачиха, поема, з датою: Люботин, харк. губ. 1866 р., та пізнійше також перероблена.
4. Переклади з „Слова о полку Игоря“ (пять розділів, починаючи з „Тужби Ярославни“), з датою: Харків 1866—1867. (Друковано в „Зорі“ 1893 р.).
4. Самотні пісні і думи, цикль дрібніших ліричних творів. Тут є:
 - а) На прощання з Україною („Ой вийду я в чисте поле, на могилі стану“), з датою 1869 р.;
 - б) „Під стріхою убогою живе дівка красна“ (чотпри куплети, без дати; друковано з датою 1868 р. з пропуском двох остатніх рядків у Луні, ч. I, Київ, 1881, стор. 55);
 - в) Три деревини (без дати, друковано в „Сьвіті“ 1882 р.);
 - г) Козачий кістяк (з р. 1875, друковано тоді-ж у „Правді“);
 - д) „Буря виє, вітер свище“ (з р. 1876, друк. в „Сьвіті“);
 - е) „Не пустуй, моя голубко“ (з р. 1876);
 - ж) Думи засланця (з р. 1865 і 1877, друк. в „Зорі“ 1896 р.);
 - з) На Дніпрі, частина великої поеми „Дніпрянські думи“, про котру говорить впорядчик рукопису: „Твір зістав ся невиправленим ні що до змісту, ні що до форми. Ганьба шляхетсько-польської і деспотично-московської державности, докори на обидва боки за історичні кривди і протести проти польської і московської зажерливости на духову самостайність українського народу, все те зробило сей твір зовсім негодним до друку як по сей, так і по той бік (?) кордону і через те знеохотило до належитої виправки віршу.“
 - и) На балі (без дати, друковано в „Зорі“ 1894 р.);
 - і) На прогулянці (з датою: Єйск, 1880 р., друковано в „Зорі“ 1896 р.);
 - к) Під хатою (Єйск, 1878—89 р.);
 - л) На провесні (з датою 1882—90 р.);
 - м) В роковини смерти Т. Шевченка (з д. 26 февр. 1884 р., друковано в „Зорі“ 1895 р. і „Дѣлѣ“ 1886 р.);

- н) Заповіт заслання (Катеринодар, 1890 р., друковано в „Зорі“ 1893 р.);
- о) Гук до товариства молодечого віку (Катеринодар, 1886—90 р., друковано в „Зорі“ 1895 р.);
- п) До земляків роботяг (Усть-Лаба, 1873 р.);
- р) М. П. Старицькому (Єйск, 1882 р., друк. в „Зорі“ 1892 р.);
- с) Ол. Як. Кониському на 25-літній ювілей літературної діяльності його (Єйск, 1885 р., друк. в „Зорі“ 1891 р.);
- т) До Ол. Пч. (Катеринодар, 1886 р.);
- 5. Твори соціально побутового змісту. Сюди мала ввійти поема „Ткачиха“, подана в збірці на другім місці і далі „На степи, пісні про долю переселенців“, з датою: Єйск, 1883 р.
- 6. Надколисна пісня, написана в липні 1883 р.
- 7. „Гарно співаєш ти, люба дівчино“ (без дати). Два перші куплети сеї пісні були надруковані в „Зорі“ 1895 р. п. з. „Домашній співакці“; пісня має 4 купл.
- 8. „Ой не плач, не плач, дівчино“ (без дати).
- 9. „Ой чия то панночка співає“ (без дати).
- 10. До альбому Хр. Д. А. (без дати).
- 11. Переклади з Лермонтова (Ой виходжу у ночі я на дорогу, Скелюган і хмара, Гірські верховини, Мов би надгрібник занедбаний).

Ось і вся поетична спадщина Лиманського, уміщена у збірочці „Проліски“. Ті твори не однакової вартости, та всі вони свідчать про не аби-який талант, визначають ся нераз свіжими малюнками схопленими з життя, і смілою думкою, котра иноді навіть заглушує голос чутя і творчої фантазії. Пок. Мова довгі літа займав ся складанем українського словника, — от тим то і в його віршах нераз видно любителя народніх диалектів, стрічають ся неологізми та силувані звороти. Віршова форма дасть ся йому не легко і він звичайно довго та вперто мусів бороти ся з нею, перероблюючи та виправляючи свої твори по кілька разів. Друкуючи сим разом поемку „На степи“ ми висловлюємо бажанє, щоб як найшвидше видано всю збірку віршів В. Мови окремою книжкою. — *Ів. Фр.*

I. На степи.

(Пісні про долю переселенців).

I.

Темна ніч стоїть на дворі
 І свистить-мете куря;
 У кутку в холодній хаті
 В купку збилась дівторя.
 Засмутившись, хирна мати
 Над колискою влягла,
 У думках, в скорботі батько
 Сидить мовчки край стола;
 І тремтять померзлі діти,
 Аж зубами цокотять...
 „Мамо, дюдя! Мамо, дюдя!“
 Невгамовно белькотять.
 „Отже слухай лишень, жінко! —
 Зводе хмурий батько річ —
 В хаті можна й задубіти,
 Затопити-б треба піч..“
 Але жінка мов завмерла,
 Не сказала ні слівця,
 А голодні діти скиглять
 І до неньки й до вітця:
 „Мамо, папи! Тату, папи!“
 Кажуть бідні дріжачі.
 „Дай їм, жінко, хоч шматочок,
 Хоч сухар їм розмочі!“ —
 Проказав несміло батько
 Тай зімкнув ізнов уста,
 Але жінка й не рухнулась,
 Тільки сльози все ковта.
 „Дай-бо, жінко! Жінко, чуєш?
 Чого небудь пошукай!“ —
 І в відказ згукнула жінка:
 „Ох, хоч серця не вражай!
 Ліхо тяжке, чоловіче!
 Се доходе нам кінець:
 Вже нема ні крихти хліба,
 Ні цурпалочка дрівець...

Смерть нам в вічі зазирає!
 Коли зможеш, то ратуй,
 А не сила, то мовчи вже,
 Та хоч дарма не дратуй!“
 І бліда, скорботна мати
 Від колиски підвелась,
 Затулила ся руками
 Тай сльозами залилась.
 Плаче жінка, плачуть діти,
 Чоловіка жах бере,
 Сльози в горлі його душать,
 Дух ізпер ся, серце мре...
 Але ось він трохи згодом
 Із ослона ізірвавсь
 І за шапку беручи ся,
 До родини обізвавсь:
 „Цитьте, діти, не скигліте!
 Цить і ти, стара, терпи!
 Ось повернеть ся па вєсну,
 То потягнем на степі...
 Там далеко за Кубаню,
 В Чорноморських козаків
 Є багацько ще гулящих,
 Неосажених степів.
 Там степи ще непочаті,
 Не торкав їх з віку плуг;
 Там ліси — один безкрайїй
 Непорушений ще луг!
 Онтуди потягнем, жінко,
 Онтуди ми втечемо,
 А тутешній ґрунт нікчемний,
 Хату драну продамо.
 Хай їй грець, сїй жицї клятїї
 З обнищенням до щирця,
 З відробітками без краю
 І з безхлібям без кінця!
 Хай їм грець, сїм боргуванням,
 І сїм жмикрутам панам,

І Жидам, сим живолупам,
 Сим гнобителям, катам!
 Так то, жінко! Так то, діти!
 Ось мій буде рішинець:
 Втечемо звідсіль далеко,
 Де сьвітам нудним кінець!
 Там у дивнім, вільнім краї
 Всі ми сили зберемо,
 Цілині сьвятій, відвічний
 Пильно праці додамо.
 І Господь нам допоможе:
 Дасть на хлібі нам дорід,
 Дасть на овочі достаток,
 На худобі-ж — добрий плід!
 Там простора, сьвітла хата
 Нас від хуги захова,
 Миготіти-ме багаттям
 Піч веселая, нова.
 Буде в нас постіль мякая,
 Скрізь одежа на кілках,
 Серед столу — хліб як сонце,
 В хаті — страв горячих пах...
 Аго-гов, бадьорній, діти!
 Аго-гов, храбруй, стара!
 Ще нам доля ледащиця
 Засьпіває і загра!*

II.

Але ось уже й відліга:
 Сніг потанув, скресла крига,
 Капотить із стріх вода!
 Господар візок лаштує,
 Все манаття уклада.
 Дітворá півгола й боса
 Йому дрібязок ізносе,
 Веселенька і прудка...
 Діти, діти, дітпнята,
 Нерозумні пташенята,
 Що то далі вас чека?...
 І потяг візок скрипучий,
 Дітвору й добро веаучи;
 Батько й мати пішки йдуть;
 Їх скорбота обгорнула,
 У думках вони пірнули —
 Як то діток довезуть?

Що їх дощ холодний мочить,
 Що тремтять вони, дригочуть,
 Що їм їжа — сухарі...
 Гей, бадьортесь, роботяги!
 Набирайтесь добре зваги,
 Нещасливі бідарі!
 Довга буде путь-дорога!
 Ваші засоби убогі
 Вона швидко відбере;
 Доведеть ся хліба шмата
 Під віконню попрохати,
 Дехто й з голоду помре!

III.

Ген далеко серед шляху
 Мріють наші бідолахи;
 В тягарах худенька шкапа,
 Вже на силах підупала,
 По шляху зусильно чала
 І руша візок помалу.
 День і ніч візок рушає,
 Малих діток колисає,
 Мов верблюд їздця в пустині;
 Господар же й господиня
 За візком ідуть, сердєки...
 І зайшли-ж уже далеко!
 День і ніч ідуть сіроми
 Без жалів і без утоми,
 Бо надію в серці мають —
 На нові ґрунти вповають.
 Вони йдуть і все міркують,
 Про степи, ліси хмрюють...
 Там, далеко від півночі,
 В непочатім дикім краї,
 Де Кубань степами грає
 Й береги глинисті точе,
 Там простора і прибрата
 Уадриваєть ся їм хата;
 Навкруги — лани просторі,
 Гурт худоби на оборі,
 Хліба повнії засіки —
 Слава Господу на віки!
 Там дітва вже не голосить,
 Їй угідя — їсти досить!
 Вже не гола і не боса,
 Аніже простоволоса,

І в гучній, веселій зграї
По двору утішно грає...
Так химерують бідолахи
І ті химері — їм розвага,
А привабная надія
І годувє їх, і грів...

IV.

Гей злиденні роботяги,
Необачні блудяги!
Занежайте ваші мрії,
Киньте гарні ті надії,
Що так душу вашу надяють, —
Вони швидко вас ізрадяють.
Ті ґрунти, що вам бажались
І в думках вам удрівались,
Ті стени, ліси безкраї —
Вже давно другим дістались,
Їх для вас тепер немає!
Вже давно їх розібрали...
Розібрали — генерали!
Тії саме генерали,
Що в кріпацтві вас держали,
За ґрунти з вас викуп брали!
Бо вони-ж таки й труждались:
За „отечество“ стражались,
В бенкетарстві знемощались,
По писарнях працювали,
На картярство утрачались!
Все служили, працювали,
Царським скарбом поживлялись,
І в чини великі вбились,
І до пенсій дослужились!
Ще й степами поділились!
Поділили ся лісами,
Поділили ся луками
І усім заволоділи,
Що в Черкес відвоювали!

Розібрали, розібрали
Гарні землі генерали!
Всі до щенту розібрали,
Вже й купцям попродавали!
Вже купцям попродавали,

Ї силу грошей відібрали,
Та уже й помарнували!
Вже і знов земель бажують
На новії зазирають —
На ухвимські, на уральські,
На ташкенські, на байкальські,
На сибірські і бухарські,
На киргизські і татарські!

Розібрали, розібрали
Пишні землі генерали,
І для тих нема там міста,
Що не мають чого їсти;
І тепер там ніде стати
Тим, що хочуть працювати;
І тепер там ніде жити
Тим, що мусять хліб робити!

V.

Але наші бідарі
Ще про жак ґрунтів не знають
І все дальш і дальш рушають.
І малії, і старі
Вже на силах підупали,
З хліба вібились, захляли...
На дітях мертвецька твар:
Їх роса холодна мочє,
Пилюга їм сліпить очі,
Їх печє південний сквар!
Їм ні їжі, ні спочину,
Їх корчії трясе що днини,
В їх життя вже — на горіль!
Батько й мати стогнуть з лиха —
Стогнуть мовчки, плачуть тихо —
Притискають в серці біль.
Ось над Доном вони стали
Й немовлятко поховали;
Як до Еї*) дотяглись,
Знов їм смерть хлопя вхопила;
Край Чолбас дочку зарили...
Трьох дітей уже збулись,
Із двома тільки зостались,
І у путь ізнов побрались,
За Кубань перевезлись...

*) Ея, Чолбаси, Кубань — ріки на дорозі переселенців.

VI.

Гей, степи, поля широкі!
 Гей безмірні пустирі!
 Привитають вас труженні
 Хлібороби-бідарі!
 Привитають, оглядають,
 Вибирають, де-б то стать,
 Де-б землі останні сили
 За той хліб сьвятий віддять.
 Але дарма дух радіє
 Й груди хворі роздима.
 Там їм вільної містини
 Вже і клаптика нема!
 Скрізь, куди не кинуть оком,
 Скрізь привлащені ґрунти:
 Там останки піль черкеських,
 Там козацькїї юрті,
 Там державства генеральські —
 Сила степу, лісу й від —
 І пустують вони марно,
 Омина їх людський рід —
 Омина, не мавши кошту,
 Боячись орандарів,
 Що визискують бідоту,
 Душать темних злидарів.
 Деж їм стать? куди поткнутись?
 Де ще зайвії місця?
 Там, де багнища та плавні
 Розлягли ся без кінця!
 Там, де гори в голих скелях
 Досягають божих хмар,
 Там, де з віку в вік сябрують
 Вогкість баги і лютий сквар;
 Де гуля свинота дика,
 Де панує хижий звір,
 Де корчїй, лиха хвороба,
 Душе рід людський на вмір.

VII.

Проминуло скварне літо,
 Осїнь хмарить почалá;
 Господар в вогкій землянці
 Сидить мовчки край стола.
 І панує в хаті тиша,
 Тиша мертва навкругї,

Голосу дітей не чути —
 Всї померли, до ноги!
 Тільки долі під козухом
 Стогне жінка та дріжить —
 Вже давно безщасна мати
 В корчїї лихім лежить!
 Господар же й не рухнеть ся —
 Мов завмер і скамянїв...
 Чи він спить? чи думку дума?
 Чи з журби цілком замлів?
 Ні, не спить він сном природним,
 Не в живї думки втопивсь,
 Він в себе самого внурился,
 Йому в здрячку сон приснивсь.
 Йому вздрїлась Україна,
 Явма вбачивсь рідний край,
 Хата драна, дітки любі —
 Лихо й щастя, пекло й рай.
 Ось він — парубок веселий,
 Ще він лиха не зазнав;
 Під гплястою вербою
 Свою любку він обняв...
 Скільки щастя, скільки втіхи,
 Скільки ясних, любих мрій!
 Скільки в будущинї манить
 Гарних, радісних надїй!
 Ось він знов уже жонатий;
 Хата вбога — та своя;
 Праця тяжка, їсти на́маль,
 Але дух іще буя;
 Іще гарнії години:
 Ясне сьвято, ситність стрáв,
 Любі пєстоці жіночі,
 Відпочин від скрутних справ.
 Ось ізнов він — уже батько,
 Народив ся йому син...
 Всї клопоти, скрути, злидні,
 Все забув він в день родин.
 В гору дух йому підняв ся,
 Радість в серці йому гра;
 Він гостей частує щиро,
 Жичить синові добра...
 Ось ізнов йому манячить
 Низка иньших вже картин:
 Скрутні часи, боргування,
 Нещадущий Жидовїн:

Відробітки, жак худоби,
 Тяганина, бійка, глум,
 Нарікання й сльози жінки,
 Плач дитячий, злидні, сум...
 Ось картина ще страшнійша,
 Серце з ляку завмира:
 У кутку в холодній хаті
 В кутку збилась дівтора:
 „Мамо, дюдя! Тату, дюдя!“
 Кажуть дітки дріжачи;
 „Мамо, папи! їсти хочем!...“
 Кажуть знову скиглячі.
 А тут засобам убогим
 Вже цілком прийшов кінець,
 Вже нема ні крихти хліба,
 Ні цурчалочка дрівець!
 Та нема і ніде взяти,
 Хоч гукай, хоч вовком вий!
 Нічим діток ратувати,
 Хоч об стіну лобом бий!...
 Ось нарешті, мов би снище,
 Йому вздрілась довга путь:

Холод, голод, спека люта,
 Знемоцілі дітки мруть...
 І скорботного бездольця
 Невимовний жах бере,
 І волося в гору лізе,
 Розум тьмить ся, серце мре...
 Гей, злидений роботяго,
 Тільки дарма ти страждав!
 Для дітей всю міць поклав ти,
 Їм життя цілком віддав;
 Задля їх із родовища
 Ти у путь важку пустився,
 Дні і ночі пішки плентався,
 І тепер усіх рішивсь!
 Помилив ся на рахунках
 І на доленьку лиху,
 Розгубив їх одинцями
 Ти на довгому шляху!
 І тепер про людське щастя
 Ти на вік покинь думки —
 Забирай убогі клунки
 Та ставай у батраки!

Єйск, 1883-го року.

II. На провесні.

Знову весна розгостилась,
 Знову вже тануть сніги,
 Знов ручаї у ярі покотились,
 Знов пучнявіють луги.

Знов і в душі розбудились
 Теплі чутови гуртом.
 Знов вона вся розтопилась
 Щастям, любовю, добром.

Тільки в тих чистих чутобах
 Чуєть ся й болізнний сум,
 З серця встає, мов із гробу,
 Низка притіснених дум.

Всім бо весняна година
 Щастя і втіхи приводе,
 Тільки не має утіхи Вкраїні,
 Її і весною негода.

Р. 1882—90.

Камінний хрест.

Студія

Василя Стефанюка.

Присвячую о. Кирилові Гаморакowi.

1.

Від коли Івана Дідуха запам'ятали в селі газдою, від тоді він мав усе лиш одного коня і малий візок з дубовим дишлем. Коня запрягав у підруку, сам себе в борозну; для коня була ремінна шля і нашильник, а на себе Іван накладав малу, мотуз'яну шлюю. Нашильника не потребував, бо лівою рукою спирав може ліпше, як нашильником.

То як тягнули снопи з поля, або гній у поле, то однако і на коні і на Івані жили виступали, однако їм обом під гору посторонки моцували ся як струнви і однако з гори волочили ся по землі. До гори ліз кінь як по леду, а Івана як коли би хто буком по чолі тріснув, така велика жила напухала йому на чолі. З гори кінь виглядав, як би Іван його повісив на нашильнику за якусь велику провину, а ліва рука Івана обвивала ся сітею синіх жил як ланцюхом із синьої сталі.

Нераз ранком ще перед сходом сонця їхав Іван у поле пільною доріжкою. Шлії не мав на собі, лишень ішов з правого боку і тримав дишель як би під нахою. І кінь

і Іван держали ся кренко, бо оба відпочали через ніч. То як їм лучало ся сходити з горба, то бігли. Треба було і коневи його кінньську волю зробити. Бігли в долину і лишали за собою сліди коліс, копит і широчезних пят Іванових. Придорожне зілля і бадилля гойдало ся, вихолітувало ся на всі боки за возом і скидало росу на ті сліди. Але часом серед найбільшого розгону, на самій середині гори Іван починав налягати на ногу і спирав коня. Сідав коло дороги, брав ногу в руки і слинив, аби найти того місце, де бодяк забив ся.

— Та цу ногу сапов шкребчи, не ти її слинов промивай, — говорив Іван з пересердя.

— Діду Іване, а батюгов того борозного, най біжит, коли овес поїдає... Се хтось так брав на сьміх Івана, що видів його придибашки зі свого поля. Але Іван здавна привик до таких сьміхованців і спокійно тягнув бодяк дальше. Як не міг бодяка витягнути, то кулаком його вгонив далі в ногу і встаючи казав:

— Небі си, вігниєш тай сам віпадеш, а я не маю чьнесу з тобов панькати си...

А ще Івана кликали в селі Передоманим. Мав у поясі хибу, бо все ходив схилений, якби два залізні краки стягали тулуб до ніг. То його вітер підвіяв.

Як прийшов з войська до дому, то не застав ні тата, ані мами, лишень хатчину завалену. А всего маєтку лишив йому тато букату горба що найвишого і що найгіршого над усе сільське поле. На тім горбі копали жінки пісок і зївав він ярами та печерами під небеса, як страшний велитень. Ніхто не орав його і не сїяв і межі ніякої на нїм не було. Лиш один Іван узяв ся своєю пайку копати і сїяти. Оба з конем довозили гною під горб, а сам уже Іван носив його мішком на верх. Часом на долішні ниви спадав з горба його голосний крик:

— Е-ех, мой, як тобов грьину, тай по нитці розле-тиш си, який жес тьижкий!

Але відай ніколи не гримнув, бо шкодував міха і поводи його спускав з плечей на землю. А раз вечером оповідав жінці і дітям таку пригуду.

— Сонце пражит, але не пражит, аж вогнем сипле, а я кодінкую з гноєм на верх, аж шкіра з колін відпадає. Піт ізза кожного волоска просік, тай так ми солоно в роті, аж гірко. Ледви я добив си на гору. А тут такий вітрець дунув на мене, але такий легонький, що аж! А підіт же, як мене за мінуту в попереці зачыло ножами шпикати — гадав-сми, що мину си!

Від сеї пригоди Іван ходив усе зібганий у поясі, а люде прізвали його Переломаний.

Але хоч той горб його переломив, то політки давав добрі. Іван бив палі, бив кіля, виносив на него тверді кицки трави і обкладав свою частку довкола, аби осінні і весняні дощі не сполікували гною і не заносили його в ярugi. Вік свій збув на тім горбі.

Чим старів ся, тим тяжше було йому, поломаному, сходити з горба.

— Такий песій горб, що стрімголов у долину тручыне!

Нераз як сонце заходячи застало Івана на верху, то несло його тінь з горбом разом далеко на ниви. По тих нивах залягала тінь Іванова, як велитня схиленого в поясі. Іван тоді показував пальцем на свою тінь і говорив горбови:

— Отос ні, небоже, зібгав у дугу! Але доки ні ноги носьи, то мус родити хліб! Не меш за дурно їсти сонце і дощ пити!

На иньших нивах, що Іван собі купив за гроші принесені з войська, робили сини і жінка. Іван найбільше коло горба заходив ся.

Ще Івана знали в селі з того, що до церкви ходив лиш раз у рік, на великдень, і що курей зіцірував. То так він їх научував, що жадна не важила ся поступити на подвіре і порпати гній. Котра раз лапкою драпнула, то вже згнула від лопати або від бука. Хоть би Іваниха хрестом стелила ся, то не помогло.

Тай хйба ще то, що Іван ніколи не їв коло стола. Все на лаві.

— Був-сми наймитом, а потім вібув-сми десіть рік у воську, та я стола не знав тай коло стола мині їда не йде до трунку.

Отакий був Іван, дивний і з натурою і з роботою.

Гостей у Івана повна хата, газди і газдині. Іван спродав усе, що мав. Сини з жінкою наважили ся до Канади, а старий мусів вкінці подати ся.

Спросив Іван ціле село.

Стояв перед гостями, тримав порцію горівки у правій руці і, видко, каменів, бо слова не годен був заговорити.

— Дькую вам файно, газди і газдині, шо-сте ні мали за газду, а мою за газдиню...

Не договорював і не пив до нікого, лиш тупо глядів навперед себе і хитав головою, як би молитву говорив і на кожде її слово головою потакував.

То як часом якась долішня хвиля викарбутить великий камінь з води і покладе його на беріг, то той камінь стоїть на березі тяжкий і бездушний. Сонце лупає з него черепочки давнього намуду і малює по нім маленькі, фосфоричні зьвізди. Блимає той камінь мертвими блисками відбитими від сходу і заходу сонця і кам'яними очима своїми глядить на живу воду і сумує, що не гнітить його тягар води, як гнітив його від віків. Глядить з берега на воду, як на утрачене щастє.

Отак Іван дивив ся на людей, як той камінь на воду. Потряс сивим волосем, як гривую кованою зі сталевих ниток і договорював:

— Та дькую вам краснó, та най вам Бог даст, що собі в него жьдаєте. Дай вам Боже здоровє, діду Михайле...

Подавав Михайлови порцію і цілювали ся в руки.

— Куме Іване, дай вам Боже прожити ще на цім сьвітї та най Господь милосерний щасливо запровадит вас на місце тай допоможе ласков своєв наново газдов стати!

— Коби Бог позволїв... Газди, а проше, а доцьгніт же... Гадав-сми, що вас за стів пообсажую, як прийдете на весїле сїнове, але инакше зробило си. То вже таке настало, що за що наші діди тай тати не знали, то ми мусимо знати. Господна воля! А законтентуйтеж си, газди, тай вібацьийте за решту.

Взяв порцію горівки тай підійшов 'д жінкам, що сиділи на другім кінці стола від постелі.

— Тимофіхо, кумо, я хочу до вас напити си. Дивю си на вас тай ми, як якіс казав, молоді літа нагадуют си. Де, де, де-е? Ото-сте були хлопенна дівка, годна-сте були! То-сми за вами неодну нічку збавив, то-сте в данци ходили як сновавка — так рівно! Ба, де, кумо, тоті роки наші! Ану-ко пережійте тай вибачийте, що-м на старість данец нагадав. А проше...

Глянув на свою стару, що плакала mezi жінками і виймив з пазухи хустину.

— Стара, ня, на-ко тобі платину та файно обітри си, аби я тут ніяких плачів не видів! Гостий собі пиднууй, а плакати ще маєш доста чьису, ще так си наплачеш, що очи ти вітечут.

Відійшов до газдів і крутив головою.

— Шос бим сказав та най мовчу, най шіную образи в хаті і вас яко ірешних. Але рівно не дай Боже нікому доброму на жіночий розум перейти! Аді, видите, як плаче, та на кого, на мене? На мене, газдине моя? То я тебе викорінував на старість із твої хати? Мовчи, не хлипай, бо ти сиві кіски зараз обмичу тай підеш у ту Гамеріку як Жидівка.

— Куме Іване, а лишіт же ви собі жінку, таже вона вам не воріг тай дітем своїм не воріг, та її банно за родом тай за своїм селом.

— Тимофіхо, як не знаєте, то не говоріт ані дзелень! То її банно, а я тудя з віскоком іду?!

Заскреготав зубами як жорнами, погрозив жінці кулаком як довбнею і бив ся в груди.

— Озміт та вгатіт ми сокиру отут у печінки, та може той жовч пукне, бо не вітримаю! Люде, такий туск, такий туск, що не памньитаю, що си зо мнов робит!

3.

— А проше, газди, а озміт же без царамонії та будьте вібачні, бо ми вже подорожні. Тай мині старому не дивуйте си, що трохи втираю на жінку, але то не за дурно,

ой, не за дурно. Цего би ніколи не було, як би не вона з синами. Сини, уважьєте, письменні, та як дістали якесь письмо до рук, як дістали якус напу та як підійшли під стару, тай пилили, пилили, аж перерубали. Два роки нічо в хаті не говорило си, лиш Канада тай Канада. А як ні дотиснули, як-єм видів, що однако ні мут на старість гризти як не піду, тай-єм продав усе що до крішки. Сини не хотби бути наймитами післі мої голови тай кажут: „Ти наш тато, тай заведи нас до землі та дай нам хліба. бо як нас розділиш, тай не буде з чим кивати си“. Най їм Бог помагає їсти тот хліб, а мині однако гинути. Але, газди, а мині переломаному до ходів? Я зробок — ціле тіло мозиль, кости дрихлаві, що заки їх рано зведеш до купи, то десіть раз йойкнеш!

— То вже, Іване, пропало, а ви собі туск до голови не приускайте. А може як нам дорогу покажете, тай усі за вами підемо. За цим краєм не варт собі туск до серця брати! Ца земля не годна кілько народа здержати тай кількі біді вітримати. Мужик не годен і вона не годна, обоє вже не годні. І саранчі нема і пшениці нема. А податки накипают, шо-с платив лева, то тепер петь, шо-с ів солонину, то тепер барабулю. Ой, з'волили нас, так нас ймили в руки, що з тих рук ніхто нас не годен вірвати, хиба лиш тікати! Але колис на ці землі буде покаяніє, бо на-рід поріже си! Не маєте ви за чим банувати!...

— Дькую вам за це слово, але його не приймаю. Певне, що на-рід поріже си. А тож Бог не гніває си на таких, шо землю на гиндаль пускают? Тепер нікому не треба землі, лиш викслів та банків. Тепер молоді газди мудрі настали, такі фасрмани, шо за землев не згоріли. А дивіт-но си на ту стару скрипку, та пускати і її на гиндаль?! Таже то дуплава верба, кини палцем, тай маком сьиде! Та гадаєте, шо вона зайде на місце? От, переверне си дес у окіп тай пси розтыгнут, а нас поженут далі і подивити си не дадут. Вітки таким дітем має Бог благословити? Стара, а суда-ж!

Прийшла Іваниха старенька і сұхонька.

— Катерино, шо ти собі, небого, у свої голові гадаєш? Де тби покладу в могилу? Ци риба тби має з'їсти?

Та тут порьидні рибі нема шо на один зуб узьн-ти. Аді!

І натягав шкіру на жіночій руці і показував людям.

— Лиш шкіра та кости. Кудя цему, гязди, йти з печи? Була-с порьидна гяздиня, тьижко-с працювала, не гайнувала-с, але на старість у далеку дорогу вібралас си. Аді, видиш, де твоя дорога тай твоя Канада? Отам!

І показав її через вікно могилу.

— Не хотіла-с іти на цу Канаду, то підемо сьвітами і розвіємо си на старість як лист по поли. Бог знає, як з нами буде... а я хочу з тобов перед цими нашими людьми віпроцити си. Так як слюб-сми перед ними брали, та так хочу перед ними віпроцити си з тобов на смерть. Може тебе так кинут у море, шо я не буду видіти, а може мене кинут, шо ти не меш видіти, та прости ми, стара, шо-м ти нераз договорив, шо-м може ть коли скривдив, прости мині і перший раз і другий раз і третий раз.

Цілювали ся. Стара впала Іванови на руки, а він казав:

— А то ть, небого, в далеку могилу везу...

Але сих слів уже ніхто не чув, бо від жіночого стола надбіг плач як вітер, шо з помежи острих мечів повіяв і похилив усі голови мужиків на груди.

4.

— А тепер ступай собі стара межн гяздині та пил-нуї, аби кожду своє дійшло та на, напий си раз, абим ть на віку видів пену.

— А вас, гязди, я ще маю на два гатунки просити. Дес може сини пустьп в село на пошту, шо нас із старов уже нема. Та бим просив вас, абиете за нас наймили служебку тай абиете си так як сегодне зійшли на обідец та віказали очинаш за нас. Може Пан Бог менше гріха припише. Я гроші лишу Яковови, бо він молодий тай слухний чоловік та не сховає дідів ірейцір.

— Наймемо, наймемо і очинаш за вас вікажемо...

Іван задумав ся. На його тварі малював ся якийсь стид.

— Ви старому не дивуйте си тай не сьмійте си з діда. Мині самому гей устид вам це казати, але здає ми си, що бим гріх мав, як бим цего вам не сказав. Ви знаєте, шо я собі на своїм горбі хресток камінний поклав. Гірко-м го віз і гірко-м го на верьх вісажував, але-м поклав. Такий тьижкий, шо горб го не скине, мусит го на собі тримати так, як мене тримав. Хотів-єм кілька памньитки по собі лишити.

Стулив долоні в трубу і притискав до губів.

— Так баную за тим горбом, як дитина за цицков. Я на нїм вік свій спендив і окалічів-єм. Кобим міг, тай бим го в пазуху сховав, тай взьив з собов у сьвіт. Банно ми за найменшов крішков у селі, за найменшов дитинов, але за тим горбом таки ніколи не перебаную.

Очи замиготіли великим жалем, а лице задрожало, як чорна ріля під сонцем дροжить.

— Оцеї ночи лежу в стодолі та думаю, та думаю: Господи милосерний, ба шом так гльібоко зогрішив, шо женеш ні за сьвітові води? Я ціле жите лиш роб тай роб тай роб! Нераз як днинка кіньчила си, а я впаву на ниву тай рівно молю си до Бога: Господи, не покинь ні ніколи чорним кавалком хліба, а я буду все працювати, хіба бих не міг ні руков, ні ногов кинути...

— Потім такий мене туск напав, що-м чиколонки гриз і чупер собі микав, качьив-єм си по соломі як худобна. А потім нечисте цукнуло си до мене. Не знаю і як і коли вчинив-єм си під грушков з воловодом. За малу філю був-бим си затьиг. Але Господь милосерний знає, шо робит. Нагадав-єм собі за свій хрест тай мене гет відійшло. Ий, як не побіжу, як не побіжу на свій горб! За годинку вже-м сидів під хрестом. Посидів, посидів довгенько тай якос ми лекше стало.

— Адї, стою перед вами і говорю з вами, а тот горб не віходить ми з голови. Таки го вижу тай вижу, тай умирати буду тай буду го видіти. Все забуду, а його не забуду. Співанки-м знав тай на нїм забув-єм, силу-м мав тай на нїм лишив-єм.

Одна сльоза котила ся по лиці, як перла по скалі.

— Та я вас прошю, їзди, аби ви, як мете на сьвіту неділю поле сьвітити, аби ви ніколи мого горба не минули. Будь котрий молодий най вібіжит та най покропит хрест сьвіченув водицев, бо знасте, шо ксьондз на гору не піде. Прошу я вас за це дуже їрешно, аби-сте мнї мого хреста ніколи не минали. Буду за вас Бога на тім сьвіті просити, лиш зробїт дідови його волю.

Як коли би хотїв рядном простелити ся, як коли би добрими, сивими очима хотїв на віки закопати в серцях гостей свою просьбу.

— Іване, куме, а лишїт же ви туск на боці, гет його відкиньте. Ми вас усе будемо нагадувати, раз на завше. Були-сте порьидний чоловік, не лїзли-сте натарапом на нікого, нікому-сте не переорали, ані не пересїяли, чужого зеренца-сте не порунтали. Ой, нї! Мут вас люде нагадувати тай хреста вашого на сьвіту неділю не минут.

Отак Михайло розводив Івана.

5.

— Вже-м вам, панове їзди, все сказав, а тепер хто нї любить, та тот буде пити зо мнов. Сонечко вже над могилув, а ви ще порцію горівки зо мнов не віпили. Заки-м ще в свої хатї і маю гостї за своїм столом, то буду з ними пити, а хто нї навидит, тай буде також.

Почала ся пїятика, тота пїятика, що робить з мужиків подурїлих хлопцїв. Незабавки пїаний уже Іван казав закликати музику, аби грав молодїжи, що заступила ціле подвірє.

— Мой, маєте так данцувати, аби земля дудніла, аби одної травички на току не лишило си!

В хатї всі пили, всі говорили, а ніхто не слухав. Бесїда йшла сама для себе, бо треба її було конче сказати, мусїло ся сказати, хоч би на вітер.

— Як-ем го віпуцував, то був віпуцуваний, котре чорний, то як сріблом посипав по чорнї, а котре білий, то як маслом снїг помастив. Конї були в мене в ордунку, цісар мїг сїдати! Але-м грошїй мав, ой, мав, мав...

— Кобим учинив си серед такої пустині — лиш я та Бог аби був! Абим ходив як дика звір, лиш коблх не видів ні тих Жидів, ні панів, ні ксьондзів. Отогди би називало си, шо-м пан! А ца земля най западає си, най си і зараз западе, то-м не згорів. За чим? Били та катували наших татів, та в ярем запрьгали, а нам уже кусня хліба не дають прожертти... Е, коби то так по мойому...

— Ще не находив си такий есквертант, аби шо з него стьнг за податок, ой, ні! Був Чьих, був Німець, був Поляк — г...., пробачьните, взяли. Але як настав Мадзур, тай найшов кожушину аж під вишнев. Кажу вам, Мадзур біда, очи печи тай гріху за него нема...

Всякої бесіди було богато, але вона розлітала ся в найріжнійші сторони, як надгнилі дерева в старім лісі.

В шум, гамір і зойки і в жалісливу веселість скрипки врізував ся съпів Івана і старого Михайла. Той съпів, що його нераз чути на весілях, як старі хлопці доберуть охоти і заведуть стародавніх съпіванок. Слова съпіву йдуть через старе горло з перешкодами, як коли би не лиш на руках у них, але і в горлі мозилі понаростали. Ідуть слова тих съпіванок, як жовте осінне листє, що ним вітер гонить по замерзлій землі, а воно раз-на-раз зупиняє ся на кождім ярочку і дрожить подертими берегами, як перед смертю.

Іван тай Михайло отак съпівали за молодії літа, що їх на кедровім мості здогонили, а вони вже не хотіли назад вернути ся до них навіть у гості.

Як де підтягали в гору яку ноту, то стискали ся за руки, але так кріпко, аж сугасти хрупотіли, а як подибували дуже жалісливе місце, то нахильовали ся до себе і тулили чоло до чола і сумували. Ловили ся за шию, цілювали ся, били кулаками в груди і в стіл і такої собі своїм заржавілим голосом туги завдавали, що врешті не могли жадного слова вимовити, лиш: Ой, Іванку, брате, ой, Михайле, пріятелю!

6.

— Дьндю, чуєте, то вже чьне віходити до колії, а ви розсьпівали си як за добро-миру.

Іван витріщив очі, але так дивно, що син побілів і подав ся назад. Іван поклав голову в долоні і довго щось собі нагадував. Устав ізза стола, підійшов до жінки і взяв її за рукав.

— Стара, гай, матір, инц, цвай, драй! Ходи, уберемо си по панцки тай підемо панувати.

Вийшли обоє.

Як уходили назад до хати, то ціла хата заридала. Як би хмара плачу, що нависла над селом, прірвала ся, як би горе людське дунайську загату розірвало — такий був плач. Жінки заломили руки і так сплетені держали над старою Іванихою, аби щось з гори не впало і її на місці не роздавило. А Михайло ймив Івана за барки і шалено термосив ним і верещав як стеклий.

— Мой, як-се газда, то фурни тото катране з себе, бо тьи віполічкую як к....!

Але Іван не дивив ся в той бік. Ймив стару за шию і пустив ся з нею в танець.

— Польки мині грай, по панцки, мам гроші!

Люде задеревіли, а Іван термосив жінкою, як би не мав уже гадки пустити її живу з рук.

Вбігли сини і силоміць винесли обоїх із хати.

На подвірю Іван танцював дальше якоїсь польки, а Іваниха обченила ся руками порога і приповідала:

— Ото-сми тьи віходила, ото-сми тьи вігризла оцими ногами!

І все рукою показувала в повітря, як глибоко вона той поріг виходила.

7.

Плоти по-при дороги тріщали і падали — всі люде випроваджували Івана. Він ішов зі старою, згорблений, в цайтовім, сивім одію і що хвля танцював польки.

Аж як усі з'уцинили ся перед хрестом, що Іван його поклав на горбі, то він трохи прочунав ся і показував старій хрест.

— Видиш, стара, наш хрестик? Там є вібито і твоє намено. Не бі си, є і моє і твоє...

Серед бурі.

Драма на 5 дій

Бориса Грінченка.

—**—

Л Ю Д Е :

Василь Коваленко, полковник Калницький.

Оксана, його жінка.

Свирид Пилипенко, її батько, сотенний осавула
у Ханенка.

Горпина, слуга в полковника Коваленка.

Степан Лясковський, сотник

Лаврін Крицький, писар полковий

Андрій Старовський, судия полковий

Михайло Білоченко, обозний полковий

Хома Жидинський, хорунжий полковий

Роман Горленко, осавула полковий

Денис, козак, кремезний дід

Дід Остап, старий козак, увесь білий

Карпо

Крутько } козаки не молоді

Два окличники

Татарин, кат

Козаки й народ (жінки й чоловіки)

Грицько Доленко, козак

Сотник козацький

Козаки

Жовніри польські в таборі під Калником.

} Калниць-
кий.

} у Калнику.

} з Ханенкового боку, в та-
борі під Калником.

Діється 1671 р. в осени у місті Калнику.

П Е Р Ш А Д І Я.

Світлиця в полковника Коваленка. Вузькі й довгасті вікна з невеликими шибками в олов'яних рамах. Двері просто глядача, праворуч і ліворуч. Кахольна груба з мальованих кахоль: козацький полковник з шаблею в руках верхи, Татарин біжить конем, пані з хусточкою в одній руці і з квіткою в другій, дівчина по воду йде, сівач їє, степовий орел видирає з лоба очи мертвому козакови, ведмідь удіка цупе, рясорогий олень біжить — усе те змальовано на кахлях, на кожій по одному малюнку; на стінах порозвішувано зброю, два портрети. Кругом стін — лави з спинками, килимцями позастелювані. Де нема лав — полиці з дорогою посудом: блищать кубки злотисті й срібні і просто ясно-кришталеві, стоять чарки, коновки, великі таци, срібні тарілки. У куточку маленька полицка, а на ній кілька книжок, товстих фольянтів. Ближше до глядачів стіл, біля його під стіною лави, з низьких боків — дзиглі.

ПЕРШИЙ ВИХІД.

Оксана, пані полковникова, струнка, чорнява, молода молодниця з темними очима, вбрана у шовкову запуску і у вишивану сорочку; поверх сорочки корсет, корунком обшитий; вона стоїть біля вікна і сьпіває. Увіходить **баба Горпина** — невеличка, сухорлява стара жішка і прислухуєть ся.

Оксана (сьпіває):

Закувала зозуденька, закувала:
Горе-ж мені молоденькій, що сама я!
Чогось мені на серденьку та й не легко:
Єсть у мене рідний батько, та далеко.
Ой вирву я з режі квітку, з винограду,
Та пошлю я до батенька на пораду.
А батенько тії квітки не приймає,
Бо він мене, молодої, не пізнає...

Горпина. А ти вже знов про батька щось...

Окс. Так що?

Горп. Сумуєш ти...

Окс. Не можу-ж я забути:

Вже-ж батько він!

Горп. Та служить ворогам.

Окс. Нехай йому за те Господь пробачить!

Се гріх тяжкий... Він завсїди до Ляхів

Прихильний був, — того і віддавати

За Василя мене він не хотїв...

Де він тепер? Не відаю, не знаю...

А пісня ся ні трохи не сумна:

Вона-ж оттак кінчаєть ся, бабуся:

Ой вирву я з рожі квітку, з винограду,
Та пошлю я до милого на пораду,
А мій милий тую квітку та й приймає,
Бо він мене, молодую, пригортає!
(Підбігає й обнімає Горшину).

А также, так, бабусю, пригортає!
Вже-ж пригорта!...

Горп. Пустуєш ти усе!

І як йому тепер ще пригортати,
Коли кругом Ляхи нас облягли,
І треба нам завзято боронитись.

Окс. Бабусенько, голубочко моя!
Я-ж тільки так!... сама я добре знаю!

Ні в день йому спокою, ні в ночі:
Все шанців, бач, не хоче покидати:
Прихилить ся, хвилинку задріма,
Та й знов туди... І де береть ся сила?!

Горп. На теж він є полковником у нас...
Так де вже тут сьміятись, пригортатись:

Окс. Молити ся, журити ся тепер...
Бабусенько, і я-ж молю ся щиро,
І я журюсь, що обняла наш край
Така біда; та по всяк час сумною,
Понурою не можу бути я...
Та й на що те? Боротись ліпше, лекше,
Коли на бій всьміхаючись ідеш,
І сонечко-надія сяє ясно...

Горп. От, прийде він намучений, сумний,
Закурений важким гарматним димом,
А я його візьму та й звеселю,
То й віримо, що лихо піде геть.
Як би то дав Господь наш милосерний!...
Ох-ох-ох-ох! Неначе хтось іде?

ДРУГИЙ ВИХІД.

Василь Коваленко, полковник, увіходить з писарем **Лавріном Крицьким**. Коваленко високий, з чорними вусами, не дуже довгими, сам чорнявий, з ясеним, трохи гордим поглядом; убраний у козацький жупан кармазиновий, короткий, простий, при

боку шабля; він тільки-що вернув ся з шанців. Писар Лаврін Крицький зовсім молодий, гарний з себе, білявий, з маленькими вусами, вдягнений у довший жупан, підперезаний кольористим поясом; зверху кунтуш, він його скидає, увійшовши.

Криць. (вклоняючи ся). Я доброго здоровля зичу пані!

Окс. (вклоняючи ся). Здорові й ви! Сідайте, прошу, в нас!

Ковал. Оксаночко, у нас тут рада буде,
Так щоб ніхто сюди не увійшов.

(Проходить в другу комнату, в праві двері. Горпина виходить у ліві).

ТРЕТІЙ ВИХІД.

Оксана. Крицький.

Окс. Що стало ся? Якісь новії вісти?
Чи що лихе?

Криць. Нове? Лихе? Ба, ні!
Від ворогів нема нового лиха,
А від своїх, — се гірше за Ляхів.

Окс. Кажіть же, що!

Криць. Суть вороги між нами!

Окс. Між нами? хто?

Криць. Ото-ж то й є, що хто?

Як би я знав! А то по місту всюди
Вже пущено такую вість, немов
Полковник наш не здужа боронитись,
Не вміє він... що скинути-б його
Та пньшого когось настановити,
Що мусимо скорити ся Ляхам,
А булаву Ханенкови віддати...
О, прокляті!...

Окс. Яка брехня!... Василь?

Не вміє він?

Криць. Та що вже говорити!

Всі відаєм, що душу віддає
І силу всю за справу пан полковник,
Що розумом, лицарством — перший він.
Та через те-ж ті зрадники й жадають

Геть скинути його, — аби самим,
 Не гаючись, Собіському схилить ся.
 Коли того не буде, хто один
 Здолає тут оперти ся тій силі,
 Що навкруги мов хмара облягла,
 Змагаючись стоптати нас під ноги, —
 Тоді вони вже запанують тут!
 От, пані, чим полковник винен став ся.

ЧЕТВЕРТИЙ ВИХІД.

Увіходять: **Степан Лясковський**, сотник, чоловік років 35, не поганий в себе, вуси біляві, трохи в гору закручені; **Андрій Старовський**, судия полковий, років йому з 50 або й трохи більше, обличчє досить грубе, сите, увесь кремезний, чорні короткі вуса; **Хома Жилинський**, хорунжий полковий, пиндючна козацька постать; увіходячи, вітають ся.

Добридень вам, вельможна господине!

Окс. Здорові й ви!

Лясков. Деж пан полковник є?

Окс. Увійде він, — от тільки зараз вийшов.

ПЯТИЙ ВИХІД.

Увіходять: **Михайло Білоченко**, обовний полковий, худий з обличчя, але кремезний, старий, сивий козарлюга з довгими вусами; **Роман Горленко**, осавула полковий, ще молодий, звичайне козацьке обличчє, говорить завсіди палко і щиро. Вітають ся:

Витаємо в господі вашій вас!

Окс. Витаю й я, — добридень вам, панове!

ШЕСТИЙ ВИХІД.

Полковник **Коваленко** увіходить, а **Оксана** зараз же виходить.

Ковал. Сідайте-ж бо, панове, прошу вас!

(Усі сідають, окрім писаря; той тимчасом переглядав книжки на полиці, а тепер, узявши в руки одного фоліянта, перегортає його зацікавлений).

Білоч. Пан писар щось до книг узяв ся дуже.

Криць. Не можна-ж бо! Новенька книга тут!

(Читає: „Небо нове з новими звіздами сотворенное...“
 Іоанікія Галятовського).

Я ще у вас її й не бачив, пане!

- Ковал.** Ще по весні її мені привіз
 Один купець зо Львова; тільки й досі
 Як треба я не прочитав її
 За справами військовими. Я потім
 Вам дам її, — тепер ідїть до нас!
 (Облишивши писар книгу, сїдає до гурту).
 Собіський Ян, гетьман коронний польський,
 А в купі з їм Ханенко, що себе
 Теж гетьманом над нами називає,
 Прислали нам отсе сього листа,
 А у листі таке нам написали,
 Щоб віддали на панську ласку їм
 Ми Калник наш... Листа ви всі читали...
 Що волите на лист той відповісти?
- Старов.** А щож би ми могли відповідати?
 Он скоро вже два тижні буде, — всі
 Ми тут бємось, а діла все чорт має...
 Що дня тіснійш, міцнійш стискає нас,
 Мов обручем зо сталі, лядська сила.
 Нас жменя тут востала ся мала,
 В їх — військо все. Гетьман наш Дорошенко
 Не здужає потуги дати нам...
- Ковал.** То з двох одно: або Ляхам скоритись,
 Або гуртом у бої полягти.
 Се подаю вам до уваги нині.
- Старов.** Деж сила в нас, щоб ще змагатись нам?
 Як скоримось, то змидування буде,
 А скоро ні — загинемо усі
 Із статками, маєтками своїми.
- Білоч.** Лицарська річ у бої полягти.
Горл. Загинемо? Так ліпше вже загинуть!
 Ще сила є! І пороху та куль
 Багато в нас.
- Жилин.** А в ворогів ще більше.
- Білоч.** (до Старов.) Не стане куль — червінцями тоді
 Стріляти-мем, — їх де в кого багато.
- Горл.** Ха-ха-ха-ха! Се пан обозний втяв!...

Старов. Ну, не на те червінці, щоб стріляти!...
 А як нема вже змоги, то корись!
 Та й скоримось ми не кому чужому, —
 Ханенкови, — і той у нас гетьман...
 Однаково — Ханенко, Дорошенко...

Ковал. Ба ні, не так! Пан полковий суддя
 Сказав таке, чого казати не личить:
 Забув, хто єсть у нас тепер гетьман!
 Ні, не одно Ханенко й Дорошенко.
 Бо гетьманом Ханенка ізробили
 Ляхи, не ми. Він здав ся їм на те,
 Щоб булаву відняти в Дорошенка,
 Бо сей не з тих, що вклонить ся Ляхам!
 Ханенко, се — попихач у Ляхів!
 Він важучи свого народу волю,
 Його права сьвятїї за ніщо,
 Все продає за панську зрадну ласку,
 Аби він сам у злотї панував!
 Гетьман Петро — хай Бог йому уділить
 Предовгий вік — за правду він стоїть,
 За те, щоб ми, не кланявшись нікому,
 В своїй землі по своєму жили.
 І мислить він про край, про посполите
 Усіх добро. Не хоче він народ,
 Що визволивсь, купивши волю кровю,
 Віддати знов старим панам в ярмо.
 З'єднати ся повинна Україна
 Під одною рукою вся, — тоді
 Ми будемо серед народів дужі
 І високо підіймемо свій стяг.

Білоч. Не скоримось Ханенкови, ні, ні!

Горл. Не зрадімо свого краю й волі!

Криць. Не подамось!

Жилин. Не змога-ж далі так!

Горл. Ні, змога є! Міцні ще шанці й замок.

Жилин. А те забув, що з міста є хідник
 Ще давній той: аби Ляхи назвали,
 То нищечком і влізуть у ночі.

Ковал. Завалено уже тайник землею.

- Білоч.** Допильнував того я в ранці сам.
Горл. І живність є, — голодні не вмиremo...
Криць. А може ще й підійде Дорошенко
 З потугою...
- Старов.** Де в чорта вже йому
 Нам допомогти, коли й самому скрутно.
- Лясков.** Не згожуюсь! Дозвольте зняти річ!
 Деж видно се, що зникла наша сила?
 Ні, мусимо ми боронить ся знов!
 Ні, мусимо боротись до загиину
 І за свого стояти гетьмана!...
 Подужаєм! Ми-ж козаки, панове!...
- Старов.** А ти-ж казав...
Лясков. Що тяжко нам боротись?
 Казав! Так що? Поборемо усе!
- Старов.** Але-ж бо ти...
Лясков. Кажу, щоб бить ся й далі!
Старов. (помовчавши трохи). Як так, то й так...
Жилин. Як сотник, так і я!...
- (Павза).
- Ковал.** Так будемо-ж до смерти боронить ся!
 Признаюсь вам по щирости тепер:
 Коли-б ви тут усі постановили
 Послухать ся сього до нас листа,
 Скорити ся, то вже повів би иньший
 Вас кланятись Ляхам, а я-б узяв
 В останнє вже тоді у руки шаблю
 Та й кинув ся-б на ворогів хоч сам.
 Бо дїпше є за волю в бої вмерти,
 Ніж стати ся невільником-рабом.
 Бо тільки труп — той сорома не знає,
 А хто живий, той не стерпить ярма.
- Криць.** Ні, не стерпить! І ми того не хочем.
Білоч. Якби-ж усі такі були, як ти!...
Горл. З тобою всі поляжемо, — веди!
Ковал. За щирість сю спасибі вам, панове!
 Смеркаєть ся, — на шанці треба йти.
 Ще й післанця ми мусим відіслати. (Всі встають).
 Нема чого відписувати їм:

Так відкажу — нехай не дожидають!
 Ми скоримось хіба як у землі
 Лежати-мем. Ходіть тепер, панове!

(Виходять усі, Коваленко позаду, але в ту мить відчиняють ся
 двері з другої комнати і увіходить Оксана).

СЬОМИЙ ВИХІД.

Коваленко. Оксана.

Окс. Василечку, стрівай!

Ковал. (зачиняє двері і вертаєть ся). А що тобі?

Окс. Я, звісно, все з тієї хати чула!

Ковал. А щож, чи так відповідать на лист?

Окс. Іще-б не так! Який ти сьмілий, гарний!
 З тобою я нічого не боюсь.

Коли-б не се, а в-двоє більше військо

Нас облягло, — не страшно і тоді:

Бо що воно перед тобою зможе?

Ковал. Хіба вже я нелюдську маю міць?

Ні, є кінець усякій людській силі.

І навіть той, хто дужчий за усіх —

Той зломить ся.

Окс. Зломитись — не схилитись,

Не кланятись звитяжцям-ворогам!

І ти такий! За те такий і гарний

І дорогий, коханий, любий мій!

(Припадає до його, він пригортає її й цілує).

Ковал. А що, як би Ляхи нас подоліли?

Окс. Тоді-б поліг в останнім бої ти.

Ковал. А ти?

Окс. А я? Чудний бо ти, Василю!...

Ковал. В неволю ти потрапила-б тоді.

Окс. В неволю — я?! На що так глузувати?

Ні, смерть — то мить, неволя — цілий вік...

Я до життя готова і до смерти:

Де будеш ти, то буду там і я.

Ковал. Голубочко, душі моєї сонце!

Мій сьвітоньку! З тобою — все ясне,

Без тебе — ніч... ніч темна і похмура...
Без тебе я... і жити-б я не міг!

Окс. (палко пригортаючи ся до його).

О, цить бо, цить!... А то тебе від себе
Не зможу я пустити!...

(Цілує його, а потім відштовхує злегенька від себе).

Ну, вже йди!

Ковал. Іду, іду, бо справді забарив ся...

(Іде, але на порозі спиняєть ся).

А відаєш, яка в нас новина?

Грицько знайшовсь.

Окс. Невже? А де?

Ковал. В Ханенка.

Окс. (сумно). І він туди!...

Ковал. Я з шанців сам пізнав

І в післанця питавсь, — і той так каже.

Ну, вже піду... Я скоро і вернусь. (Виходить).

ВОСЬМИЙ ВИХІД.

Оксана сама. Проходжує ся по хаті, потім сідає біля столу.

Окс. Грицько знайшовсь... і бєть ся за Ханенка...

І винна я... Укупі ми зросли

І плакали й сьміяли ся укупі...

Він покохав мене і певний був,

Що будемо ми вдвох із їм подружем...

Та може так воно й було-б, як би

Не стрівсь Василь... Маленька зірка гасне,

Як засія на небі сонце... так...

Як віддалась за Василя, не стало

Тоді Грицька: ураз кудись він зник...

А се тепер у ворогів з'явив ся...

І щирий він, і гарний, добрий був...

Ми вкупі з їм ділили сьміх і сльози.

Він батькови був тільки приймаком,

Але мені він братом був із малку.

І жалко так, що з ворогами він!...

Як сталось се, що він тепер з Ханенком?

Як все тепер поплуталось: хто був
 Учора наш, той з ворогами завтра.
 Се помилка його, і певна я:
 Коли-б його могла я де уздріти, —
 Вернув ся-б він, їх кинувши, до нас.
 (Схиляється головою на руки і замислюєть ся).

ДЕВЯТИЙ ВИХІД.

Оксана. Баба Горпина.

Горп. Чи вернеть ся небавом пан Василь?

Окс. Ви хочете, бабусенько, вже спати?
 Лягайте, спіть! Чого ще вам товктись?
 Сама я тут вечерю наготую.

Горп. Так я піду...

Окс. Ідіть, бабусю, спіть!

(Горпина виходить. Оксана знову сидить біля стола, замислившись).

ДЕСЯТИЙ ВИХІД.

Увіходить тихо **чоловік** середнього зросту, в звичайній мужичій одежі, білявий, вуси, без бороди. Увійшовши озираться, не ва- жучи ся нічого робити. **Оксана** почувши його, підводить голову і від разу встає.

Окс. Се хто такий? (Придивляється ся). Ой, хто се? (Пізнає).
 Боже правий!

Чол. Не пізнаєш?

Окс. Ні, я пізнала... ви...

Се, батьку, ви...

Пилипенко. Се я! Чого-ж злякалась?

Поблідла чом? Хиба я дикий зьвір?

Окс. Та ні, се так... се я... не сподівалась...

Я думала, що вас немає тут...

Пил. Та не лякайся! Я не прийшов ганьбити

Тебе за те, що ти за Василя

Твого пішла, від батька втікши нишком,

До ворогів пристада...

Окс. Батьку, ні!

Не вороги вони мені, а рідні.

Той ворог нам, хто наш плюндрує край:

Не я, а ви, мій батьку, з ворогами.

- Пил.** Мовчи уже, коли ще не клену!
Я не про те тут маю розмовляти.
- Окс.** А я про те: покиньте, тату, їх;
Верніте ся до нас! Вас привитаєм
Як рідного, коханого ми всі...
Любити-му, корити-мує!... Верніть ся!
- Пил.** Облиш, кажу! Не в тім сьогодні річ!
Повинна ти мене обратувати.
Сюди в ночі я тайникóm уліз, —
А поки я ходив, то тайника
Засипано, — зоставсь я мов у пастці.
Я цілий день у буряні лежав,
А се добравсь по темному до тебе.
- Окс.** Але чого-ж ви опинились тут?
- Пил.** А що тобі? За ділом опинив ся.
Ратуй тепер і випусти мене!
- Окс.** А якже вас я випущу? Всі брами
Скрізь замкнено і вартові стоять.
- Пил.** То одури тих вартових як знаєш,
А випусти відсіль мене мерщій!
- Окс.** Та як же я їх одурити можу?
- Пил.** Ти вимудруй! Ти знаєш ліпше се!
- Окс.** Дурить своїх? Ні, я того не хочу.
- Пил.** А-ну облиш ти вигадки дурні!
- Окс.** Не вигадки — не можу я зробити.
- Пил.** Не зробиш ти, — я проклену тебе!
(Лютує). Я задавлю тебе! пускай мене!
- Окс.** Не можу я!
- Пил.** У, проклята тварюка!
(Проходить по хаті і вертаєть ся. Спокійнійше)
Та слухай же! Розваж же, нерозумна:
Коли мене не випустиш в ночі, —
Піймають же мене і покарають.
- Окс.** Я Василя прохати-му, щоб він...
Поможе він...
- Пил.** На його я не вірю.
Та й він не сам: є присуд військовій, —
І завтра я на шибениці буду,
Що голову катюга втне мені.

Окс.

Ой, Господи!

Пил.

Та пожалій же батька!
 Вже раз його скривдила тяжко так,
 Тепер його ти віддаєш на страту.
 Пролетить ся кров моя і упаде
 На голову тобі: ти вбила батька!
 Моя душа на божий стане суд
 І я Йому, Єдиному, на тебе
 Поскаржу ся.

Окс.

Ой, Боже! що чинити?

Пил.

Поскаржу ся: у неї не було, —
 Скажу Йому, — жалю в жіночій серці.
 Вона могла кривавий батьків труп
 Без голови вбачати на помості;
 Вона мене убила, се вона;
 Карай її, мій Господи Єдиний!

Окс.

Ні, не кажіть так, тату, не кажіть!

Пил.

Казати-му! У тебе серце добре,
 Я-ж — батько твій, зростив тебе, кохав...
 Тепер прошу: ратуй мене від смерті!...

Окс.

Стривайте бо!... подумаю... (Мовчить). А, так!
 Надумала.

Пил.

Надумала? Кажі-ж бо!

Окс.

Тут поблизу в саду у нас є хвіртка
 Маленька у мурі... ключ у нас...

Пил.

Веди-ж мене! веди мерщій, не гай ся!

Окс.

Стривайте бо, — неначе хтось іде... (Прислухується).
 Василь іде! (Бере його за руку). Отам сховайтесь поки.
 Я все зроблю, що сила буде, — йдіть!

(Виводить батька в другу комнату, сама вертається).

ОДИНАДЦЯТИЙ ВИХІД.**Оксана.** Коваленко увиходить.**Ковал.**

Оксаночко, тут не було Карпа?

Окс.

Не бачила його...

Ковал.

А мав він бути...

А може він в пекарні дожида?

Ти глянь, піди! Нехай сюди увійде!

(Оксана виходить).

ДВАНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Коваленко (сам, дивить ся у слід Оксані).

От Бог послав мені отсей клейнод!...
 І утомлюсь, і знеможусь без міри,
 А зирнемось, очима всьміхнемось, —
 І де вже та і втома і знемога!
 Коли-б її у мене Бог відняв,
 То хоч і вмри, бо щó життя без неї?
 Холодний сьвіт без радощів і втіх,
 Без щирости, без правди... кров та бійка
 Щоденная... гризеть ся з братом брат...
 А на що се? Величня річ — лицарство!
 Я все життя із шаблею прожив,
 А часом так подумаеш: мій Боже,
 Тож кров!... тож смерть!... тож горя скільки, сліз!...
 Хай Бог простить, бо бюсь за правду й волю...
 Та знає Бог, що се тяжке життя,
 І посила душі людській на втіху
 Пречистую, ласкаву та ясну
 Жіночюю подружню душу люблю, —
 Так і мені Оксаночку послав.

ТРИНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Коваленко. Карпо, козак не молодий, увіходить.

- Карпо.** От я прийшов. Який же загад буде?
Ковал. Та загад сей такий: як хочеш ти,
 Так і берись, а ні — нехай хто иньший.
Кар. Кажіть — який?
Ковал. Та от цидулу сю
 Гетьманови Петрови доручити.
 Тут більш на смерть, ніж на життя ідеш.
Кар. Давайте лист!
Ковал. Ти лицар щирий, брате!
 Тає слухай же, як муєш ти зробити:
 Ти вдягнеш ся у свиту й вийдеш зараз
 В маленькую лівую браму, — там
 У низ іди; зійшовши на долину

Йди до млина, мірошника знайди
 Петра Гайду, йому віддай цидулу:
 Хай він мерщій до Дорошенка йде...
 Він знає вже, — скажи, що се від мене...
 Віддавши лист, вертайсь назад сю ніч.

Кар.
Ковал.

А як його не буде дома часом?
 Тоді ти сам у Чигирин іди
 І там віддай цидулу гетьманови.
 Ось на тобі червінця на коня... (Дає).
 Їдь день і ніч... Мені тебе не вчити,
 Ти знаєш сам... Не першого тебе
 До гетьмана з листом я ординую,
 Але нема ні вісточки відтіль,
 Всі посланці погинули без сліду.
 То сторожкий ти будь та бережкий,
 Щоб сам живий і щоб зробив ти діло.

Кар.
Ковал.

А як же я вйду до міста знов?
 Ми підемо з тобою вдвох до брами,
 Там вартовий і випустить тебе.
 Як вернеш ся-ж, то мусиш ти сказати:
 „Брід перейшов“ — се гасло тільки ти
 Та вартовий та я і будем знати —
 Воно тобі відчинить браму знов.
 Тепер же тут ніхто не може знати,
 Що ти пішов: те знаєш ти та я
 Та вартовий: певнійша справа буде,
 Коли ніхто не знати-ме про се.

Кар.

Нехай і так... Так може-б пан полковник
 Не брамою звелів мені іти,
 А випустив мене з садка у хвіртку?
 Так тут ніхто мене-б уже не вздрів.

Ковал.

Не можна так: кущі-терни край брами,
 І легко ти сховаєш ся у їх,
 Тут — голо все, то скоро вийдеш, — зараз
 Тебе Ляхи постережуть і вбють.
 Тепер ходім, — я проведу до брами.

(Виходять обидва).

ЧОТИРНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Пилипенко, а згодом Оксана.

Пил. (обережно визирає в двері і бачивши, що нікого нема, увіходить). Уже пішли... Ідіть собі здорові!

Який швидкий: „Нехай ніхто не зна!“

А я й почув, і знаю ваше гасло!

Потрапив я сюди в щасливий час:

Підмовою чи зробить ся з Лясковським,

А знаючи, як увійти сюди, —

Вже я зроблю!... Коли-б то вийти швидче!...

Окс. (увіходить швидко). Ходіть мерщій! Василь уже пішов.

Пил. Ходім, веди!... А се тут недалеко?

Окс. Та тільки сад маленький перейти.

(Виходять. Сцена який час порожня).

ПЯТНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Лясковський, а потім Оксана.

Лясков. (увіходить і бачучи, що нікого нема).

Нема її. І де вона поділась?

Піймав я час, що він на шанцях десь...

Побачити її саму хотілось...

А от — нема!... А може там вона?

(Зазирає в одні двері і в другі).

Ніде нема!... Невже немає дома?

Окс. (вбігає швидко). Ой, хто се тут? Се ви... Злякалась я...

Лясков. Хиба мене ви боїте ся, пані?

Окс. Та ні, не те! Не сподівалась я...

Лясков. Ну, коли так, то се ще мало лиха...

Я так і знав, що будете самі,

Так я й прийшов із шанців, щоб сказати...

(Спиняєть ся).

Окс. Сказати — що?

Лясков. Багато є казать,

Та усього не виявиш від разу...

Окс. Сідайте-ж бо! (Сідає сама).

Лясков. Еге, сідаймо... так... (Сідає).

Так з чого-ж я почну? Хиба з такого?

Інакше я тепер живу, ніж жив...

Окс. Чого-ж то так?

Лясков. Того, що вас побачив.

Окс. Ви кажете, добродію, таке,
Що я його не вмію розуміти...

Лясков. Так зрозумій, що я тебе люблю!

(Оксана зриваєть ся в місця, Лясковський теж встає).

Ні, не тікай, дай все мені сказати!
Не вільний я! Кохання обняло
Мене, його подужати не можу...
Мовчав я все, але тепер такий
Надходить час, що годі вже мовчати.
Ще день чи два — поляжемо ми всі.
Тебе-ж люблю: не можу попустити,
Щоб смерть тебе забрала в час страшний.
І можу я тебе поратувати,
Але-ж за те благаю в тебе я:
Не погордуй моїм коханням, пані,
До мене будь...

Окс. Ні, годі, годі вже!

Мені було-б від вас піти відразу,
Не слухавши тих божевільних слів.
Коли-ж уже лишилась я, то мушу
Сказати так: як зважили ся ви
Таке гидке мені казати й грішне?
Поцтивости моїй, чесноті ви
Як зважились таку вчинити кривду?
Ідіте геть і більш не важтесь ви
До нашої приходити господи,
А кривду сю — хай вам дарує Бог!

Лясков. Розгнівалась і слухати не хочеш...

Окс. Ідіте геть! — я вже сказала вам
І більше вас я слухати не буду.

Лясков. Гаразд! дарма! послухаси колись!
І що тепер здаєть ся нецнотливе,
Лякає так, — вже здаєть ся не таке,
Як смерть тобі над шиєю зависне.

(Виходить).

ШІСНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Оксана (сама).

О, Господи, яка гидота се!
 За віщо він мене образив, скривдив?
 Помітив що в мені такого він,
 Що зважив ся прийти мені казати,
 Щоб кинула під ноги честь свою?
 Які слова чи погляди, чи вчинки
 Мої йому ту зважність надали?
 Не знаю я, а кров кипить з образи!...
 Казати се Василькови, чи ні?
 А вже-ж, що ні! Є клопоту багато
 У його й так, — так на що сей новий?
 Йому тепер спокою в душу треба...
 І добре се надумала ся я,
 Що зважилась про батька не казати:
 Сказала-б я, — що-б мусів він тоді?
 Коли-б віддав на суд у раду батька, —
 То певна річ, що присуд був би — смерть;
 Коли-б його пустив із міста нишком, —
 То мусів би тоді Василь немов
 Ізрадити своїх, а се погано
 І мук йому без міри завдало-б;
 Тепер же все зробилось тишком-нишком,
 Не зна Василь, не зна про се ніхто...
 Тоді колись, як знімуть сю облогу,
 То розкажу я Василеви все,
 Тепер же — ні! На віщо турбувати?...

СІМНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Оксана. Коваленко увіходить швидко.

Ковал. Ну, ось і я! Діждала ся мене?

Окс. (кидаєть ся до його й припадає йому на груди).
 Василечку! мій орле ти, мій сьвіте!
 Єдиний мій, найкращий, дорогий!
 Ти все мені! моє життя, мій раю!...

Ковал. Ні, ти мій рай, моє життя і сьвіт!...
 (Припадає до неї устами).

З А В І С А.

Д Р У Г А Д І Я.

ПЕРША ВІДМІНА.

Світлиця в господі у сотника Ляковського, відрана підхоже до того, як і в Коваленка, але менша й простіша. Ніч, на столі свічка.

ПЕРШИЙ ВИХІД.

Ляковський сидить за столом, перед їм стоїть Крутько, немолодий козак.

Ляков. Так мовиш ти, що хилють ся до нас?

Крутько. Та ще і як! Я з панського розказу
Усім одно у вуха все турчу,
Що в нас тепер полковник сей поганий...

Ляков. Ну, а про те... про мене закидав ти?

Круть. А як же-ж ні! Кажу, ласкавий пане!
Нам сотника Ляковського, кажу,
Полковником годить ся обібрати.

Ляков. То що-ж вони?

Круть. Багато пристає
На вашу мосць, а иньші Коваленка
Обстоюють.

Ляков. А ти їх припечи:
Ти нагадай сьому, як пан полковник
Його колись покривдив, — накарав
За те, що він... Ні, не кажи за що,
А за ніщо, кажи... Тому закинь,
Що міг би він уже значнійшим бути,
Але сього полковник не дає,
А буде він тоді значним, як стане
Полковником Ляковський. Ще кому
Ти просто дай горілки, щоб напив ся,
Чи таляра йому ти в руку вкинь,
Коли не пе...

Круть. Я-ж і роблю так саме.

Ляков. Усякому ти щось лихе скажи
Про Василя, — вигадуй там що знаєш,
Та тільки так брешти, щоб не вклепавсь.

Круть. Та знаю як, — мене сього не вчпоти.

Лясков. Хто наріка на сю облогу, — тим
Скажи, що се через його упертість
Та через те, що недотепний він:
Коли-б не він, — давно-б кінець обложі.
А хто кричить, що треба йти на смерть,
Тому скажи: Василь віддатись хоче
Ляхам і вже з Ханенком наклада.
Тим і людей мордує він, щоб врешті,
Знемігши ся, всі лекше підлягли.

Круть. Уже декому й казав, і вірять добре.

Лясков. А коли хто і віри не поїме,
То все якась народить ся невіра
До Василя: „А може щось і є?“
Подумає неймовірний часом
І вже не так повірить він йому,
Як трапить ся, що треба буде віри.

Круть. От тільки ще той клятий дід Остап:

Він серед нас велику силу має,
Шанують всі його, що лицар він
Уславлений і ранами окритий,
Козацькі звичаї знає всі...
Я закидав йому: „Дурниця!“ — каже, —
„Ти не плети дурниць!“ — Коли-б же він
Та прихилився, — за їм би й ті шугнули,
Що ще тепер хитають ся вони.

Лясков. А ти йому червінчика...

Круть. Не візьме!

Та я його злякаю: я впевню,
Що зраджує полковник. Як повіре,
То ворогом страшним тоді йому
Він зробить ся.

Лясков. Роби вже як там знаєш!
Полковник я, — хорунжий в сотні — ти.
(Дає гроші).

Ось на іще побрязкачів блискучих, —
Багато сям прихилиш ти. Іди!

(Крутько кланяєть ся і виходить).

ДРУГИЙ ВИХІД.**Лясковський** (помовчавши).

Полковницький пірнач... блищить він гарно...
 Ото тоді пануй і роскошуй!
 Дурні! дурні! клопочуть ся, гризуть ся,
 За рідний край говорять, за народ...
 А що мені той рідний край? На віщо?
 Як добре жить, то там і рідний край,
 А як що зле, — на чорта він іздавсь!
 Про волю ще народнюю торочуть...
 Все чорт зна що! Йому горілки дай,
 Упсть ся він, то й байдуже про волю:
 Лизати-ме він чоботи тобі.
 Тоді вона, та воля, є в людині,
 Коли брязчать червінці у руках,
 Тоді усе, що тільки заманеть ся,
 Все зробить ся! Такої волі й я
 Добуду ось... Коли-б же пощастило!...
 Щоб більше він на шиї не сидів,
 Огидний сей!... Тоді уже й Оксана...
 Ой-ой-ой-ой! То ласощі такі,
 Що тільки їх хоч трошки нагадаєш,
 То так тебе мов опече всього.
 А як вона нагнівалась на мене,
 Тоді немов ще краща стала враз.
 Вже сердьсь тепер: твоя ще поки воля!
 А скоро я приборкаю тебе, —
 Не сердить ся ти будеш, — цілувати!

ТРЕТІЙ ВИХІД.**Старовський** та **Жилинський** увіходять.**Старов.** та **Жилин.** Добри вечір!**Лясков.**

А прошу до госпѳди!

(Старовський та Жилинський скидають керей).

Сідайте-ж бо! (Усі сідають). Давно вже челядь спить,
 І нас ніхто почути тут не може,
 То вільно нам розмовить ся в сей час.

Старов. Надумав се пан сотник щось цікаве.

Лясков. Цікаве — так! Ми мусимо гуртом
Порадитись, щоб знати, що чинити,
Бо справа се великої ваги.

Жилин. А-ну, кажи, послухаєм про справу.

Лясков. Мені до рук потрапив лист один...

Жилин. Від кого-ж лист?

Лясков. Від гетьмана Ханенка.

Жилин. Ханенко? Йо?

Старов. Невже?

Лясков. А то-ж, кажу.

Старов. А щож стоїть написане в цидулі?

Лясков. Хай пан суддя читає сам її! (Подає листа).

Старов. (розгортає й дивить ся спершу на підпис).

Ханенко, так... Ну, будемо читати!

(Читає:) „Мой велце шановний, ласкавий добродію, пане сотнику Калницький! Ординуємо з сим листом нашим певного чоловіка, сподіваючи ся, що сим тебе і иньших обачнійших з старшини вашої до перестанку пролиття крови християнської нахилимо. Поневаж уже два тиждні тая кров проливається ся і ще більше її пролито має бути, як звиязьким робом до Калнику вступимо. Рач ваша милость на тоє уважно глянути, же ніякої надії на утримання міста вашого мати не можете і чи нині, чи за кілька день поддати ся мусите. Ліпше вам будеть на ласку нашу оддати ся, аніж карання срокого за упартость дознати. За дурницею полковник ваш уганяючи, того вчинити не хочеть, то могл би ваша милость, полковницький пірнач до рук узявши і розважнійших із старшини вашої до себе приєднавши, тоє вчинити. А що такий вашої милости і товариства учинок без нагороди доброї маєтками чи золотими червоними не лишив ся би, то в тому певний будь. Також і полковницького пірнача з рук вашої милости ніхто видерати не мав би. Рач же, розваживши тоє, мені пильну а пильну і щиру одповідь подати. Михайло Ханенко, рука власна. Року Божого 1671-го, Октобрія...“

Отсе і все. (Мовчать який час усі).

- Старов.** А що сказав пан сотник
Тому, хто дав йому сього листа?
- Лясков.** Що, відповім не зараз, трохи згодом...
Порадитись із вами я хотів, —
На те я вас тепер отсе й покликав.
- Старов.** А сам же ти як думаєш про те,
Що пан гетьман нам подає до уваги?
- Лясков.** А щож тут ще? Казав я вам і перш,
Що все одно — нам витримать не сила.
Не схилимось, — то шию нам нагнуть;
Послухаєм — зазнаємо ми ласки.
Нема чого стрибати ув огонь,
Коли його і обминути можна.
Змагаючись, як наш дурний Василь,
Ми і людей занепасти, і місто;
Віддавши ся-ж ми зарятуєм все,
Та і самі не будемо без зиску.
Ви згоднісь попереду на те,
Що як уже побачимо, що годі
Змагать ся нам, то скинем Василя,
Коли на те до нас він не пристане,
Та й скоримось Ханенкови. Сей час
Уже прийшов: не витримаєм далі.
І склалось так тепер нам добре все,
Що вже не ми, а сам гетьман Михайло
Прохає нас: то се ще й ліпше нам:
Ми можемо так більше вторгувати!
Тим я й кажу: берім, коли дають,
Бо час мине, то може все пропасти.
Жилин. Та се то так... та штука є одна...
Лясков. Кажі — яка, то може і зарадим.
Жилин. Ну, дасть гетьман мастків... талярів
По сотні-дві... І ще тобі до того
Полковництво...
Лясков. Написано про се...
Хиба не в лад?
Жилин. Ні, не про те, а ось що:
Вам добре двом: полковницький пірнач
Уже давно вві сні пан сотник бачив, —

Тепер його й рукою досягне.
 І пан суддя теж плату добру має:
 Полковника ненавидить він так,
 Що добре-б дав, аби помститись можна...
 За віщо се — не відаю того...

Старов. Він ворогом мені давно вже став ся:
 Образою великою вразив
 Мене він раз...

Лясков. Яка-ж була образа?

Старов. Прилюдно він назвав мене колись
 Утисником і ще зганьбив словами.

Лясков. А за щож се?

Старов. Та за дурницю все!

Там козаки-сусіди єсть у мене,
 Дейнеченки... сунліу подали,
 Що ніби я їх утискав, що ніби
 Я батожжам їх бив, — а те усе
 Шкарадная брехня! Та ще й на кого:
 Ще й на суддю! І він мене тоді
 Утисником назвав, ганьбив... забути
 Не можу я. Давно я запрягсь
 Помстити ся, полковництво відняти
 У його й все...

Жилин. Ото-ж і буде так!

От пан суддя і має нагороду!
 Опріче тих маєтків, талярів,
 Один бере пірнач, а другий помету.
 А щож — мені?

Лясков. Маєтність, гроші...

Жилин. Ге!

Те маєте і ви та ще і надто,
 Мені-ж нема додаточка того.

Лясков. Як так — бери! Про те всі будем дбати,
 Щоб сотником ізроблено тебе.

Жилин. Отсе гаразд! Так ліпше й приставати.
 Та тільки вже щоб слова не ламать!

Лясков. Не зломимо! Як я сказав, то певне.
 Та тільки щось мовчить наш пан суддя,
 Що думає — не хоче нам сказати.

Старов. Я пристаю.

Жилин. Отсе так і гаразд!

(До Ляск.) А деж сей лист пан сотник взяв? від кого?

Лясков. В ночі я йшов учора. Аж дивлюсь:
По хлопському убраний хтось підходить,
Дає листа... Я в його розпитавсь:
Він ізнайшов отой тайник підземний
Та й вліз сюди. Я наказав йому,
Щоб зараз він назад вертавсь, а в ранці
Засипали ми тайника того.

Жилин. Бач, бісові, — знайшли-ж тайник, а наші
І байдуже.

Старов. Бо так він обваливсь,
Заріс увесь кущами й дерезою,
Що всі його забули вже давно.

Лясков. А сей, бач, знав про його: він у місті
Колись бував. І знаєте ви — хто?

Жилин. А хто? Кажі!

Лясков. Полковниці се батько.

Старов. Невже? Свирид? Бач, де він обізвавсь.

Жилин. А хто-ж він є? Про його я не знаю.

Старов. Він з Винниці був міщанин, — там є
У його двір... Водив ся з козаками
Ще здавна він, лествивсь і до Ляхів...
Став козаком, пристав до Дорошенка.

Лясков. Тепер же знов з Ханенком наклада.
Він там у їх за осавулу в сотні...
На вигадки премудрий, так його
Туди і шле Ханенко, де не шаблі,
А хитрощів зажити треба їм.

Жилин. А як же наш йому зробив ся зятем?

Старов. Так і зробивсь... У його ся дочка
Одна була.. та ще приймак... За пана
Богатого віддять її хотів,
А тут Василь підскочив та вернув ся
Із гарбузом, бо був тоді малим
Хорунжим він у сотні... Так Оксана
Сама тоді вже утекла із їм.

Розлютувавсь Свирид і відцурав ся
На вік дочки...

- Жилин.** Так он се через що
Він хоче сам занапастити зятя!...
- (До Ляск.) Того-ж ти так на радї обставав
За те, щоб нам з Ляхами бить ся й далі.
- Лясков.** Так ліпше ми захистимо себе:
Як будемо кричати скільки сили
Про ворогів треклятих та про бій,
То й вірити нам будуть, скажуть: певні.
Ми-ж нищечком ізробимо своє.
Та ще і те: коли-б сам Коваленко
Ляхам віддавсь, — пропали барипі!
- Старов.** А як же ми умовим ся з Ханенком?
- Лясков.** Я завтра сам із Калника піду
В ночі до їх і там з самим Ханенком
Погоджу ся.
- Старов.** Се буде добре — йди!
- Лясков.** А мій Крутько підкручує тут добре:
Багато вже до нас прихильних є.
- Старов.** Нам їх тепер ще більше буде треба:
Як Василя приборкаєм, то все
Ізробимо, а з їм — то важча справа.
Силкуймо ся, щоб прихилить народ.
- Лясков.** Тепер же ми ходім іще на шанці,
Щоб бачено, що пильні й щирі ми.
- Жилин.** А щож, ходіть! Обійдемо, та й спати.
(Вдягають ся й виходять. Завіса спадає).

ДРУГА ВІДМІНА.

Ніч. Майдан серед Калнику великий. Будинки старосьвітські: вікна вузькі, покрівлі гонтові й солом'яні, високі й острі. Ніч не місячна, але досить видно Чути, як перегукуєть ся варта: »Вартуй! вартуй!» — гукає з одного боку »Вартуй!» — озиваєть ся з другого, а ще десь далі ледви чути: »Вартуй!»

ЧЕТВЕРТИЙ ВИХІД.

Як відслонюєть ся завіса, то на майдані порожньо. Трохи згодом чути ходу. Виходять **Лясковський, Старовський та Жилинський**, ідучи через майдан від Ляковського до шанців.

Лясков. То правда є: сього Ханенка знаю.
Він так як пес виля своїм хвостом

Туди й сюди! Та нам про те байдуже, —
Аби свого хоч з чортом досягти.

Старов. Против ночі не поминай його!...

Лясков. От вигадки! А що се, галас наче?

Ба, ні, се сьпів.

Старов. І справді щось сьпіва.

Лясков. Який се біс тепер сьпівати сьміє?

ПЯТИЙ ВИХІД.

Чути гуртовий сьпів, пісня наближаєть ся, голоснійшає. Виходить гурт — чоловіка десять — козаків — усі на підпитку. Безладно ідуть, сьпіваючи:

Гей гук, мати, гук,
Де козаки пють,
І веселая та доріженька,
Куди вони йдуть!
Куди вони йдуть,
Там бори гудуть,
Поперед себе та вражих Ляхів
Облавою пруть!
Зібрались вони
Під рясні дуби,
Та чекають отамана
На раду собі!
Отамане наш,
Не дбаєш за нас, —
Ось і бач наше товариство
Як розгардіяш!...

Лясков. А чого-б же воно, бісові снни, не було розгардіяшем, коли ви отак упивши ся, серед ночі галасуєте?

І-ий козак. Отамане наш! Ми-ж хоч і впили ся, так за твої-ж і гроші. Йй же Богу, та й годі! Ти-ж їх сам нам давав, та ще й казав: „Нате вам, хлопці, бо я сотник добрий!“ І ми хлопці добрі, а в Жидівочки Рухлі горілка прихована... Так ми за твої гроші й тее... За твої гроші й за твоє здоровля, бо ти-ж у нас сотник добрий... Ти-ж давав...

Лясков. Давав, бісова патяко, давав! Але хиба я вам казав ушивати ся?

2-ий коз. Та ми, пане отамане, се й без наказу знаємо.

Лясков. Хоч би вже трошки пили, а то так!

3-ій коз. Сама душа міру знає! Чоловік не скотина: більше відра не випє!

Лясков. Та ще й зіпаєте на все п'яне горло! Цитьте мені зараз, а то як почує полковник, то він ізвелить вас до гармати прикувати.

3-ій коз. А нам начхать на полковника, бо ми любимо сотника.

1-ий коз. Щоб я здох — любимо! Давай я тебе, пане сотнику, поцілую! (Обнімаючи, цілує). От добрий сотник, не гордий!

Дехто з козаків. А, не гордий, ні!

3-ій коз. І випити дає.

Лясков. Чуєте-ж, хлопці, — цитьте, не ячіте! Ви-ж знаєте, який полковник лютий! Мені-ж вас жалко!

2-ий коз. Ой, спасибі тобі, братіку, що ти нас жалієш!

Лясков. Ну, йдіть же, хлопці, та лягайте спати! Та нищечком, щоб вас ніхто не чув!

Козаки. То й підемо! Чому не піти? (Виходять).

ШОСТИЙ ВИХІД.

Лясковський. Старовський. Жилинський.

Старов. На віщо се ти гроші їм даєш?

Лясков. Та кат їх знав, що так вони напють ся!

А чим таких на свій прихилиш бік?

Дай випити, то зараз і не гордий,

І добрий він, а там і потягли

На раді всі за того, хто не гордий...

Ще поки хай уже собі попють,

А згодом ми приборкаєм се бидло.

СЬОМИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Козак вбігає.

Старов. Он хтось біжить...

Лясков. Гей, слухай ти! стривай!

Куди біжиш?

- Козак.** А хто се тут? Пан сотник...
Гей, пане сотнику, біда!... біда!...
- Лясков.** Яка біда?
- Коз.** У нас Ляхи у місті.
- Жилин.** Та не бреш! —
- Коз.** Коли брешу, то хай
Я не діжду і праведного сонця!
- Старов.** Та деж вони взялись?
- Коз.** А чорт їх зна!
Мов із землі — так вирілились зразу.

ВОСЬМИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Білоченко. Крицький з козаками.

- Білоч.** (вбігає з козаками). Де вороги?... Казали, що Ляхи...
- Криць.** (з другого боку з шаблею в руках, за їм теж козаки).
Хто про Ляхів гукав? А де полковник?
- Лясков.** Не відаю!
- Коз.** (вбігає). Ляхи!
- Білоч.** Та деж вони?
- Коз.** На варті я біля лівої брами
Стояв... тоді... Ой, дихать не дає!
Із вечора звелів ще пан полковник
Того пустить у місто, хто в ночі
Постукавши, такеє скаже гасло:
„Брід перейшов...“ Я тільки упустив —
Дивлюсь: Ляхи... Пан Горленко там з їми —
Але йому вже сили не стає,
Прислав мене, благає він посілку...
- Лясков.** Так он як се! Так се вже зрада в нас!
Ляхів пустив полковник сам у місто.
- Білоч.** Що плещеш ти?
- Лясков.** Хиба-ж ти сам не чув?

ДЕВЯТИЙ ВИХІД.

Коваленко вбігає з шаблею в руці.

- Ковал.** Що стало ся? Гукали — ворог в місті?
(Чути стріляння).
- Лясков.** (до Жилинського та до Старовського).
Кричіть бо ви мерщій, що зрадник він!

- Старов.** А ти-ж де був, що ти того не знаєш?
- Ковал.** Був дома я...
- Жилин.** А чом же вороги
Ввійшли до нас, твоє сказавши гасло?
Ти сам звелів, щоб вартовий пустив!
- Ковал.** Не розберу ніяк, про віщо мова.
- Лясков.** Не розбереш? Про те, що зрадник ти!
- Ковал.** (з притиском, повагом). Що ти посьмів мені сказати зараз?
- Лясков.** Те, що ти чув! Ти варті наказав
Впустить того, хто гасло певне скаже.
Він упустив, і увійшли — Ляхи.
- Ковал.** О, Господи! Невже? Мерщій до бою!
- Старов.** Ні, пострівай! Ти зрадив зараз нас,
То зрадиш знов, — не пустимо вже більше!
- Жилин.** А вже-ж, що так! Його спинити треба.
- Лясков.** Попавсь тепер! Не викрутиш ся вже!
- Старов.** Не вільний ти, бо учинив ти зраду!
(Чути стріляння і бойовий галас).
- Ковал.** Не зрадник я! Я сьвідчусь Богом — ні!
Як сталося се — і сам тепер не знаю,
А тільки я нічим не завинив.
І потім сам я викрию всю справу.
- Жилин.** Не слухайте! Беріть його! в'язіть!
- Ковал.** Мене в'язать? А, бісова пащеко!
Мовчи мені! Панове молодці!
Хто думає, що я вчинив би зраду?
- Білоч.** Брехня усе! Не віримо тому!
- Криць.** Не вірю й я!
- Голоси.** І ми! і ми не вірим!
(Чути стріляння).
- Лясков.** Не вірите! А він Ляхів пустив
І зараз всіх віддасть нас на поталу.
Полковнику! Не вільний більше ти, —
Віддай пірнач і підеш до в'язниці.
(Бере його за плече).
- Жилин.** (хапає Коваленка за руку).
Віддай пірнач! в залізо! до тюрми!
(Чути стріляння).

Ковал. (метнувшись і відіпхнувши сотника й Жилинського).

К чортам усі! Ви чуєте, там бють ся!
 На завтра суд! Тоді мене судить!
 Тепер же час не судній, треба битись.

(Високо шаблю піднявши, гукає:)

Гей, козаки, панове молодці!
 За мною всі! Времо за нашу волю!
 (Кидаєть ся до бою, а за їм усе козацтво).

Козаки. Не подамось! Времо, не подамось!

(Лясковський, Старовський, Жилинський якийсь час вагають ся, але потім і вони вибігають за иньшими).

З А В І С А.

(Конець буде).

СТРИЧА.

НАРИС

Богдана Ленкого.

Дзвонили дзвони на вечірню і люде йшли до церкви, коли на скрутї гостинця почув ся туркіт коліс. Худі коні, повіз великий як Ноїв ковчег, Жид візник, видимо фякер, один із тих, що їздять між нашими невеличкими містами і залізничними стацями. В селі, що лежало при гостинци, не звертали уваги ні на фякра, ні на пана, що сидів у ньому і пильно роздивляв ся довкола.

Був то мущина молодий, трийцятилітній, з інтелігентним лицем, гарний собою. Від него так і несло коли не заграницею, то тим великоміським, столичним житєм.

Тим дивнійше, що його так дуже обходила кожда хата в селі, кожде деревце при дорозі, що так пильно придивляв ся до всего, так цікаво водив своїми сивими, мудрими очима. А коли ті очи спинились на старій церковці та на приходській домі, що стояв поміж розлогими липами, то здавалось, що подорожний хоче пробити ними ті білі, тихі стіни, та заглянути між них до середини.

— Прошу пана! — озвав ся візник жидівським, сильно хоркавим голосом. — Тут добра коршма і „заязд“, треба попасти!

— Попасти? — відповів подорожний, мабуть гнівний, що нечемний Жид вирвав його з зовсім иньшої сфери гадок і споминів. — Знов попасати! Що миля попас!

— Яка що миля? — боронив ся Жид. — Ми вже в'їхали три, і не попасали.

— Не люблю я отих ваших плюгавих коршем і заїжджати до них не буду. Стань трошки! Слухай-но, хлопче, — обернув ся до якогось хлопчини, мабуть школяря. — Скажи-но мені, хто в вас сьвящеником?

— Га? — відповів хлопець і хотів іти дальше.

— Хто в вас пан-отцем, питаю? — повторив нетерпляче подорожний.

— Не знаю! — відповів хлопець.

Тут вмшав ся в розмову візник.

— Ото дурний хлоп, а він не знає, хто в них ксьондзом.

— Ксьондзом у нас молоді єтомость. Чому би не знав! — відповів хлопець з міною ображеного чоловіка і пішов собі дальше.

Доперва якийсь старший господар пояснив, що небіщик пан-отець померли і що тепер настав до них молодий сьвященик, зять покійного, той, що оженив ся з панною Галею.

Як називає ся, також не знав. — Якось так дивненько: Юр... Юр... Недовго, тай ще люде не знають.

— Може Юрчак? — поміг йому подорожний.

— То, то, то! Юрчак, паноньку, Юрчак!

— Чорнявий, низкий, правда?

— То, то, то! Чорнявий, низкий. Такий як я, а може трохи низший.

— Ну, то той сам! Завертай на приходство! Спасибі, таздо! По дорозі дивував ся, що Галя вийшла за Юрчака, пригадував собі, яка вона була ладна і мила дівчина і заявив сам перед собою, що до Юрчака не мав ніколи довіря.

Віз тихо вточив ся на подвірє, а бувалі коні від разу скрутили під стирту пахучого, сьвіжого сїна. Подорожний зліз з воза, стріпав порох з одежі, поправив капелюх і пустив ся до хати.

На подвірю було тихо. Так тихо, як буває лише на селі в неділю. Правдивий день спочинку. Навіть пси кудись поділись і не витав його ніхто. Хиба бузюк на високій стодолі клекотав довгим клювом і віти старезної липи нахилялись легенько. Увійшов в огородець. І тут тихо.

Стежки постругані, мало ви́топтані, по них воробці скачуть і цьвірінькають. В траві жужжить комаха, а з грядок розливає ся запах резеди і левкоїв. Поміж липами стоїть мовчазливий дім.

І було в тім образку щось таке тихе, таке сумне, а zarazом і дороге, що він став як вкопаний і дивив ся. Відчинене віконце легенько колихалось, але крізь него не виглядав ніхто. В хаті було тихо. Аж ось почув ся ледви замітний шелест. Чиясь хода. Хтось відчинив фортеп'яні і поклав руки на клявіші.

Помішані, неясні акорди, нескінчені і ледви початі мелодії, а потім переходи, ще кілька тонів, павза і сумна а голосна музика Брамса.

Гість тихо підійшов на ганок і став біля стовпа, обвитого зеленим листем дикого винограду. А музика все пліла і пліла крізь відчинене вікно і наповнювала собою город і зливалася з запахом цьвітів, з блакиттю неба, з гармонією літнього, погідного пополудня. На него робила вона дивне вражінє. Чув прецінь всілякі концерти, недавно чув Падеревського, але сей несподіваний, сільський концерт очарував його, оповив тугою, нав'яв спомини, зворушив серце.

Короткий п'ятий танець скінчив ся. Останні звуки завмерли самі в собі, не вибігли крізь вікно, не розплились у просторі; сконала та дивна музика в атонії своїх власних тонів, як вечір конає в атонії красок.

Тихо. І знов резеда і левкоя, знов лагідна, вже не полуднева, жарка блакить, знов велика симфонія природи. Забутись можна. Та того він не хотів. Кождої хвилі могли відчинити ся двері і міг вийти хто. Він опам'ятав ся і положив руку на клямку.

На вид гостя від фортеп'яна підняла ся жінка. На її лиці видно було сьвіже зворушенє, викликане грою. На снідому лиці палали румянці і в великих, як море глибоких очах, горіли дивні огні. Але сей вираз змішав ся з виразом здивованя. На чолі між бровами появилася легенька морщинка гніву, уста затялись, як би сердились, що память не може пригадати імени прихожого мушцини.

Він, чи не він?

Гість склонив ся легко і стояв мовчки. Мовчки обнимав її своїм зором. Була та сама. Та сама, що перед літами. Лише стать її вирівнялась, розвинулась і, дивна річ, не втратила ні крихітки давного, молодечого чару. Несло від неї сумом вечірної години, чарами лісової глуші, мелянхолією місячної ночі. Пізнав її — і вона пізнала його. То був — він... І тепер замість морщини гніву появив ся на її лиці вираз завзята до конечної самооборони перед грізним, ненадійним ворогом, що йшов на неї добре знайомою, хоть призабутою, непобореною силою.

— Пані пізнали мене? — спитав по хвилі, коли мовчанка стала томити його і її.

— Так, се ви, пане Іванський! Які-ж рідкі гості! Витайте!

В її словах чути було силуваний спокій.

— Просимо ближше! — і подала йому на привитане руку. Іванському здавало ся, що та рука з грани і що огонь з неї пішов йому по жилах. Підніс її до уст.

— Сідайте! Прошу! Ось тут тютюн, робіть сигарко, а я зараз прийду.

— Тільки не заходьте ся, пані! Я лиш на хвилю вступив і зараз їду.

— Спитайте перше, чи я вас пущу. Що би мені мій муж сказав! Ви-ж прецінь приятелі!

— Так, приятелі, — певно і глухо відповів Іванський.

— Мій муж править вечірню, а потім має похорон, але то все не потріває довго і за годинку він верне. Не втікайте-ж мені! — сказала встаючи і вийшла.

Іванський лишив ся сам. Хотів охолонути з перших вражінь, та не міг. Сьвітовий, бувалий чоловік, що з жінщинами привик поводити ся так легко, так певно, не тратячи своєї переваги, тут, на вид тої сільської їмості стратив певність себе, складав випробовану зброю. І може перший раз в житю пізнав, що над освіту, над огладу, над велику штуку житя є щось ще більше — само жите.

Вертав з заграниці, де кінчив науки. Їхав на добре, навіть високе місце. По літах блуканини по морю його човен завертав до спокійної пристані, до щасливої буду-

щини. Та він чомусь не вірив в тій хвилі, щоби його будучина могла бути щасливою. Він — і щастє! І почав проклинати ту годину, що привела його сюди, до сего дому. Злякав ся самого себе. Міг зрадити ся з тими гадками перед нею, міг представити себе бідним, нещасливим чоловіком, а того він ніяк не хотів. Встав і почав роздивлятись по комнаті.

То була та сама, добре знайома комната. Перед літами було в ній так весело, так ясно. Лунали єспіви, гомоніли жпві розмови, часом гонили пари у жвавім танці. Його батько мешкав у сусідстві, а тут мешкали Галині родичі. В вакації оба дома зливали ся в один. Тижнями перебував Іванський у Галиних родичів, з її братами, з нею.

Де поділо ся те все? І спомини тих щасливих часів стали налітати в комнату одні наперед других. Втискали ся крізь вікна, висували ся з кутів, зза образів, зпід підлоги. Тихесенько спадали зо стелі і щільно, щільно заповнили собою цілу комнату. Іванський не міг оборонятись, став біля фортепяна і згадував.

Так застала його колишня панна Галя. Глянула на него, а йому здавало ся, що прошибла його на скрізь, до споду душі.

— Розповідajte-ж тепер, що вас принесло до нас, — сказала тим самим сплудано-спокійним голосом і вказала йому місце поруч себе.

Замість відповіді пригадав слова пісні: „Ой щож тебе принесло, принесло, принесло-о? Чи ворон кінь, чи весло, чи весло, чи весло-о?“

— Принесла мене, прошу пані, іронія долі. І здаєть ся мені в тій хвилі, що та сама люта доля каже мені, живому чоловікови, жити на цвинтари, тут, де похована моя молодість, де лиш спомини стають як бездушне, нагробне каміне.

Глянула на него тим самим проймаючим поглядом.

— Як бачу, ви все поетизуєте! Ні євіт, ні жите не змінили вас!

— На жаль, справді не змінили! Я гадав, що жите велика школа і що в тій школі я навчив ся бути чоловіком

практичним, мудрим. Я-ж учив ся так пильно!... Та з соромом признаюсь перед вами, що моя наука пішла на марно. Але перед вами мені вільно признатись. Ви прецінь моя добра, давня знайома, моя товаришка, моя... Як нині тямлю, як свій перший стишок прочитав я вам першій, вам першій і одинокій звівував ся з усіх своїх молодечих мрій, з усіх поривів. Разом ми читали книжки, разом снували рожеві пляни на будуче. Разом...

І вони стали згадувати. Згадували щиро, як діти, не числячись зо словами, не скриваючи свого зворушення. Вона призналась йому, що по його від'їзді було їй дуже сумно, що пильно ловила всякі вісти про него, але ті вісти були чим раз скупійші і скупійші, зовсім перестали доходити до неї... Потім померла мати, лишив ся батько сам, старий, немічний. В їх хаті зробило ся сумно, як у гробі. Потім... потім приїхав Юрчак і вона вийшла замуж.

Останні слова вимовила тихо, ледви помітно. Навіть не сколотила ними тої великої тиші, що їх обгортала собою. А був у тій тиші і густий запах резеди і левкоїв і вечірня, літня, важка задуха і той перловий, вечірній сумрак, що напливав як хвилі, як море і обнимав їх і вязав з собою. Чули, що тратять силу і свідомість і піддають ся тій таємній млі, що нараз виринула поміж ними...

На церкві озвались дзвони. Вона зірвалась перша. Зворушенє відняло їй мову і лише глянула на него, немов би тим поглядом хотіла ратувати себе і його, отверезити, додати сили і волі. Потім скоро вийшла з комнати. Коли вернула, була бліда, але спокійна. В сірій, під шию застягнутій сукні, з гладко прочесаним волосем, струнка, задумчива як раз пристроювала ся до того вечера і до тих ще сірійших споминів...

На струни упав важкий педал і здавив тони, що по довгим спочинку загомоніли так сильно, так голосно, бурливо...

З церкви вертали люде. Кождої хвилі міг вернути отець Юрчак.

Спокійно засіла до фортепяна і знов заграла свого улюбленого Брамса. І була в тій її грі велика туга і жаль

такий, що перестає бути тихим, меланхолійним жалем, а робить ся лютою, майже божевільною розпучкою.

Відчинили ся двері і увійшов муж.

— Сьвят, сьвят, сьвят! — кричав, ідучи на зустріч гостеві. — Кілько літ! Кілько літ! Вітай товаришу! От тобі несподіванка!

Аж тепер звернув увагу на свою жінку.

— Дай же спокій з тим своїм гранєм! Покійні родичі будуть мати великий гріх за той фортеп'ян. Кажу тобі, товаришу, чиста м'юка. Лучше піди в пекарню та приладь каву!

Жінка встала і вийшла, він говорив дальше.

— Прошу я тебе, на що мені той фортеп'ян? Заплатили за него щось 500 г. Чи то не шкода? Двадцять ринських проценту, а в господарстві навіть більше. От глуна видумка.

На сю тему говорив, поки не вернула жінка, а за нею служниця принесла підвечірок.

— О! Так, то розумію! За се тебе люблю! Але перед кавою подай нам наливки. Знаєш, тої з суніць та ожин... Знамениті наливки робить моя жінка, — додав не без гордощів.

Але гість не відповів нічого. Мовчки вдивляв ся в лице отця Юрчак, червоне, повне, мокре від поту. Внутрішнє вдоволенє малювало ся на тім лиці, якесь, так сказати, фізичне щастє било з тих його маленьких, сірих очей. Так і видно було, що між тілом і духом у тої людини заключено тривкий мир. І жадна з помирених сторін навіть не гадала починати війну. По що? Їм було дуже добре з тим миром.

— Розповідж же нам тепер, товаришу, — почав Юрчак, відсуваючи порожню склянку, — яким способом прибукав ся ти в наші глухі сторони з такого далекого, великого сьвіта?

Іванський рад-не-рад повторив те, що розказував перед хвилию пані Юрчаківій. Але повторив сухо і без серця. Юрчак звичайним способом піддержував бесіду.

— Ага! Так, так! Ну, і що дальше?

— Значить ся, ти що-йно добиваєш ся до щастя! — почав, підждавши аж гість скінчив. — А ми, братику, без погоні за щастем давно щасливі! Само нам до рук упало. Правда, жінко?

Жінка не відповіла нічого. Він з пестощами погладив її по лиці, а Іванському здавалось, що то його гладять пильником по серці.

— А тепер, товаришу, підемо оглянути господарство. Добре? Вечір як на те дуже милий.

Гість став випрошувати ся, але господар конечно хотів похвалити ся своїм щастем.

— Ось тобі стайня на худобу! В цілім деканаті нема такої худоби. Чисті швіци. Торік маршалок заплатив мені за річну ялівочку 100 г. Не віриш? Поспитай жінки. А то мої параднери. Військові вправді, але коні, коні!... Коло діла треба вміти ходити. Як бачиш, дешево, а добре. А то моя стодола. Сего року вона заледви четверту часть мого збіжя помістить, бо треба тобі знати, що кромі свого, се-б-то ерекціонального поля, я ще наймаю. Кажуть: ріля не виплачує ся. Сьмій ся! Ще й як виплачує ся. Лише треба вміти ходити коло неї, треба бути господарем:

Слово „господар“ вимовив ще з більшими гордощами, як тоді, коли хвалив жінку за її наливки. Оглянувши подвірє, вертали назад до хати. Гостинний господар говорив дальше:

— На другий рік, на місці отсеї рудери стане дімок, як пуделочко. Покажу тобі пляни. Все вже готове. Конкуренція розписана, умови з доставцями заключені, словом — усе. І се, братчику, не кождий з нас потрафить. Не один весь вік капарає в кучі, прости за слова. Бувають приходства гірші від моєї стайні. Не віриш?

Іванський навіть не брав ся перечити. В тій хвилі він був зайнятий зовсім чим иньшим. На мову говірливого товариша навіть не звертав уваги. Обходила його зовсім иньша мова — та, що плила зі струн, з під її пальців.

В неприсутности мужа вона дальше грала, а Іванському здавало ся, що той чорний, мертвий інструмент, то її одинокий лїк, одинока дошка ратунку, одинокий повірник бідної, нещасливої душі. І йому зробило ся дуже

важко на душі, хотілось плакати, проклинати, піднімати протест до неба, кликати цілий сьвіт до боротьби.

— Знаєш, товаришу, мені веде ся добре. Одним словом — добре, а було-б ще лучше, як би мав жінку господиню. От що! Я не нарікаю на неї. Спокійна, тиха, невибаглива. Балів не забагає, ані строїв, ані візит. Але як то кажуть, чоловік і жінка повинні навіть сон один мати. Правда?

— Правда! — відповів Іванський, на силу вдержуючи своє зворушенє. — Добре кажеш! Чоловік і жінка навіть сон один повинні мати.

Сіли на лавочці під липою і віддихати чарами ночі. З хати доходили до них звуки фортепяна. Раз повільні, сумні, мелянхолійні, то знов сильні, бурливі як той біль, той смуток, що перестає бути смутком, а зміняє ся в безко-нечну, безбережну, майже божевільну розпуку.

На дворі робилось зимно і темно, щораз темнійше, дуже темно...

ІЗ ПОЕЗІЙ А. С. ПУШКІНА.

І. М А Р А.

Хмара хмару крутить, гоне;
Місяць потай вирина,
В сніжних хвилях сьвітло тоне,
Смутне небо, ніч смутна...
Їду, їду в дикім полі,
Дзвоник плаче дзень-телель!
Страшно, страшно мимоволі
Серед безвістних пустель...

— Гей, рушай! — „Кат має шці;
Коням, пане, тяжко страх:
Хуга бє мене у вічі,
Замело геть чисто шлях.
Збились... Ех, трона змилила...
Що подієш в ніч сліпу?
Водить нас нечиста сила
Та кружає по степу.

„Гляньте: ген голосить, грає,
Присне, свище, наганя;
Ось тепер у прорву пхає
Торопленого коня;
Там небулою верствою
Затемривить ся мана,
Там жариною малою
Мигоне в пїтьмі й скона!“

Хмара хмару крутить, гоне,
Місяць з хмари вирина;
В сніжних хвилях сьвітло тоне,
Смутне небо, ніч смутна...

Ні, кружлять либоць до волі —
Змоги брак... І дзвоник змовк.
Стали коні... „Що там в полі?“
— „Хто їх зна: чи пень, чи вовк!“

Хуга стогне, хуга плаче,
Коні пнуть ся напрямом,
Ген нечиста сила скаче,
А очей, мов тих сьвічок...
Коні в храпом знов пустились,
Дзвоник зразу — дзень-телель!...
Бачу: темні сили збились
В білій млі німих пустель.

Неподобні, нечисленні,
В блимах місячних вони
Закрутились, сили темні,
Як ті листя в осени.
Безліч їх! Куди вганяють?
Квилють, плачуть... Хто їм люб?
Чи болотника ховають,
Чи справляють відьми шлюб?

Хмара хмару крутить, гоне,
Місяць потай вирина,
В сніжних хвилях сьвітло тоне,
Смутне небо, ніч смутна...
Гра нечиста сила роєм
Недосяжній висшині,
І зловістним гуком-воєм
Серце шарпає мені.

II.

Чи я по торжищах блукаю, Чи увіхожу в людний храм, А чи з юнацтвом ніч кружляю,— Я віддаюсь своїм гадкам.	Що божий день і що годину Мене все думка обляга Про неодхильну домовину, Про час, коли її черга.
Я мовлю скрізь : пролинуть роки, І скільки тут не має нас, — Всі в склепи зійдемо глибокі, І чийсь уже наблизивсь час.	І де мені судила доля Сконать, — чи в морі серед хвиль, Чи в січі лютій серед поля, Чи на степу, де гра коவில்?
Чи бачу в полі дуб могутній, — Я мислю : велетню лісів, Переживеш мій вік забутній, Як пережив своїх батьків.	І хоч безчулій труповині Байдуже, де-б не зотлівать, А всеж до рідної країни Волів би ближче я лежать.
Чи дитинятко я милую, — Кажу : здорово будь, рости! Тобі я місцем постаткую : Мені — час тліть, тобі — цвісти.	І хай до склепу вхід жалобний Життя новітне покраша, І свій байдужий та холодний Красою вічною пиша!

III. В Я З Е Н Ь.

Сижу я в темниці, дивлюся з-за ґрат :
Край муру теж бранець — орел, мій співбрат ;
Журливо махає недужим крилом,
Криваве щось дзьоба, як раз під вікном...

І рве та шматує, та зорить в вікно,
Немов би замислив зі мною одно,
І клекогом вабить зір темрявий мій
І хоче промовить : „Тікаймо мерщій !

Ми вільні птахи : гей, час і пора !
Туди, де з-за хмари біліє гора,
Туди, де синіють за мною моря,
Туди, де гуляєм — лиш буйний та я!“

Переклав М. Старицький.

IV.

..... Знов одвідав я
Куточок той землі, де я прожив
Одлюдником два роки непривітних.
Уже тому літ десять, і багато
Змінилося для мене у житті,

І сам, покірний спільному закону,
Я одминивсь; та ось ізнову тут
Минувши мене поймає жваво, —
І вчора ще, здасть ся, я блукав
В отсих дібровах.

Ось низенька хатка,
Де з нянькою моєю жив я бідно.
Бабусі вже нема, вже за стіною
Не чую я її сутужних кроків,
Ні ранкових її обходів...
А в вечері, під завивання фуги,
Казок її, що вивчив я на память
З дитячих літ, та не нудних ніколи...
От горб лісний, що над ним я часто
Просижував без руху і дививсь
На плесо, споминаючи з журбою —
Ох, иньші береги і иньші хвилі...
Між нив злотистих і левад зелених
Воно, блакитне, розлилось широко:
Через його непізнанні хвилі
Пливе рибалка й тягне за собою
Убогий невід. Маячіють села
По берегах плоских, а там за ними
Скривив ся млин, що ледве-ледве крила
Переверта за вітром...

На межі
Мастків предківських, на місці тім,
Де круто шлях здіймаєть ся у гору,
Дощами весь поритий, три сосни
Стоять: одна оддалеки, дві иньші
Близенько рядом... Тут як верхи я їх
Минав при сьвітлі місячної ночі,
Відомим гуком шелест їх верхів
Мені вітання слав. Отим шляхом
Поїхав ниньки я й перед собою
Побачив знову їх; вони ті-ж самі,
Той самий же знайомий вуху шелест;
Та біля їхніх пнів перестарілих,
Де все було колись порожне, голе,
Зросла тепер діброва молодая.
Сім'я навколо товпить ся зелена,
Як діти, під наметом їх. А подаль
Стоїть один приятель їх похмурий,
Немов старий безженний і край нього
Скрізь пустка, як і перш.

Добрідень, племя
Незнаєє та молоде! Не я
Побачу твій могутній пізний зріст,

Коли моїх переростеш знайомих
 І голову старую їх закриєш
 Від погляду мандрівця... Та нехай
 Онук мій гук ваш вчує привітний,
 Коли йдучи із бесід приятельських,
 Думок веселих та приємних повний
 Він помине вас у темноті ночі
 І спогада про мене.

В різні роки
 Під ваш намет, Михайловські діброви,
 З'являв ся я... Коли у перше ви
 Побачили мене, тоді я був
 Веселим юнаком. Безжурно, ласо
 Я до життя лиш приступав. Роки
 Пролинули — і ось ви прийняли
 Утомленого зайду. Я іще
 Був молодий, та вже лихая доля
 В нерівній боротьбі мене підбила.
 Я був огірчений. Сумуючи нераз
 Я міркував про молодість свою
 Загублену в безовочних змаганнях
 Про прикrostі заслужених докорів,
 Про приязнь, що зневагою платила
 Запал душі ймовірної й чуткої, —
 І почуття гіркі кипіли в серці...

V.

Шалених літ погасле раювання
 Важке мені, як те похмілля зрання.

Та як вино, турбот минулих рій
 Тим дужчий, чим старійш в душі моїй.

Мій шлях сумний! Пророчить працю й горе
 Мені будущини хвилясте море.

Та вмерти, друзі, не збира ще хіть!
 Я хочу жить, щоб думать і терпіть.

Я певно ще скоштую насолоди
 Серед скорбот, турбот і негоди...

Гармонією знов уплюсь часами,
 Над вигадом весь обіллюсь сльозами,

І може ще мій захід хоч на мить
 Усьмішкою любов озолотить.

VI. НАДГРОБОК.

Надгробок я собі зробив нерукодільний;
 До нього люду шлях не замете доба;
 І чолом вище він здійняв ся непохильний
 Олександрійського стовба.

Ні, весь я не умру! Дух в лірі заповідній
 Мій прах переживе, — його уникне тлін,
 І славний буду я, покіль в землі й нерідний
 Поет лишить ся хоч один!

Про мене поголос майне по всій моїй країні
 І всяк назве мене у ній язик живий:
 І гордий внук Славян і Фіно і дикий нині
 Тунгуз, Калмик той степовий.

І довго буду я народу тим коханий,
 Що добрі почуття я лірою будив,
 Що волю славив я в вік дикий, безталанний,
 До слабших ласку ворувив.

Наказу Божому кори ся, Музо дужа,
 Не вимагай вінця, образ же не лякайсь;
 Приймаючи хвалу й обмову, будь байдужа
 І з божевільним не змагайсь!

Переклав *І. Степанко*.

АНДЖЕЛЯ БОРДЖІА.

НОВЕЛЯ

Конрада Фердинанда Маєра.

I.

Коли дідич Феррари, Дон Альфонсо д' Есте, вводив з триумфом свою суджену, Донну Люкрецію, котру вважали донькою папи, в її нову резиденцію, їхала вона верхом посеред пишної дружини, яку провадив її муж, на білім як сніг кони під багряним бальдахином, що держали над її головою професори університету.

Достойні мужі йшли повагом по чотири з одного і другого боку бальдахину; коло них ішло ще по вісім інших професорів, щоби заступити тамтих при несеню позолочених дручків і таким способом прислужити ся також та доступити чести. Від часу до часу то сей то той із професорів піднімав задуманий погляд на блискучу появу з ніжним румянцем та розпущеним волосєм. Професор природописи оглядав і розважував незвичайну краску її ясних очей і замітив, що її годі описати словами; тимчасом професор моральности, дідусь з чесними морщинами, запитував сам себе поважно, чи може таке водити ся між людьми, щоб на страшнім дні такої повної гадюк минувшини могло вирости таке веселе і безжурне сотворінє, або чи може Донна Люкреція після якихось незвісних законів є лише диявольською відміною. Третій професор, математик і астролог, уважав княгиню звичайною жінкою, що лише задля незвичайних обставин і з причини дивних констеляцій збила ся

з дороги, але під доброю планетою і в нових обставинах буде жити, як кожда жінка.

Четвертий, молодий професор з кучерявим волосем і сьмілим лицем, поїдав своїм огнистим поглядом цілу хистку постать княгині від карку аж до п'яти. То був Геркулес Строцці, професор права і, не вважаючи на свій молодий вік заравом найвисший судия у Феррарі. Коли-б се не була його княгиня, то він як фьлорентийський републиканець силоміць приволік би її перед свій трибунал; а так він лише не міг начудувати ся сему блискучому, безправному триумфови над законом і обичаями по таких поганих учинках і кривдах.

Не вважаючи на такі думки, але легко відгадуючи їх, бистра і мудра, як звичайно, молода триумфаторка надавала своїм усьміхом блиску і щастя всему сьвяточному походу. Але і в неї поза принадою маскою крили ся поважні гадки; вона розважала сю важну годину, що вела її у Феррару і руйнувала міст поміж нею а її страшною минувшиною. Ся минувшина буде ще лякати її і потрясати гривами Фурій, але вже не простягне за нею рук, коли вона сама з острахом не оберне ся і не озирне ся, а таку силу вона надіяла ся взяти над собою.

Була се ніжна ростинка, що виросла в темряві гріху, хистка постать у безсоромних залах Ватикану, що свого першого чоловіка позбула ся кривоприсягою, а другого просто від своїх грудей загнала на меч страшного, але їй більше любого брата. Хоч і заходила деколи по звичаю в круті монастирські ганки, щоби відбути механічну покуту, та про те не могла ніколи навчити ся і найпростіших понять моральности, немов слів чужої мови; вони були по просту недоступні для її душі. Що найбільше який монах наганяв їй часом страху своїми проповідями або доводив її до того, що вона нагло червоніла ся, але за те такого монаха казав батько її кидати в Тибер за кару. Від свого безбожника батька унаслідила вона спосіб відмолоджувати душу, і тому вставала що дня зранку як не та сама, мов по купелі, забувши все, що було вчора. Таким чином вона легко позбувала ся того, чого чесна душа не вміла би спокутувати і найтяжшими покутами, а що вона

чинила для власного упадку. Коли по яким страшнім учинку вона й чула за собою якісь голоси, що переслідували її немов хід духів, то замикала уха і своїми молодими ногами все умудряла ся втекти перед ними.

Тільки її незвичайний розум пересвідчував її, коли часом порівнювала римські події зі споминами всего иншого живого і вмерлого світа, або коли почула яку думку від мужчини, або коли замітила, що якась невинна людина злякала ся, побачивши її, — лише її розум відводив її завсеїди від проклятя її життя, якого вона не відчувала, відводив помалу, але так основно і певно, що вона з тугою, що дня більшою, бажала почати нове життя і покинути Рим, як злий сон позад себе.

Її горячі бажання, хоч вона їх не виявляла, заспокоїв її третій чоловік, дідич Феррари. Побачивши се спокійне, задумане лице, вона сказала собі: „Тепер я допняла свого. Сей мене виратує. Він певно знає мою минувшину і не дурить себе ні на хвилину, хоч яка я собі гарненька. Треба мати відвагу, щоби при такій злій славі, яка ходить про мене, і при його горожанських чеснотах, обміняти ся зі мною перстеньми. Коли-ж він зважив ся взяти мене за жінку на добро свого краю та щоби міг повними пригорщами черпати зі скарбу сьвятого Петра — менше з тим, задля чого він оженив ся зі мною, — то такий чоловік, як він, сьміло одним почерком вимаже мою минувшину і не буде мені пригадувати ніколи, хиба що знову провиню ся... Але я буду берегти себе. Він пізнає мої прикмети, буде чудувати ся, як я вмю правити краєм — Донна Люкреція правила вже князівствами, а коли її батько виїздив декуди, то й апостольською церквою — буде чудувати ся моїй певній притомности духа, моїй справедливости, моїй сердешности... Я ніколи не дам ні найменшої причини, щоби підозрівав вірність і послух своєї жінки... хиба що тес, хиба що — — поміж веселими бровами у неї появилася морщина — — хиба що батько звелить — але він сидить у Римі — або брат покличе; але той гние десь у іспанській тюрмі.

Вона усьміхнула ся до народа, щоби скрити перед ним свою соромну залежність від батька і брата, з якими

в купі виглядала як яка невольна потвора. Потім зібрала до купи всю свою силу і, кріпко завзявши ся, відкинула від себе всі ті думки.

В тій хвилі похід станув перед замком; з грубих мурів замку по ливні спускав ся на землю ливвоскок. Вона побачила сю штуку і сказала собі: „Ти зсуваєш ся і не впадеш, і я так само не впаду.“

То був Амор, що в низу ливви зіскочив на землю, прикляк перед нею на одно коліно і подав їй міртовий вінок з величальними словами: „Непорочній Люкреції!“ Серед окликів народа вона увінчала себе і вся заняла ся радісною хвилею.

Тепер блиснули блискавиці з заборол червоної вежі, що нараз загриміла і вся оповила ся димом. Дон Альфонсо дуже любив стрільбу — самі гармати — і чи треба було чи не треба, ніколи не мав доволі стрілянини. Але грімкий вистріл пушки сполошив непривичного коня Донни Люкреції. Він станув дуба, і княгиня зсунула ся легенько з сідла в обійми професорів; тимчасом прегарна дівчина з кучерявим волосем і блискучими очима, що їхала зараз за нею, без страху здержала наляканого коня і втихомирила його.

Коло тої дівчини один сухий кавалер стискав зелізними литками боки свого коня. Сей глумливий чоловік, то був Дон Ферранте, що заступав брата Дон Альфонса при його вінчаню в Римі; Феррарці звали його просто ворогом людського роду. Він поклав собі метою — розповісти своїй сегодншній товаришці на свій лад дещо про Феррару і княжий дім, до котрого й сам належав, і зогидити їй те все.

Але Анджеля Борджія, близька своячка княгині і її дружка, що проводила її до Феррари і позаду сеї чарівної жінки несміло виступала на сцену сьвіта, їхала на своїм кони певно.

Ціле видовище розвило ся сьогодні незвичайно величаво: ясне небо, блискучі одяги, загальна радість, сьвітлі збори вибранців і щасливців сеї землі, чарівна музика, пишні коні, чудові жінки, залюблені юнаки, у всіх гєрєча кров, — цілий сьвіт, що вбирає ся і з усміхом оглядає

себе в зеркалі, вся та радість і багатство лежали тепер перед нею і все те затроював їй глумливий чорт, що їхав поруч неї.

— Подивіть ся, молода пані, — так глузував він собі — як гарно паде Донна Люкреція і як її наново підсаджують на коня всі чесноти і наука — він показав при тім на професорів. Я так само думаю, як сей дурисьвіт, і величаю також її непорочність. Вона у своїй родині жила самотою і терпіла не одно від батька і брата. Отже і вхопила ся руки Дон Альфонса, щоби тут — він показав на недалекі вежі і башти Феррари — найти собі ліпше товариство. Але Донна Люкреція помиляєть ся. Хоч ми і не прирівнюємо себе до Його Святости або до ясного Чезара, а про те ми сини князя; він же собі зіленько не аби-яке, ну, то й ми в него вдали ся, очевидно о скільки кождий з нас, як ляк, потрапить і на скільки має сили.

— Ви дивуетесь, що я тут у дружині князя балакаю так свобідно! Не дивуйтеь, панно, така вже моя вдача, щоби прилюдно лаятись і лихословити; на се дав мені дозвіл сам князь, мій батько, і то доти, доки я потайки не зроблю против нього конспірації, а охота до конспірацій у нас з давніх давен уже в крови родини.

— І знайте, відважна дівчино, отсим ви мене й приєднали зараз до себе, що ви не нудна та не скрита, тільки любите правду так як я і не боїте ся людей — коли на те прийде, то вам і на торзі не сором. А отсеї, що їдуть за нами — він показав зневажливо дальші пари дружини — хто вони такі? Прибрана збрідь, злодії і повії! Лукавці і причепи! Не гідні того, щоб на них сьвяте сонечко сьвітило — винявши очевидно ті сотки мулів, що несуть придане Донни Люкреції. Се чесні і заслужені сотворіня. Але кільки то ми мали заходу, я і брат кардинал, заки ми сей посаг вирвали з кіхтів сьвятого отця і церкви! Одначе я сказав собі: Або — або! — так як мені велів князь, мій батько. Далеко лекше вдало ся нам піддурити його Сьвятість тим, що наш батько Геркулес дав від себе пані молодій. — Дон Феррарте засьміяв ся. — Ми набалакали сьвятому отцеві багато про наші славні

флявіанські маєтки, що ними вправді завідує наш феррарейський фіскуе, але граф Контраріо процесує ся за них. Знайте, що сей приємний граф Контраріо — то найзавзятійший противник і переможець у цілій Італії! Для того то князь Геркулес, наш ошадний батько, найбільше втішив ся сею женитьбою. І так усе полагоджено, як Бог приказав! А з якою то охотою писав я по заручинах для післанця, що ждав: „Посаг дають. Папу перехитрено. Донна Люкреція заручена і то зовсім не потайки!“ То значить, я хотів сказати: тепер вона не має в кишени білх порошків. І справді, я думаю, що сьогодні вечером брат Альфонсо може спокійно покласти свою голову на подушку разом з тим золотим волосем — він показав кінчастою бородою на Люкрецію під бальдахином.

Сі натяки на вбійства Борджії при помочи отруї витисли у дівчини слезу з ока, але вона зараз скинула її з довгих рісниць. — Ваш язык лукавий, Дон Ферранте! — сказала вона.

Анджеля Борджія походила з побічної лінії славного іспанського роду; стративши батька і матір трагічним способом, як багато дітей в її часах, вона виросла і виховала ся разом з иньшими шляхетськими дівчатами в однім монастирі церковної держави. Як люблена своячка папи зазнавала вона все особлившої ласки від монахинь і вела перед поміж подругами.

Дивні, найсуперечнійші річи діяли ся тоді на сьвіті та мучили людей, так що італіянські дівчата, хоч як звичайно дивлять ся відважно на жите і самі переживають усе, тратили тоді і голови і серця. Молоду Анджелю вчили й образами і проповідями моральної краси і досконалости; представителем усього того на землі був старий дід, на котрім, як сказав сучасний султан, спочивало християнство, а сей дід, лагідно сказавши, був таке страшне ледащо, що сестри плакали над його безбожністю, а декотрі з гірших подруг Анджелі потайки глузували собі з нього.

Одначе Анджеля лякала ся того і не могла перемогти себе, щоби глузувати собі з суперечностей жита.

Тому вона стала накладати на себе покути і бичувати себе для добра свояка, сьвятого отця, і своєї тітки

Люкреції, про котру в монастирі шептали також потайки, ззираючись на неї з острахом та з відразою. Але небавом розумні сестри відовчили їй того бичованя, пояснюючи їй, що шкода їй заходів, бо на таку масу гріхів усяка покута за мала.

За те зростала в Анджелі потреба завзято бороти ся против розширеної скрізь нікчемности і з ніжним румянцем на щоках та з огнем в очах будила ся в ній якась лицарська хоробрість, не після взірця терпеливих сьвятих жінок, лише радше після прикладу відважних дівчат у шоломах, яких було повно у тодішній поезії, після тих бездоганних царівен, що соромили ся свого слабого пола і вміли робити та боронити себе, не зневажаючи притім іграцій.

Таким способом чесна з роду Анджеля зросла на сильну і сьвідому дівчину, таку, яку в тім столітю величали в піснях словом *virago* — козир-дівкою.

Так то склало ся одного дня в літі, що з темної дуброви, яка чорною стіною окружала апенїнську скелю з монастирем на ній, виїхала на білім кони ясна лісова русалка зі своїми подругами, чи може не русалка, а богиня Дяяна зі своєю дружиною, або краще сама ясна Донна Люкреція зі своїми панями, і застукала до брами.

Справді, се була вона. Привитала ся з ігуменею, поцілувала її в руку, а ігуменя поблагословила її. Потім казала собі представити монахинь і новачок і до кожної, як до її чину і становища, промовила ласкаве слово миленьким голосом, що ще довго дзвенів, хоч вона вже мовчала. Вкінці взяла Анджелю на бік, і проходжуючи ся з нею поїд руку поміж лаврами в саду, сказала їй весело, що вона заручила ся за наслідника престола Есте і що забере її з собою, як свою своячку і свою двірську панну до Феррари. „Кузинко, — усміхнула ся вона — я тобі дам щастє. Ти подобаєш ся мені і я тебе задержу при собі, поки не віддам заміж.“

Так само ласкаво, як своячку, привитав її у Ватикані, куди вона зайшла з непевністю та з острахом, старший брат Люкреції, бравий молодець з зеленкуватими очима. Барашкуючи собі сьміло з кузинкою, він сказав: — Я не поїду разом з вами до Феррари, бо маю деяку роботу тут; але я поручаю вам Дон Джулія, котрого застанете там, —

він молодший брат Дон Альфонса. Се є скромний, але дуже талановитий молодий чоловік, лише біда, що ще занадто любить бавити ся. Дуже добре було би, і я бажав би йому сего, аби його яка чесна жінчина взяла в полон.

А тепер Анджеля їхала за Мадонною Люкрецією і щораз нові вистріли з гармат віщували, що вже брама недалеко.

Дон Ферранте мусів спішити ся, коли ще перед вїздом у город бажав своїй молодій товарищі вибити зовсім з голови своїх братів; але він узяв ся жваво до діла.

— Мене дивує, — казав він — як Донна Люкреція буде могла жити разом з моїм братом, а своїм будучим мужем. Люде кажуть, а коли не всі люде, то хоч мужчини таке видумують, що вона якесь незвичайне, крилате сотворінє; він же найзвичайніший із смертних людей, що з ранку до вечера думає тільки про їду та виливає пушки у горнилах! Венера разом з закоптілим від сажі Вулканом! Та чей воно буде не зле, так як колись там було. Вона буде чудувати ся його мальовилам на фаянсах, а він через те буде щасливий. Але нехай вона пильнує ся, — говорив він далі і його глумливий голос став грізним, — нехай пильнує ся! Дон Альфонсо найбільше метивий із нас усіх, лише жде на добру нагоду, коли пімсту назве своїм правом. Та ні, я кривджу брата кардинала. Його пімста найстрашніша, бо в нього добра голова, а що він нам усім дуже потрібний, то і не потребує бояти ся претора. Се діпломат нашого дому і нитки нашої політики всі перебігають через його гнучкі пальці і він знає всі наші найгірші тайни. Пильнуйте ся, молода дівчино, перед тим яструбом!

Саме той кардинал Іпполіт, державний муж, худа постать у багряниці, що також приїхав у Рим на сватанє і доси ще пробував там, щоби з папою довести до ладу передачу посагових земель, дуже ласкаво займав ся Анджелею та додавав їй охоти, щоби прикрасила Феррару своєю особою.

Непевність і страх напали на Анджелю. Сонце, порох і галас, отруйні речі Дон Ферранте, суха постать кардинала перед очима! Від почутя нещастя і безпомічності

сильна дівчина трохи не зомліла — несвідомо скрикнула тихо. Тоді скоренько обернула ся до неї Донна Люкреція, що їхала з переду; бліда блискавиця блиснула з її синявих очей, і вона сказала: — Чим він стрівожив тебе? Знайте, Дон Ферранте, і зятяйте собі: хто дошкулює Анджелі, той дошкулює і мені. І нехай вам не забагаєть ся починати зі мною!

Дон Ферранте зовсім не бажав собі того. Він усміхнувся ласкаво. — Я і в думці не маю того, ясна пані! Я, що тільки можу, то роблю, щоби Донну Аджелю приємно забавити і зискати її ласку для нашої родини.

— Щож би я вам ще гарненького оповів, молода пані? — говорив він далі, коли княгиня відвернула ся. — Може про невидані, розбишацькі очі мого брата Дон Джулія? Ви знаєте його? — спитав він, замітивши рух на її лиці. — Певно чували тільки? Слава ходить про нього! Але незабаром він сам стане перед вами, коли отворите його вязницю, Донна Люкреція і ви.

— Коли отворимо його вязницю? — спитала вона зачудувано.

— Еге! Його і всіх иньших злодіїв! — пояснив їй Дон Ферранте весело. — Донна Люкреція своєю появою ослобонить усіх злочинців. Такий уже звичай у Феррарі, коли князь женить ся, — се не є ніяка алегорія. Є тут дійсні злочинці і їх справді випустять, так що нам підчас бенкетів треба буде добре пильнувати дорогоцінності, а в ночі не виходити без смолоскіп і зброї.

— Щож таке загодівав Дон Джуліо? — спитала вона.

— О, нічого! Він очарував своїми очима одну жінку і пробив шпадою груди її мужа.

— Погано!

— Він дуже нечемний хлопець! Закравши ся у виноградник він, замість зірвати собі порядно одну галузку винограду, зриває кетяхи обома руками з тичок, скільки може, з лакомости роздавлює солодкі ягоди і замазує собі червоним соком груди і лице.

І з тим молодим розбишакою мав Дон Чезаре гадку познайомити Анджелю!

Знов загриміли гармати. При звуках цимбалів і бубнів похід увійшов у браму. Професори прискорили хід і незабаром триюфальний похід Люкреції станув перед грубим муrom замка, де в низу були в'язниці.

Старий князь приступив ближше, зняв княгиню з коня і з молодятами та Анджелею зійшов по сходах до глибокої брами. Там стояв ключник і на оксамітовій подушці подав Люкреції великий, заржавілий ключ. Вона взяла його і ледви доторкнула ся замка, як двері обернули ся на завісах і мов яким чудом розскочили ся широко. Громада в'язнів вибігла з тюрми, припала Люкреції до ніг та цілувала її руки. Всі вони перед тим повмивали ся, так що їх горяча подяка виглядала прилично. Але були між ними нуждарі такі, що аж жаль було дивити ся, були й страшні розбишацькі обличя.

На самім кінці, коли вже в'язниця позбула ся своїх поганих гостей, темними сходами вийшов на гору ще один — гарний юнак з руками, зложеними навхрест. Вийшовши на денне сьвітло, він зняв руки до неба, так як би витав сонце; потім заслонив собі ними очі, неначе-б разило його острє промінє або краса обох женщин, що стояли горі: приклякши на одно коліно перед Донною Люкрецією, він подякував їй словами: — Ясна пані і братова, витаю вас як милосерде, що живе у кождім жіночім серці, і як княжу ласку, від котрої падуть кайдани.

Такими і ще красшими промовами звеличав він молоду княгиню, а потім свої темно-сині очі, що справді під гарно зарисованими бровами були дивно чарівні, звернув на молодшу Борджію і не на жарти зчудував ся острий поставі дівчини, що ледви вийшла з віку підростка.

— Але, моя заступнице-княгине, — говорив він далі, — кого-ж то ви приводите у своїй дружині? Чи се богня справедливости, приборкана богиною краси?

Анджеля була вже зворушена дорогою та глузуванєм Дон Ферранте; тепер же отся комедия з помилуванєм грішника грішницею і пусті фрази обурили її. А ще коли заглянула у глибинь сих чудових очий, то від гніву і роздратованя аж потрясло нею. Своєю скритою, сильною вдачою вона перемогла себе, і, скидаючи з себе всяке вдаванє, вся її

істота вийшла на верх без заслони. Її добрий погляд звернув ся на його очи, і щось неозначенеявило ся на її чудово зарисованих губах.

— Що скажете, пані? — спитав Джуліо.

І тут Анджеля не могла вже здержати себе. Виразно, перед сотнями сьвідків, дзвінким голосом, що його було чути на цілу площу, сказала вона: — Шкода, дуже шкода вас, Дон Джуліо! Бійте ся суду Господнього!

Настала велика мовчанка.

І ще раз промовила дівчина до Дон Джулія:

— Шкода вас!

Дивне диво! Феррарці зовсім згодили ся з чутєм і думкою Анджелі про нечесні і небезпечні вчинки княжого сина; разом з нею жалували, що він упав так низько, і розуміли її жаль, бо й вони любили його задля його краси і чемности.

У громаді зняв ся гамір і луна: „Шкода його! Добре каже! Се правда! Шкода його!“

Але Донна Люкреція взяла Анджелю за руку, так як старша сестра молодшу, що провинила ся чимсь.

— Як ти можеш так забувати ся? — сказала вона і повела з собою неспокійну дівчину, що із сорому та зворушення вибухла судорожним плачем. Дон Джуліо, що доси стояв непорушно, сам не знав, що й думати про се.

II.

Там, де широкий парк Бельрігардо сходить ся в феррарською рівниною і не є відділений муром, на останній захованій лавці в тіни вічно зеленого дуба сиділо двоє людей, що, судячи з їх постави і лица, прощали ся з собою.

Молодий чоловік, одягнений у чорний венеціанський одяг, то прикладав руку до серця на знак вірности, то придивляв ся Люкреції, що сиділа тихо і похилена, неначе би бажав собі на віки запам'ятати її.

— Так ви йдете, Бембо, — сказала вона, — я вас не задержую; зробіть же мені се, про що я вас просила, і не кажіть того нікому. Ви відходите, а кілька то часу буде вам потрібно, щоб забути мене!

— Донна Люкреція, — відповів Венеціянець зворушено, — доки я вас буду пам'ятати і любити, я справді не знаю, бо не знаю і години своєї смерти.

Він сказав се з такою сумною ніжністю в голосі, що княгиня відповіла зворушено: — Щоб ви мене не забули, я дам вам щось на пам'ятку, мій приятелю, — і вона прикликала до себе струнку, темну дівочу постать, що проходила ся берегом ліса, щоб не перешкаджати пані, або щоб остерегти її перед небажаними свідками, коли-б ті надходили.

— Сідай собі коло мене, Анджеля, — сказала вона, — і відотни мені один кучер з мого волося. — Вона отворила кишеню при поясі, виняла звідтам маленький, острій ніжик з золотою ручкою і подала його Анджелі, котра й відтяла з голови м'який кучер, так як веліла пані.

Княгиня шукала тепер, у що вложити би сей кучер, але не знайшла нічого, лише у тій самій кишені було ще видане сімох покутних псалмів, оправлене в шкіру, золочене і з витисками, що було улюбленою підручною книжкою тодішніх двірських пань. Не отягаючись, вложила вона свій кучер у книжку і подала Бембови на спомин. Сей притиснув книжку до грудий, потім до уст і подякував за таке солодке зерно в гіркій шкаралущі щасливою усмішкою, в котрій ледви помітно пересунув ся легенький глум.

— Пишіть мені, — сказала вона потім, — і посилайте певними післанцями все, коли здогадаєтесь, що з мною круто і що мені потрібно вашої поради. Оставайте при мині, хоч і в далекій далечині! Я знаю, що ви мене не покинете, помігши мені раз заснувати нове щасте у Феррарі.

— Аж радісно було дивити ся, — відповів Бембо, — як ваші розумні руки будували його. Ваш будинок бездоганний і тривкий; не легко його рушити. Я лиш з гірким сумнівом питаю себе: Чи для вашої безпечности потрібно від мене такої жертви, щоб я оминав Феррару і позбавлював себе приємности бачити вас, що неначе золоте сонце освічує і роз'яснює ціле моє жите?

— Так велів мені батько! — відповіла вона безжурно.

Чемний Венеціанець стягнув брови.

— Зв'язки вашої крові і демон вашого дому — се ваше нещастє, — зітхнув він. — Тому так нерадо покидаю я вас. Але лїпше, коли я піду собі геть. Ваша безпечність, Мадонна, основує ся на довірю Дон Альфонса до вас. Нашу душевну любов ледви чи буде він підозрівати, він же-ж такий холодний; але все-ж таки лїпше... звісно, хто любить, той жертвує себе.

— Так справді лїпше! — потвердила вона тихо.

— Позвольте мені ще, любя панї, сказати на відходї свобідне слово для вашого добра! — просив він. — Обставини лежать перед вами у сьвітлі вашого бистрого розуму, але сей ясний день сягає лише до сутїнку, де починає ся ваша любов до батька і брата.

Люкреція поблїдла і її очі остовніли, як погляд Медузи.

— Не гнівайте ся, Мадонна, — сказав Бембо. — Адже я знаю, як ви невинною дитиною попадали у ті страшні сільки! Я мушу говорити, щоб вам було добре. Пригадайте лише собі: вже лїта минули від вашого приїзду сюди, ваш муж став самовладним князем, ви вже вкорїнили ся у Феррарі і здобули собі любов народа, — і от умер ваш батько. Тодї ви стали без міри тужити за ним і без кінця плакати, поки я не прийшов та не шепнув вам до уха: „Ви зневажаєте сими потоками слїз Дон Альфонса і забуваєте ті погані обставини, з яких він вирвав вас.“

Люкреція слухала його уважно, і розум її на перекир її пристрастному серцю мусїв признати, що його правда.

— Коли ваша гадка про покійного сьвятого отця така заслїплена, то тепер, по його смерти, з того не грозить уже для вас нїяке лихо. Але нїша річ з вашим страшним братом Чезаром: він жиє і не стратив ще доси своєї змїної сили. Се чоловік молодий, що певно нині чи завтра перепилує свої кайдани і вихопить ся з Оркуса, щоби зворохобити цілу Італїю. О сю чорну скелю готова розбити ся ваша лодка; дай Боже, щоб не розбила ся! По-

ворот Чезара, се для вас судна година. І ви — він задумав ся, чи має їй подати гіркий лік, але з рішучою любовю сказав: — Горе вам, ви підете, коли вас покличе Дон Чезар. Ви послухаєте диявола, як самі оповідаєте, що ваш батько на смертній постелі сказав: Ти покличеш мене і я прийду.

Люкреція перехрестила ся.

— Дорога пані! — Бембо збирав ся кинути ся їй в ноги, але здержав себе, бо саме в ту хвилию Анджеля що проходжувала ся сюди й туди, обернула ся до них.

— Заклинаю тебе, Люкреціє, — шептав він, нахилиючись до неї, — скоро прийде сей небезпечний час і ти почувеш, що тратиш панованє над собою, то стань перед князем на вколішки і признай ся, що хочеш переступити його заборону, бо він певно під загрозою кари смерти заборонить своїм підданам вдавати ся з Чезаром, котрого поява потрясе Італією, як землетрясенє... Але я заклинаю вас надармо, Мадонна! Бо я знаю, ви не здержите себе і князеву заборону потопчете ногами.

— Справді? — спитала Люкреція, мов у нестямі. Але таки здавало ся їй можливим, що зробить се, бо вона знала свою вдачу.

— Пані, — говорив Венеціянець, хлипаючи, — коли тільки дізнаю ся, що Чезар вирвав ся з вязниці, то на крилах вітру злечу до Феррари і обійму вас, щоб тільки ви не попали йому в руки. Коли-ж би я прийшов запізно, то пригадайте собі мою раду, скоро прийдете до себе та отямитесь. Бережіть себе і перед князевою карою сховайте ся на його серці. А коли ви ужиєте якихсь посередників для своїх зносин з братом, то жертвуйте їх без ваганя і віддайте князеві на пімсту! Князь любить вас...

— Я думаю, що любить, — сказала Люкреція в задумі.

— Зовсім певно любить, — мовив Венеціянець. — Недавно при гостях назвав він ненароком імя Чезара і згадував, що ходить неясна чутка про його втеку з вязниці. При тім придивляв ся він вам пильно... Ви сиділи спокійно, тільки тремтіла ваша рука з чашею, з котрої ви пили. Він придивляв ся вам довго, але ласкаво і неначе з розумною розвагою, що є відповідне для вашої вдачі

і о скільки ви можете дечому спротивити ся. Він певно здержить вас і виратує, коли доля не порве вас силоміць.

Княгиня, що знову зовсім повеселійшала, сказала тепер з дивною легкодушністю: — Вашого турбування про мене я не забуду. Але досить про мене, приятелю. Дайте мені радше раду для отсеї там, — і вона глянула в сторону Анджелі. — Небезпека для неї ближша, як і для мене. Гляньте лише!

Якась хижа птиця вилетіла з ліса і кружляла понад долинами. Рівночасно зашелестіло в корчах, і худий чоловік, одягнений у багрянницю, приступив до Анджелі, але, побачивши Бемба коло княгині, відвернув ся і привитав ся перше з княгинею.

— Ви застали нас, емінінціє, — промовила княгиня спокійно, — при тім, як мій дорогий венеціанський гість, без котрого мені буде прикро, прощає ся зі мною.

— Ви покидаєте нас, Бембо? — спитав кардинал щиро. — Мені також прикро. Куди-ж ви йдете?

— До Урбіно, емінінціє.

— І вернете до нас знову?... Бо ви належите до нас, і ми без вас не можемо обійти ся, так само як і без тої, що її хотять відіслати від нас.

Княгиня притягла дівчину, що стояла недалеко від неї, до себе на лавку і взяла її руку у свою, так як би брала її в своє посіданє.

— Ми творимо тут добре сплетений, барвний вінок, — говорив він далі, — і була би нам кривда, як би хто витяг з нього одну квітку, ні, не те казати — найсолодший пупінок.

Люкреція видивила ся великими очима на кардинала, розважаючи, чи тепер, коли ще Бембо є свідком, не було би на часі, витягти на денне світло одно лихо, що здавна чатувало в темряві, і знищити його сим світлом киненим на нього.

Притомна, як звичайно, вона не надумувала ся довго.

— Кардинале, — сказала вона, — коли ви, згадуючи тих, що покидають нас, мали на думці і її ось, то знайте, що я сама захожусь коло того, аби вона відійшла від нас. Вона вже на порі під вінець, а я тут не нахожусь

жениха для неї. Тимчасом граф Контраріо, котрого ви знаєте і котрий хоче взяти її за жінку, має всі ті прикмети, яких я як опікунка Анджелі жадаю від її мужа. Така моя воля; але я радо послухаю і вашої думки в тій справі.

Бембо хотів незаметно віддалити ся, але Люкреція здержала його поглядом. Вона знала, що кардиналова вдача непевна і бояла ся якої несподіванки від нього.

Кардинал, здавало ся, не відчував того, що княгиня викликала його на слово. Коли Венеціянець сів собі коло пань на горбку покритім муравою, він вибрав собі помаленьку напротив них вигідне місце в тіни під каштаном, котрого пень розгалужував ся при самій землі, отінюючи буйними гиляками мураву, усів собі на одній гиляці і коннувши звішеною ногою ящірку, що перебігала дорогою, почав спокійними словами:

— Так як я знаю графа Контраріо, то він ніколи не був і не є відповідний для дівчини з роду Борджіів, бо він бідний чоловік, зложений з гірких чеснот і вічної суперечности; він гора праведних принципів, що родить миш скупарських рахунків; він зовсім нездібний любити жінку за-для неї самої, велично і щедро. Я певний, що сватаючи отсю красуню, отсе любе дитя, він має на думці якийсь грубий рахунок. Ось я вам напишу се на сій табличці!

Він виняв табличку, став писати оловцем і притім говорив те, що писав:

„Граф Етторе Контраріо сватає сердешну Анджелю Борджію, бо веде з феррарським фіскусом унасліджений по батьковин процес за значні мастки, положені на феррарській землі, і сей процес він у теперішніх феррарських судах правдоподібно програє, коли не вставить ся за ним хтось знатний, на приклад наша ясна княгиня; за один її усміх закоханий судия Геркулес Строцці продасть душу і честь. Але наша княгиня і її невірник Геркулес удобрухають ся, коли славний граф зажадає руки сеї невинної істоти, яку Донна Люкреція хоче випровадити з Феррари, через те, що сю молоду дівчину любить дуже горячо і божевільно кардинал Іпполіто, вона-ж, як правдива жінка, несвідомо і безнадійно кохає найбільшого нікчемника, якого носить земля. Без внутрішньої боротьби не дуже відважний

граф не рішить ся вскочити поміж сі два розбушовані огні. Але може його лакомство буде сильнійше, як його трусливість. Чи ви думаєте инакше про нього, княгине?“

Люкреція дивувала ся сим безличним словам і сему очайдушному пояснюваню справи; хоч вона й сама не дуже відмінно думала про сю справу і особи, але не признавала ся, бо не хотіла.

Тимчасом, заким вона вespіла відповісти, Іпполіто промовив знову; з тремтячих рук Анджелі випав був ланцюшок, сплетений нею з легких стеблин трави, так от він зігнув ся по нього, підняв і сказав:

— Як отся плетінка, так сплітає ся намір з наміром, щоб вас, Анджеля Борджіє, продати; але як я вас знаю і люблю, ви порвете сі кайдани, мов отсю нікчемну плетінку! — А далі шептав пристрасно: — Бо Анджеля во-ліла би, коли-б її який демон з любови пірвав у пекло, аніж бути сумою чийогось рахунку. Так я кажу, а що ви на те, братова?

З грізним і сумним лицем обернув ся він до Люкреції. А вона відповіла твердо:

— А я віддам її за графа Контраріо. Він обчислює все — нехай і так — але обчислює так, як того вимагає жите, а не нечесно. Її-ж він буде пильнувати ліпше, ніж я. А щож ви хотіли би почати з Анджелею, кардинале? Вашою жінкою вона не може бути, доки ви маєте на собі сю багрянцю; її-ж ви не скинете з себе задля дівчини!

— Хто знає, княгине! — відповів він з маловажа-нем. — Ваш брат заміняв її за князівство, а я вважаю Анджелю ще красшим добром! І не боюсь того, що вона прихилить ся до вашого протегованого Контрарія. Вона не переможе себе — нехай лише спробує, не піде се гладко! Хоч би тільки від мене — то не втече!... Бо вона в душі годить ся зі мною і признає, що я добре описав його. Таке буденне лице противне їй. Так ось мені й байдуже про сего чесного графа. За те я маю иньшу муку і сьвіт мені крутить ся, як колесо Іксіона. Послухай мене, дівчино!

Анджеля здивованими але відважними очима видержала його хоробливо бистрый погляд.

— Коли ти мене не хочеш любити, то я забороняю тобі також любити он-того, инакше смерть і йому і тобі!... Якже-ж ти страшенно почервоніла!... Я ненавиджу того, котрого ти ховаєш у своєму серці! Вирви його звідтам!... Він тільки поганить сю чисту схованку... Я не можу того стерпіти!... Пригадай собі, хто ти, і відверни ся з погордою від того, що лає і забуває тебе в обіймах Корамби, чи як там зоветь ся його сьогоднішня пестійка! Слухай мене, бо инакше буде лихо!

Саме посеред сеї горячої сцени в сему тїнистому закутку появил ся паж і просив панство вернути ся до парку. Цїлий двір зібрав ся і жде на княгиню, а князь бажає в своїм кабінеті попросити ся з паном із Венеції, а потім поговорити з еміненцією. Найстаршого судню він саме покликав до його високооти, а Дон Джулія запросив на пізнійше.

III.

В тїни пишних дерев ішло мале товариство, передом жінки, за ними в безжурній розмові кардинал з Бембом до середини парку, де вступили в кипарисову алею, що в простій лїнії вела до замку. Сей замок, простенький будинок невеликого розміру, піднімав ся на тлі захмареного, оловяного, липневого неба. Саме тоді добудовали з боку новий, укріплений павільон, з котрого мулярі ще не зняли деревляного руштованя.

На ясну, тїсну фасаду вели широкі подвійні сходи; тут горі коло рампи двірська дружина, що порозходила ся по парку, побачила невтомного князя, що заставляв увесь двір ждати на себе оглядаючи прибудову, і зупинивши ся коло робітників говорив з ними пильно про будову.

В тїни головної алеї проходжувала ся помалу княгиня. Вона тепер сперла ся на рамя кардинала, витала двір, зібраний з правого і лївого боку дороги, та тягла його за собою.

До них приступив уродливий мужчина середнього росту і почав розмовляти більше з кардиналом, до котрого, здавало ся, був прихильнійший, як з княгинею, хоча вона дуже ласкаво поздоровила його.

— Зараз видко, мессер Льодовіко, що приходите з соняшного світа Муз, таке ясне ваше лице! — сказала вона.

— Сим разом се радше вплив бистроумного товариства мого приятеля з полудня, що розвеселяє мене, — відповів Аріосто, — а до того, як завсѣди, і ваша благодатна поява.

Він представив княгині свого товариша, котрий, як добре вихований чоловік, орієнтальним способом зложив руки на охрест на грудях і поклонив ся поважно.

Перський торговець коврами Бен Емін був у Феррарі модною появою. Осівши на короткий час у Венеції, де в Мерчері виставив що найкрасший товар, він вибрав ся на прогульку до Феррари, щоби дворови, охочому до пишноти, продати свої дорогі тканини і, що правда, пізнати ще при тім і Аріоста; з його лицарської поеми — перші пісні її саме недавно вийшли були з печатні — він навчив ся вишого тону італіянської мови і взагалі мав найрізжнороднійшу користь і потіху. Бен Емін був знавець, що вмів на память своїх великих перських поетів і особливо любив мораль, прибрану в пишну, гаптовану одержу поезії.

— Сеж нечувана радість, ясна пані, — почав Аріосто, — мати діло з освіченим чоловіком з иньшого народу, сьміяти ся з иньших звичаїв і обичаїв і тішити ся любим, звичайним людським обличем, що визирає зпоза яких хочете ріжниць усе однакове. Але й ті ріжниці великі і дивні. Наприклад — жартував він — се мабуть скрізь розширений звичай, що мужчина дає подарунки жінці, котра подобаєть ся йому. Але мій Перс не такий! Бен Емін думає інакше. Хоч він і незвичайно вподобав собі наших феррарських жінок і пильно блискучими очима приглядає ся їх скорим, тонким пальцям, як пробують його товар, але чи ви думаєте, що він тій, котра найкрасче усьміхаєть ся до нього, шепне: „Возьміть собі, моє сонечко!“ або „Беріть, моя зоре!“ Ні! Навпаки він подає неймовірні ціни, так що і найсолодші уста кривлять ся. Такий недобрый сей Бен Емін!

Двораки засьміяли ся з сего драгованя; але Бен Емін, що зпід своєї чорної баранкової шапки дивив ся хитрими очима, звернув ся з повагою до княгині:

— Чудо Італії! Найкрасша з жінок! — промовив він доброю італіянською мовою. — Я беру тебе за судию. Приїхавши до Феррари, я кинув ся тобі в ноги, простеливши перед тобою мій найкрасший ковер, і благав тебе, щоб ти вступила на нього, як на свій власний. Ти була така ласкава і ввонила мое бажанє. Чи ж не змаловажив би я тебе, чи не образив би тебе, одну лише таку на сьвітї, чи не була би се правдива державна зрада, коли-б я з недячним серцем після тебе і коло тебе давав ще дарунки й иньшим, не таким знатним? Я вже й не кажу про те, що се, що для княгині є оправданою чолобитнею, кинуло би підозріне на чесноту жінки з низшого роду. А сего Бен Емін не позволив би собі ніколи!

Двораки поздоровили Перса з його промовою і кождий подумав сам про себе, що хитрого купця Бен Еміна у Феррарі ніхто не обдурить.

Жара дня в пізнім літі росла і добувала ся поміж густі циприсові корчі; тому княгиня з Аріостом і Персом пішли в тїнистий затишок у парку, де вінок високих вязів хитав своїми верхами та сплітав їх у горі мов склепіне. Тут по середині на звїтрілім марморі стояв бронзовий Купідон з порозриваними крилами і розсипаними стрілами і немов шарпав ся у кайданах. Ся статуя промовляла дивно свобідною мовою столїтя, що для замужньої Люкреції вже минув час пристрасти; тут на сїм круглїм майдані на камяних лавках жінка Альфонса приймала в літі свій двір.

Тимчасом в опущеній головній алеї зловив один молодий чоловік другого, що хотїв перед ним утекти в корчі. Оба були молоді, сильні і вродливі, рослі і меткі — правдиві два королі жита.

— Таки раз зловив я тебе, Джуліо! — кликнув перший і обняв свого бранця за шию. — Мені здаєть ся, що князь велїв покликати нас обох і ми тепер сю коротку стежку жита йдемо разом.

Він показав на зелену алею з замком на кінці.

— Вона довга, Геркулесе, — зітхнув Дон Джуліо, — і дає тобі доволі часу до величавої промови; та вже пропало, мушу стерпіти.

— Мій приятелю, — почав Строцці. — Я не буду говорити проповідей по часті тому, бо знаю, що з них взагалі користи не багато, а для тебе і зовсім нема, а по часті тому, що мене покликали до князя мабуть чи не за останню історію, яку встроїв ти у своїм Прательльо. Капітан поліції Цолпо здав про неї князеві докладну справу: збіговище, зневага, уведенє, кров, насильство, кількох убитих.

— Але так воно не було в програмі! Ми мали намір устроїти клясичне сьвято Бакха. Коли-б ти був бачив Корамбу з її дикою красою в ролі Ариядни! Чи-ж я може винен тому, що увінчанє Ариядни через непорозуміне моїх селян замінило ся на рабунок Сабінок і на боротьбу та убійства Кентаврів?

— Ані слова про се, Джуліо! Своєю нечуваною легкодушністю ти можеш і найвірнішого і найприхильнішого тобі чоловіка роздратовати, і я би вже був давно відвернув ся від тебе з відразою, хоч який ти мені любий, ти гарний заведіє, коли-б ти заподіяв був лише половину своїх злочинів; але-ж коли взяти їх усіх разом, то се переходить міру аж так, що я дивлю ся на тебе як на незвичайного чоловіка, для котрого нема людської міри. Тому я рішив ся замісь на ново заковувати тебе в кайдани, подбати про те, аби князь прогнав тебе що найменче на рік із Феррари. Се подаю я тобі до відомости. Ти можеш на ново вступити до венеціанського війська, котрого красше було тобі й не покидати.

— Чи я верну ся до Венеції — поживемо, побачимо, — відповів Дон Джуліо і його молоде чоло захмарило ся. — Тільки прошу тебе: я людяний, не роби-ж з мене нелюда! Я не є ніяке моральне чудовище, яким є от хоч би твоя Донна Люкреція, котрої безбарвні очи чарують тебе так, що без памяти бажаєш її, хоч вона нівечить усі твої судейські реґули і параграфи, кидає об землю та перемагає твою богиню справедливости! І справедливість у тебе не такий демон, щоб ти лякав ся його.

— Так уже доля судила, що я мушу любити сю безбожну жінку, — відповів судія з вимушеним усміхом. — Але щоб я задля неї забув закон, нарушив сьвяте право, се не може бути! — І він зітхнув, почувуючи в зраненім серці, що й він сам, не менше, як і його заведія-приятель, помирає помалу від отруйного укушення змії.

— Кажу-ж тобі, — потішав його Дон Джуліо, роздратований ознаками терпіння у нього, — ти занадто обожаєш сю жінку. Жінка, що лякає і чарує тебе, се вже не та Люкреція, що проходить ся он-там в низу. Ти дивуєш ся і твої очі питають мене! Справді, я дивлю ся на неї простійше. З якого вона роду і як зросла, ми знаємо. Тобі мабуть дивно, преторе, що вона без суду і без карі перебула злочини своєї минувшини. Чи ти не бачиш, що се лиш унасліджена по батькови легкодушність дає їй сей ратунковий пояс, що держить її на версі? А що вона по глибинах убійств весело і безжурно добиває ся до пристані чесноти, то ти її маєш за якусь демонічну велич. Кажу тобі, вона лише принадна з голови до ніг, а врешті зовсім собі звичайна, проворна жінка! Зовсім звичайна жінка! — закінчив юнак зарозумілим сьміхом.

Вони прийшли під замок і вступили на майдан, де під оловяною кришею піднімала ся сіра Нептунова криниця. Нептун стояв на підставі по середині в півколі, де сходили ся сходи, що вели на терасу; тут шуміли і плюскотіли і охолоджували жару течійки води, що їх прислуга морського божка виливала з урн і мушель у величезну шкаралуцу.

Судія хотів найближшими сходами йти на верх, бо знав, що князь жде на нього. Але Дон Джуліо, що обняв його рукою, в тій хвилі обернув ся в сторону темного парку і силоміць потяг приятеля за собою.

Він ще не виговорив ся.

На ясній ріни під їх ногами виразно зазначили ся дві короткі тіни, що немов бороли ся з собою. Строці побачив сю сьмішну боротьбу і каже: — Подиви ся, як ти перемагаєш мене!

— Отже мій брат посилає мене до Венеції, — сказав Есте, коли вони вступили ще раз у безконечну алею, —

той сам брат, що недавно з політичних причин покликав мене з Венеції!

— Коли-б ти в кутиках його уст замітив був глумливий і зневажливий усміх підчас того, як ти казав, що покоряєшся йому в сій хвилі! Я стояв неподалік. Він мусів покликати тебе, щоби приподобати ся папі Юлієви, і зробив се так про людське око: він думав, що ти зрозумієш його і не послухаєш наказу.

В лагідних очах Дон Джулія блиснув тепер гнів і завзятість. Він ще не злагіднів так, щоб його не обурювала зневага; але свій гнів він покрив усміхом.

— Се було занадто мудро для мене! А до того, ти знаєш, я не полководець, навіть не вояк, — сказав він. — Не люблю проливати крови...

— А проливаєш її так багато, що тобі з рук тече і кроваві сліди лишають ся за тобою!

— Лише тоді, коли який заведія перебиває мені забаву! — відповів Есте безсоромно. — Але що ти кажеш, Геркулесе! Ви висилаєте мене знов до Венеції! По часті я рад тому, а по часті болить мене се, — я раз немов прив'язаний чимсь тут, то знов щось гонить мене далі. І сам не знаю, що воно за загадка.

— О, сю загадку відгадає темноволоса Анджеля! Ти й шукаєш її і втікаєш перед нею!

— Ніколи! — сказав Дон Джуліо. — Мені байдуже про неї. Але від того в'їзду перед двома роками — ти-ж був при тім і виглядав прегарно, несучи золотий дрючок бальдахину, — ну, отже й сам ти чув, як вона осудила і зганьбила мене... З того дня я вже не той став! Мої думки плутають ся і я, мов скажений, шукаю чогось, забавляю ся з дівчатами, пю і маю тільки одно бажанє, щоб вона, що відвернула ся від мене ворожо і холодно, знов обернула до мене своє почервоніле лице і щоби знов зганьбила мене — ще острійше, як перший раз... Але я вже говорю нісенітниці! Вишліть мене до Венеції!

Він відітхнув. — Се буде добре і для нього і для мене, — говорив він далі — коли я на часок уступлю ся брату кардиналови з очий. Він любив мене колись, а тепер починає мене ненавидіти недлюдським способом. Сам скажи!

Недавно зловив мене і кричить мені грімко в ухо: — Джуліо, я забороняю тобі дивити ся на Анджелю, на її лице, на її очи, забороняю дихати її віддихом, инакше смерть твоя!

— Я знаю, — відповів судия, — він нещасний любить сю бідну дівчину сказано. А що він грішник такий, якого сьвіт не бачив, а до того найбільше всемогучий у отсім найгрішнійшій місці, що зветь ся Феррарою, то вона вже давно без пощади попалась би в кігті сему яструбови, як би не...

— І ти не вдаси ся в се, найстарший судия? Ти любителю і слуго справедливости! Ратуй дівчину! Отсе я й хотів тобі сказати, мій Геркулесе, заким заберу ся до Венеції. Я того не зроблю, бо ще би їй накоїв лиха — він замовк і задумав ся... так як вона мені! Ти знаєш, що я люблю уживати а не втікати. Отже коли кардинал проголосив мені свою заборону, то в мині збурилася кров, і я був би кинув йому в лице його божевільною заборonoю, як би то було ходило про яку мою дівчину. Але я розважив, — він у задумі закрив собі очи рукою — що сеї дівчини я не люблю і що я, знаючи вдачу мойого брата, стягнув би на неї тяжке лихо, коли би взяв ся боронити її. І вона не стерпіла би сего, — вона не хоче того. Вона погорджує мною, вона осуджує мене — і прилюдно жалує: „Яка шкода!“

Пригадавши собі сі слова, він говорив далі гнівно: — Нехай кардинал закидає на неї свої сітки, хоч воно страх погано, нелюдяно і мерзено, так як мерзений мені цілий сей сьвіт, коли я не паний або коли не цілую жіночих уст!...

— Успокій ся, — сказав найстарший судия поважно, — не стане ся їй нічого, я того певний, один волосок не спаде їй з голови, бо її хоронить — Люкреція Борджія.

— Нехай і так! Я лишая її на опіку сеї сьвятої, — жартував Есте, — а сам у тіни міртів сяду собі при сьвіжій жерелі і холодити-му в ній своє вино... розуміє ся, коли другий брат, Ферранте, не добере ся до мене крізь корчі, та не кине ся коло мене на траву і не затроїть мені ухо

своїми заговорами та зрадливими шепотами; то тоді я сам не знаю, чи вважати його весельчаком, чи злочинцем, чи одним і другим. Недавно просив він по братньому мене, щоби я — як він казав — поміг йому позбути ся князя; але будь певний, що як би я був хоч троха послухав його, то він у тій самій хвилі був би зрадив мене. Я його не зраджу, бо поважаю князя і ненавиджу віроломство. Але скажи мені, Строцці, чи ти гадаєш, що Дон Ферранте за-для корони готов заповідати яке лихо?

— Се в него тільки злоба без наслідків і шкоди, — відповів судня, — хиба що якась незвичайна пригода або несподіване потрясенє дасть дозріти сему диявольському насіню.

— Полагодьте ви се поміж собою, ви хижі зьвірі, — засьміяв ся легкодушний Джуліо. — Вернувши з Венеції, я хотів би побачити, хто лежить трупом на надвірній сцені у Феррарі. Бувай здоров, поклоннику справедливости, і спіши ся! Князь жде.

Він обняв приятеля і відіпхнув його потім від себе так сильно, що той трохи не впав. Строцці пішов скорим кроком до віллі, а Джуліо поволик ся помалу за ним.

Прийшовши до криниці Нептуна, він обмив собі лице, щоб отверезити ся, і підставив чоло, утомлене безсонною нічю, під промінь води, що вискакував з камінної груди морської русалки. Коли потім обтирав собі голову хустиною, замітив якогось утомленого волоцюгу, що лежав на камінній лавці в вузкій тїни під муром і, сперши голову на руки, дивив ся на нього зпід капелюха непорушними очима. Тепер зірвав ся він скоро на ноги, поклонив ся і привитав ся: — Бю чолом перед вами, Дон Джуліо!

— Лежи собі! — сказав йому Есте добродушно — але посунь ся! Тут досить місця для двох. Я хочу спати, а ти пильнуй мене!

Волоцюга усьміхнув ся, показавши свої білі зуби, і трошки виняв штитет з піхви, що висіла у нього на ремені.

— Ти з кардиналових людей? — спитав Дон Джуліо. — Як тобі на імя?

Всі знали, що кардинал мав свою ватагу розбишак і годував її.

— Я прозвав себе Дерикоготь, — відповів той покірно.

— Але як зवेश ся по християнськи?

— Я забув. Тай засмерділо ся було троха моє прізвище.

— А нове дав тобі певно кардинал? Як же-ж називають ся иньші з ватаги?

— Вони називають ся, коли ласка послухати, Терниборода, Скалозуб, Гадюкович, Зубкабана, Лютий і Сьміхованець. Разом зі мною сімох — як один. Ми є сім смертельних гріхів кардинала, так називає нас нарід у Феррарі.

— Тепер і я знаю, звідки ви родом, — сказав Дон Джуліо, нагадавши собі сьмішну дідьчу ровту в Дантовім пеклі; з неї то кардинал як поклонник божеського поета дібрав прізвиска для своєї ватаги.

Він засьміяв ся голосно. Дон Джуліо вмів ще сьміяти ся як дитина. Але потім він простягнув руки: — Ох, який же я втомлений!

І поклав ся на лавку, не зважаючи, що коло нього розбишака, уместив ся і заснув.

Розбишака дивив ся на нього і воркотів з любовю: — О гарна молодости!

Утомлений Джуліо спав спершу глибоким сном без сонних привидів, забувши все в перших хвилинах спочинку. Потім помаленьку стали отворяти ся його душевні очи і перед ними промайнула бистро якась довецька дружина, збіговище і стиск якихось бакхантських постатей, божевільні тіла, назад відкинені голови, хтось грав на цимбалах, хтось бив у бубон і кричав: Евое! Що се? Здалека, з противного боку, спершу ледви сренять, а потім гудуть, вкінці гримлять труби.

Несказаний страх напав на нього. Несподівано він опинив ся на якихось поважних зборах, в товаристві судіїв з ріжних народів і часів. По середині сидів сивий і строгий, мов з каменя витесаний, Карло Великий, поклавши величезний катівський меч на колінах; праворуч стояв пророк Самуїл і зложеними на-вхрест руками при-

держував на собі плащ, як тїнь; лїворуч стояв Римлянин Брут, строгий батько, поміж своїми лїкторами, що дивним дивом тільки що звязали Джулієвого приятеля, судию Геркулеса. Джуліо спав і дивував ся, що за феррарські провини його і Геркулеса судить аж такий високий суд. Тепер залунав грімкий голос цїсаря Карла, хоч він не рушив і губами: — Джуліо Есте, тепер над тобою йде суд, що тобі його заповїла дївчина. Вона сама буде судити.

Знов загримїли труби і все провалило ся як у землю.

Скоренько перелетїли перед очима Джулія якїсь темні образи; вкінці побачив він себе у траві і дивив ся вдоволено на Анджелю, що похилила ся над ним.

— Ти дурний, — говорила вона, неначе би вела розмову дальше, — чи-ж може дївчина сказати юнакови: Я люблю тебе? Вона мусить скривати свої чутя і замісь виповїсти свої бажаня та признати ся до всего, мусить гнївати ся та грозити. Тай чиж могла-б яка чесна жінка спокійно і безпечно стати твоєю? А про те власне нечислені твої грїхи, за котрі картаю тебе, привязали мене до тебе. Притягли мене до тебе твої чарівні очи, котрими ти коїш лихо. Вирви їх із лоба і викинь!

Дон Джуліо чудував ся у сні, як отверто і довірливо говорила до нього Анджеля; він ждав з острахом на те, що ще стане ся, а коли вона замовкла, страх його все більшав і більшав. Він хотїв зірвати ся на ноги, але якїсь невидимі посторонки держали його при землі і він не міг ані рушити ся.

— Ти не хочеш? — почала знов мара-Анджеля — але вже годї инакше. — І тут вона замочила палець у мисчинї, що мала в лївій руці, і капнула йому чимсь червоним перше в одно, а потім у друге око, а він нещасний не міг ані рушити собою, ані відвернути голови. Страшний біль проїняв його, а довкола него настала темнота, темнійша від найчорнійшої беззоряної ночі.

Дон Джуліо завив з розпуки і збудив ся на руках розбишаки, що дивив ся на нього з нетаєним страхом.

— Зле спали, ясний пане! — промовив Дерикоготь.

— Страшно! Менї снило ся, що мене осліпили.

— Я по вашим сьвітлим обличю замічав се, — говорив розбишака. — Кланяю ся вам, ясний пане! Тепер пустіть мене!

Він поклонив ся, але станув, мов би здержаний якою ніжністю, і з задумою відізвав ся придавленим голосом: — Коли ви, молодий ясний пане, дасьте віру бідному чоловікови, то я раджу вам: заберіть ся зараз нишком звідси, найдіть собі який монастирець — от сьвятого Андрея недалеко в лісі. Сьвятий — добрий, а братчики держать язик за зубами... Дайте золотого кождому вбогому, якого стрінете по дорозі, зложіть у сьвятого Андрея обітницю, замкніть ся в якій келії і накрийте простиралом свої милі очи, щоб їм нічого не стало ся! — закінчив він з пересьвідченєм.

— Чи ти віриш у сні? — жартував Дон Джуліо, що скоро опамятав ся і був певний себе.

— Вже я знаю, що говорю! — відповів розбишака. — Мені раз сніло ся, так само виразно як вам, що я пробив свойого швагра. Збудивши ся, я молив ся і робив добрі вчинки, а про те се мусіло стати ся.

Він поклонив ся низько і відійшов. Очевидно рад був як найскорше покинути чоловіка, над котрим — він був певний того — зависло нещастє.

IV.

Дон Джуліо йшов помалу горі сходами, вдивляв ся в небо та з тугою шукав там любої синяви, яку у сні втратив на віки. Але шукав даремно; ціле небо було покрите темними випарами липневої жарн.

Коли він поставив ногу на найвисшій ступні, против нього з сінній дому вийшов непевним ходом найстарший судия, блідий як труп і з зажуреним поглядом. Дон Джулієви стало щиро жалко приятеля; він поклав руку на його плечі, потяг його з собою до поручя тераси і глянув разом з ним на криницю та на шумний водограй.

— Що стало ся? — шепнув він йому до уха. — Що стало ся з тобою?

Строцці відповів з ознаками болю на устах: — Нічого. Ти виїдеш звідси на два роки до Венеції. Твоя справа вже полагоджена і перед суд не прийде. За свої ортії в Прательльо ти не дістанеш кари. Ще раз один кровавий злочин непокараний! Князеви також прикро і він журился вами, своїми братами.

— І кардиналом також?

— Всіми вами. Кардинала назвав він деспотом, беззаконним, але феррарській державі доконче потрібним злочинцем, і приказав мені переслідувати без пощади шибеницями і колесами його розбишацьку ватагу, скоро він ще сьогодні не розжене її. І при тім він запалив ся — оповідав Строцці дальше — та говорив з одушевленєм про феррарську державу, які порядки хотів би мати в ній, що бажав би всюди безумовної справедливости, без уваги на особи, на ласку та на підкупства.

— Судівництво повинно бути таке, як має ваша республіка, — мовив він обернувшись до Венеціанця, що стояв під вікном. Венеціанець саме прийшов був поклонити ся князеви на від'їзді і тихенько перевертав якусь книжку, щоб не перешкаджати моїй авдієнції. На князеві слова він чемно всміхнув ся.

— Вибачайте, Бембо! — говорив князь далі. — Я знаю, що вам пора в дорогу, бо ви хотіли би холодком у ночі їхати до Риму, щоб не жарити ся на липневім сонці. Просіть мойому повільному, але совісному писареві, що заставляє вас ждати на меморіял, який ви ласкаві за мене передати сьвятому отцеві в руки. Страшний чоловік — сей Юлій. Він не любить мене; поклоніть ся йому від мене. А що ви скажете сему страшному чоловікови, — усміхав ся князь, — коли він питає вас, з якої причини покинули ви Феррару? Він знає, що таких людей, як ви, я не пускаю радо від себе. Так як я, і він уважає вас значним і многонадійним чоловіком; був би сором і доказ неосьвіти, коли-б не признати вам сего; на кождім італіянськім дворі ви були би прикрасою. Отже скажіть мені, Бембо, що ви відповіли би його сьвятости?

— Сказав би правду, княже, — відповів Венеціанець своїм солодким голосом. — „Сьвятий отче, сказав би я,

я покинув Феррару, бо поважаю князя і бою ся полюбити княгиню. Жаден смертельний не може сходити ся з нею що дня, і не попасти в єїти, які заставляє вона на людий своєю тасмною істотою і чистою душею. Де є границя поміж подивом і пристрастю? Де є той судейський меч, що розрубує тіло від душі? Він убиває, не блиснувши. Але красше мені вмерти від тисячі мук, чим зневажити ясну паню полумям своєї любови, або обрабувати, хоч би тільки в горячкових мріях, свого гостинного приятеля.“
Ось що я скажу до сьвятого отця...

— Відважно сказано і мудро! — перебив Дон Джуліо судию, при чім старав ся схопити рукою течійку води, повернену полудневим вітром в його бік; та вона розсипала ся дощем.

Але судия оповідав далі: — Дон Альфонсо, здавало ся, рад був щирій мові свого гостя і годив ся на його від'їзд. — „Я-б вам такої щирої промови до сьвятого отця не взяв за эле, — сказав він, — у ній не було би нічого поганого, радше було би се гарне сьвідоцтво для нас усіх. Напишіть нам коли дещо, Бембо!“ — Але потім він наспив ся і показав на мене. — „Сей чоловік — промовив він — хорий на ту саму недугу, але не є такий мудрий, як ви, і не шукає ліку. Промовте до нього і подайте йому раду.“

— Тоді я підняв гордо голову і відповів: „До того, княже, я не признаю ся устами; а для моїх думок судні не треба. Коли-б так було справді, то я так само вмів би порадити собі, як Бембо. Пустіть мене, княже! Феррарське повітря душить мене. Я ще за молодий, — мені тільки двацять літ — щоб я держав сьвяті віжки Теміди; я ще не готовий метал, я ще плинна лява. Я ще слухаю ріжних законів і уподобань! Я піду собі в париський університет учити ся, давно вже мене тягне туди; звідтам верну я у феррарську державу дозрільшим і користнійшим, верну добрим правником, котрого ніщо не підкупить і ніхто не піддурить.“

— А князь відповів мені поважно: „Ані мови про те, щоб ви покидали уряд, який тільки що обняли. Під моїм доглядом почали ви реформу нашого судівництва, і я не

стерплю того, щоби прилюдно у Феррарі почату роботу переривати легкодушно і спізнювати її. Куди-б завела нас така несумлінність? А що-до неволі, в якій ви буцім то вянете, то ви перечите її устами, але поглядом і цілим виглядом показуєте свої чуття як найвиразнійше. Тому я прошу нашого приятеля на відході, — він узяв Венеціанця за руку — щоб вам роз'яснив небезпечну боротьбу у вашій душі. Він чоловік такий, що йому можна вірити; бо як Данте у дикім лісі, так він зі страхом утік перед лютими звірями. Порадьте йому, Бембо! Говоріть при мені свobodно, не ховаючи ся з нічим. Між нами нема ніяких таємниць, ми знаємо себе і з лиця і з маски.“ — Так мучив нас лютий педант, а ми аж зубами скреготали від муки.

— Справді, се геніяльна видумка мужа, щоби при нім один поклонник його жінки картав другого! — засьміяв ся Дон Джуліо. — Тільки мій брат може щось таке придумати! Я немов бачу, як ти тільки дупаєш очима, коли в душі аж кишиш з пересердя, а хитрий як змія Венеціанець настроює свою наболілу душу до гіркої реторичної промови. Щож він сказав?

— Спершу стягнув свої тонкі брови і мовчав хвилинку. Потім наблизив ся до мене і схопив мене ласкаво за руку. — „Геркулесе,“ почав він, „годі мені зволікати; мої коні вже стукотять перед ворітьми, а мій дух уже в дорозі. Коли-б із сеї останньої хвилини при божій помочи вийшов хосен! Я не маю часу, щоб надумувати ся над словами; а що його високість сам велить з нічим не крити ся, то я без пощади розкриваю всю справу. Твоя недуга незвичайно дивна. Велика жіноча краса перемагає тебе не так, як мене, бідного грішника. Ти далеко тяжше хорий; бо твоя недуга береть ся з твого гордого і впертого духа. Твоє строге почуте права засуджує те, від чого твої очи щасливі, від чого розпалює ся огонь у твоїм серці. Отся то суперечність у тобі є твоїм нещастем. Судия закоханий в тій, котру осуджує. Подивись ти на її долю! Ще дитиною попала в нещасні обставини, зросла в них, не провинившись стала винуватою, — така вже жіноча слаба вдача! Зрозумівши діло втекла зі страхом з дороги зла

і вхопила ся руки, поданої їй незвичайним, одиноким на сьвітї чоловіком, що є твоїм князем, Строцці, і глибоко розуміє людські душі. Він пізнав добрі прикмети Люкреції і божеським способом потяг її з собою в гору. Тепер вона що дня ступає певнійше, щораз більше подобаєть ся їй чеснота і боротьба, по котрій приходить нагорода. І в таку пору приходиш ти, нещасний, бачиш її в обіймах ангела-опікуна, що підняв її з низин, засуджуєш її знов на пекельні поверхи і кидаєш ся на неї, щоби засуд виконати особисто. Горе тобі, ти пропадеш через неї! Ти обнимаєш її коліна; але вона відкине тебе від себе, і ти сам полетиш у пропасть! Бідний Іксіоне, замісь богині ти обнимаєш хмару, і тому лише, що ти зовсім не годен виконати свій злочин, можна тобі простити твої наміри. Спитає свого серця, Строцці!“ — і Венеціянець зі слезами в очах стиснув мені руку. — „Чи ти не відчуваєш, яка люба і чемна теперішня нова Люкреція, що тихо і з розвагою чинить людям добро, не покутує з прилюдною пихою, а вдовольняє ся загальними потіхами церкви. Коли ти придивиш ся сій простенькій чемности її, то чи не нападе тебе сумнів, що зневаги і злочини наших часів — а всі ми зневажаємо і нас зневажають — лишили на сій великодушній жінці далеко менше сліду, ніж на иньших, і звичайного людського лица мучениці не змінили на демонічне?...“

Голосний сьміх приятеля заглушив його слова. — Сильно сказано! — перебив Дон Джуліо. — Цілі столітя склали ся на таку безсоромну правду і безконечну брехню!

Але тут він затрусив ся легко, бо хтось ледво чутно доторкнув ся пальцем його шиї. Він обернув ся скоренько і побачив змарніле і вороже лице кардинала, котрий вийшов на сходи помалу і незамітно, бо шум води заглушив його хід.

— Мені здаєть ся, що князь жде на нас обох, — сказав Іпполіто, усьміхнувши ся на слова свого молодого брата, які він ще зачув. — Ходіть зараз! — І він зник у віллі.

— Я йду, Геркулесе! — сказав Есте. — Ще тільки одно скажи мені: від чого ти поблід так смертельно? Я аж налякав ся, побачивши тебе.

— Отже слухай, як те все скінчило ся, і яке хитре слово сказав князь! Спершу говорив спокійно і суворо: „Ви, Бембо, добре описали княгиню і нічого не прибільшили.“ — Він глянув на нас обох. З мого вигляду мабуть не був задоволений. Щось горяче підступило йому до серця і він обернув ся до мене з грізними словами: „Сам не знаю, Строцці — говорив він — чи ваша пристрасть на ваше нещастє не схитне коли при нагоді вашого послуху супроти князя і законів. Звісно, не у правних річах — тут ви певні себе, непідкупні, за такого я вас маю і сам піддаю ся вашим засудам. Так на приклад, я пересьвідчений, що спір за спадщину мого фіскуса з графом Контраріо ви розсудите по справедливости. Тут вас і княгиня не зведе на манівці, хоч вона прихильна графови; але прийде час і година, коли вона загубить свій ясний розум. Її брат-злочинець верне знову до Італії і наробить бучі між нами. Я забороню моїм підданам усякі зносини з ним. Але моя перша піддана, княгиня, не послухає мене; бо вона не може послухати, се не її сила. Нехай я і найтяжшими карами загрожую їй, щоб не шукала викруту, вона таки найде собі... і схопить вас, Геркулесе Строцці. Отут і прийде кінець вашій голові. Тоді я буду судити вас. Не прилюдно, бо се справа родинна і державна, де все треба держати в тайні. Але одного дня найдуть на дорозі вашого трупа.“ — Тут Бембо поблід, а ти кажеш, що й я був блідий. — Але князь не зважав на се і говорив по-малу дальше: — „Бембо, перед Богом і людьми ви мені сьвідок, що сей помре без суду. А ти, Геркулесе Строцці, вважай, щоб не попав у руки мої і княгині!“ — Тут якийсь боязливий писар приніс відпис листа до папи і нас пустили. Я провів Венецяняця до його слуг і коний. Він уже сїдав на коня, і ще шепнув мені: „Пильнуй ся, Геркулесе, сам перед собою!“

Дон Джуліо затремтів. Строцці легенько доторкнув ся його уст і сказав: — Їдь же і ти скоренько та щасливо!

— Ще сего вечера!

— Ні, зараз таки, скоро вийдеш із замку! — сказав судія і зійшов по сходах у низ. Тимчасом Дон Джуліо пішов чим скорше за своїм братом кардиналом.

V.

Його застав він з князем у вузкій, високій комнаті, що мала тільки одно велике вікно. То було сьвяте місце, куди не сьмів заходити ніхто з двора. Стіни були покриті плямами і картами, а по середині на широкім столі до писання стояв тльобус; тут тепер сидів князь, підперши чоло рукою.

Оба брати станули перед ним і перекинули ся скорими, мов блискавиця, ворожими поглядами, роздратовані уже самим видом один одного. І коли князь троха зажурено слухав їх, кардинал засипав Дон Джулія гнівними словами:

— Я жадаю, — говорив він — щоб ваша високість прогнала отсе ледащо з двора; я хочу, щоб він до самої смерти жив здалека від Феррари і не сердив нас своєю нікчемністю та безкарністю. Він осоромлює і обезчещує наш рід! Прожени його, брате!

По такій нечуваній зневазі Дон Джуліо аж затряс ся. Він випрямив ся гордо по таким бичованю; здавало ся, що він росте, більшає, а з лиця почала визирати його чеснійша первісна душа, що з образою відвертає ся від такого пониження.

— Кардинале, — сказав він, — коли я грішу, то се гріхи мої. І я не знаю, хто більше винуватий, чи той, що по своїй волі уживає сьвіта, чи державний муж, що як отруйник розмірковує злочин і все по вченому уживає та переробляє для своїх цілий.

— Саме такі нісенітницї я беру тобі за зле, ти ледащо непотрібне! — відповів кардинал. — І ще й се, що ти без ніякого вдоволення душі любиш найпростійші забави. Я знаю, що ти, бурлако, називаєш любовю, і тому кажу тобі: Зась від Донни Анджелі! Не доторкай ся її і найлекшим віддихом, ані гадки найменшої не май про неї, бо — аж погано, що в тебе за думки!

Дон Джуліо відповів зі слізки в очах: — Чого ти тепер тручаєш мене в болото, щоб я там загиб? Ти-ж перше хотів мене витягти з нього? Чого ти мене ненавидиш так не по людськи? Ти-ж мене хлопцем любив як батько!

— Я тобі скажу, Джуліо! Коли я, старший від тебе о десять літ, бачив тебе дитиною коло себе, то тишився твоїм отвертим лицем і твоїм ясним духом. Ти був любий, гарний, слухняний і талановитий і через те здавав ся мені самотнім з роду Есте, що вродив ся під щасливою планетою. Я думав собі, що доля подарувала нам тебе на щастя нашого дому і держави, на потіху і підпору тисяч; і тому в часі упадку, коли особистість значить усе, я з гордощами дбав про розвій твоєї особистости. Тепер же, після твого дитячого розцвітту, ти вже юнаком станув на розпутті; і тут ти відвернув ся від чести і праці і пірнув зовсім у забавах і радощах. Ти вже веспів прогайнувати своє велике добро, і з того не було нікому користи, а вийшла тільки шкода. Ніщо не тягло тебе до себе, ані держава, ані наука, ані воєнна служба, що так розпалює молодих. Ти вбивав дні за днями великими і малими злочинами... Мала і нікчемна в тебе душа. Ти обрабував свою родину, а що ти їй, добуре, вже не принесеш чести, лише наведеш на неї сором і ганьбу, то я радше волів би, щоб ти згинув, а не жив. Ти-ж сам відрік ся нас, коли свого Прателья, на котре викинув гроший без міри, не прикрасив нашими славетними гербами, лише пустими і глупими машкарами, такими як ти сам!

— Брате, — відповів Дон Джуліо прибитий, бо совість гризла його, — дай спокій, не топчи мене за те, що я уживав життя по своїй волі і вподобі. Досить Естів служити ще державі! Вір мені, проповіді чесноти зовсім тобі не до лица! Але в одній справі, Іпполіто д' Есте, будь спокійний, — і Дон Джуліо набрав відваги, порушивши справу, в котрій чув себе невинним, — а то в справі моїх відносин до Донни Анджелі! Присягаю ся, — він думав, на кого-б то забожити ся, — як мені миле житє нашого князя і брата! Анджеля Борджія, за котру ти так страшенно ненавидиш мене, вона не моя, і байдуже

мені до неї, я не люблю її! Де лиш можу, там оминаю її. Зростом і з лица ся вігаго мені не до смаку. Тай вона не може любити мене, бо думає про мене так, як ти. І добре робить, бо я анї трошки не змінив ся з того часу, як вона падькала наді мною перед цілим народом!

Але сї слова анї трохи не заспокоїли кардинала; навпаки, вони тільки ще дужче роздули полемінь його заздрости. Він вірив словам Дон Джулія, бо знав, що хоч той провинив ся нераз, але душа в нього незіпсована і правдолюбна, і саме тому сказав собі, що правдолюбну також Анджелю тягло до себе потайки отсе чудесне жерело, у глибину котрого можна було заглянути крізь його блискучі очи; як би не се, то вона не була би так забула ся, щоби вязня на виході з тюрми зневажати при людях і падькати над ним. Його заздрість змінила ся в скаженість, коли Дон Джуліо говорив дальше невинно:

— Ні, брате, я не говорю так з любови до неї. — Він для присяги поклав руку на серце. — Бакх мені сьвідком! Мені так байдуже до сеї дівчини, як до богині Діяни! Тільки жалко мені усякої дівчини — щó з нею стане ся, коли ти любиш її так шалено? За жінку ти її не візьмеш — адже ти сьвященик! А звести не зведеш, бо вона чесна і відважна! Щож стане ся? Що ти задумаєш зробити з нею? Ти убеш її!

Його голос був такий сердешний, милосерний, що кардинал попав у скажену лютість.

— Хто тобі каже, лобуре, — лютив ся він, — що я убю її? Хто мені заборонить, — тут він обома руками схопив свою багряницю на грудях, — подерти отсе на шматки і пригорнути Анджелю до серця, як свою жінку? Я ще досить молодий до того, і наплювати мені на всі церковні комедії!...

— Пожди, брате! — вмiшав ся в кінці князь у суперечку. — Ти не зробиш того. Що ти полюбив дівчину скажено, се може бути. Се вже така загально-людська язва — хроба — просто нещастє! Але щоб ти задля женитьби так пізно ставав знову сьвітським чоловіком — се був би і сьміх і сором! Ти-ж, такий гордий, не повинен виставляти себе на посьміховище! Що-до Донни Ан-

джелі, сеї доброї дівчини, то нею займе ся княгиня і примістить її кудись відповідно до її становища, — до того вона й обовязана як її своячка. А ти, кардинале, даси Анджелі під такою опікою спокій, уже хоч би з самого поважання для Донни Люкреції, котрої ти і боїш ся і поважаш її.

— Котрої я бою ся і поважаю! — повторив кардинал без думки. — А за кого-ж віддасть її Донна Люкреція за муж? — хотів би я спитати.

— Се вже нехай вона своїм розумом розбере, — відповів князь. — Я думаю, що було би не зле віддати її за графа Контрарія.

Дивно-ж було тепер чути, як оба вороги-брати згідно і однодушно вибухли глумливим сьміхом на згадку про графа Контрарія, що мастком і чесністю славив ся в Італії як знатний чоловік.

Але потім кардинал обернув ся з новою скаженістю до брата.

— Нехай! — крикнув він. — Нехай Донна Люкреція робить, що хоче! Може й вона придумает щось иньше, або й Донна Анджеля сама собі порадить ліпше. Коли-б тільки не було при тім отсега виродка з Естів, — і він показав на молодшого брата. При тім він окидав його такими убійчими поглядами, що той аж поблід.

Тепер Іпполіто дінняв вершка своєї ненависти і в голові йому закрутило ся; він чув, що тратить память і може ось-ось зомліти. Отже опер ся на поруче князевого крісла і уриваними словами ледви просичав:

— Коли тобі жите миле, брате, тікай мені з очий! Pokiнь Феррару! Таки сеї-ж хвилини!... Зараз!... Ідеш?

Дон Джуліо дивив ся на кардинала наляканими очима. Йому здавало ся, що той остерігає його мимохить, або й щиро перед убійчими вибухами своєї ненависти, і він постановив собі послухати його.

— Я так і зроблю, кардинале! — відповів він і хотів відійти. Але князь зупинив його.

— Тільки не спіши ся! — сказав він. — Аби людям в очи не впало! Не роби нічого такого, що викликало би здогади і поговор! Тепер іди в товариство княгині! Заба-

вляй її і ніби від нехочу закинь, що знову збудила ся в тобі охота до воєнного життя, а що тепер нема ніяких державних причин против твоєї служби у Венеції, то ти й вертаєш туди знову. Скажи, що я дав тобі відпустку, хоч і не радо.

Дон Джуліо поклонив ся покірно.

В сю хвилю почули вони з надвору острій голос і всі три обернули ся до дверей комнати. То був Дон Ферранте, що просив, аби його впустити, і блеючим голосом деклямував щось, бо він попри всякі иньші дурниці любив часом також говорити віршами.

Як гарно, дивно і про те правдиво!
Ось три брати, любов злучила їх!
В них три мами, красуні всі на диво,
А батько лиш один, немов на сьміх!
Жиють вони так згідно і зичливо,
Трохи не стогнуть у руках своїх.
В обіймах кожний задушив би брата,
Така у їх серцях любов завзята.

Четвертий йде з приказом від княгині,
Щоби браті в альтану всі ішли,
Де княжі вчені, як звичайно, й нині
Фільзофічну бесіду зняли,
Розмотують гадки, як павутинь,
І ще кінця нічому не дійшли.
Ідть же й ви, князі, туди на раду
Та розворуште дотеном громаду!

— Ходи, братчику! Королева Феррари кличе.

Він узяв Дон Джулія попід рамя і гарним рухом руки попросив князя і кардинала, аби йшли наперед.

VI.

Коди поважні постаті князя і кардинала йшли разом довгою дорогою по середині огорода, всі двораки, що проходжували ся там, усталили ся з правого і лівого боку і покірно витали їх. Иньші тихенько позникали на побічних доріжках, що вели кудись у гущавину до якої лавки, що бачила не один злочин.

Хто з них був би годен зрозуміти се, що муж у багряниці з великою головою і з виразними обрисами лица, які виробляють ся підчас великої політичної роботи, мучить ся як який окаянный у кайданах молоді дівчини, котра відвертаєть ся від нього. Аж вірити годі!

Так думав про себе і князь, а кардинал відгадував його мовчазні думки.

— Не журись, брате, мною і дівчиною! — почав він утихомирювати його. — Я переможу... або себе або її! Тільки Дон Джуліо мусить забрати ся звідси. Ти проженеш мені його, з тими докірливими очима!

Князь глипнув здивовано на брата, що все ще дровав з пристрасти. Потім кинув оком поза себе на братів, що йшли за ним, і побачив Дон Ферранте, що зненавидженого Дон Джулія майже силоміць тягнув з дороги у корчі.

— Поглянь, — сказав він до кардинала. — Там заговорник Ферранте тягне невинного Дон Джулія у якийсь захисток, щоби розповісти йому якусь свою глупу змову против нас. Але се вже ти мусиш признати, що до такої зради сердешний хлопець не дасть намовити себе.

— Як коли! — засичав кардинал. Але потім опам'ятав ся і почав укладати фалди своєї багряниці, бо вже наближали ся до товариства княгині.

Жара липневого дня ущухла троха під вечір під густими деревами. Було дуже парно, аж млісно, а де зпоміж дерев видніло крайнебо, там, бачилось, грали ся ненастанно тихі огняні карлики.

В сутінку альтани, де Купідо лежав у кайданах, усі підняли ся з низьких кам'яних лавок, коли оба брати увійшли і лише княгиня і Анджеля при її ногах сиділи тихо. Люкреція мовчки показала князеві місце коло себе на лавці.

Перс Емін стояв оперши ся на бронзового Купідона та забавляв товариство орієнтальними казками, — так бодай догадував ся князь, — а тимчасом Аріосто за плечима Перса додавав йому охоти і допомагав йому часом відповідними італіянськими словами.

— Про що йде мова, Мадонно? — спитав князь.

— Про се, пане, — відповіла Люкреція — як то може бути, що деякі ясні душі, наші сторожі і опікуни

зі сьвятим сяєвом, осьвічують своїм промінєм і іновірні народи, хоч, правда, осьвічують так, як проміне проломане в зеркалі темної води. Саме до того оповів нам Бен Емін гарний перський приклад.

— Я вже здогадуюсь, який, — відповів Дон Альфонсо, котрому видко подобала ся та розмова. — Лучає ся, що до полудневих казок беруть наших лицарів. От хоч би цісаря Карла і його палядинів. Правда, що з них уже й наші поети поробили таких казочних героїв, що Персам нічого й не лишило ся придумувати — от хоч би й той там, що свої веселі очи ховає за Купідона, і він тут не зовсім невинний.

— Хибний здогад, мій княже, — усьміхнула ся Донна Люкреція.

— То певно була мова про великих Штафів, — відгадував князь далі, — про Червонобородого і його внука, невірного Фридриха, що в полудневих краях показали таки свої живі лица, — їх і можна було змалювати з життя.

— Ні, не те! — похитала Люкреція легко головою. — Але я мабуть сама завела вас на манівці, зачисливши до людей когось, кому ні дорівняти, ні перемогти його, та втягнувши в нашу сьвітську розмову те, що є найсьвятійше. Ані про Карла Великого і його палядинів, ані про Штафів не говорив Бен Емін, тільки про самого нашого Господа Ісуса Христа. Простіть, що я така необачна! Я й гадки не маю зневажати церков, з котрою мене злучили мій рід і моя доля, і від котрої я сподіваю ся спасеня, лише на неї покладаючи надію! Боже милосерде, що в людській постаті прихляєть ся до найтяжшого грішника, — отсе зміст перського оповіданя, що глибоко зворушило мене. Але я починаю говорити неясно. Отже слухайте й осудіть самі.

— Бен Емін оповідає: Одного дня прийшов Спаситель зі своїми учениками під браму міста. На шляху на сонці лежав здохлий пес і ученики оминали його з відравою та з лихими словами. Але Спаситель станув коло стерва і вказав на одно, що ще лишило ся чисте. „Дивіть ся, каже, які в нього гарні, блискучі зуби!“

Дворакам, що були би воліли оповідання в роді Боккачієвих, не сподобала ся та перська легенда; вона видала ся їм навіть нечемною; але князь мовчав.

Донна Люкреція, що ніяк не хотіла покинути сеї розмови, говорила зворушеним голосом далі:

— І чи то не дивно, мій княже! Як на дорогім килимі, тканім після рисунку одного з наших сьвятих малярів, видко на відвороті, се-б то у поганських казках, хоч і не цілий образ Спасителя сьвіта, а все таки хоч багряню краску його милосердя! Поганська казка говорить про того самого Спасителя, котрого обожає і змальовує наша церква як божеську криницю милосердя. І на найпоганійших річах доброта находить усе ще красу.

І важкі сльози покотили ся по її лиці.

Двораки здивували ся такій бесіді своєї пані. Видко було, що вона сама себе мала на думці і під напором наглої і непереможної потреби говорити правду, без сорома і нещирости, оттак прозоро показала своє походжене від церкви і свій страшний гріх у Римі. У одного уста в сутінку стягнули ся глумливо, а в иньшого захмарило ся чоло; видко, він думав. „Парно, вона мабуть чує бурю“ — думали вони собі.

Бліде лице княгині ясніло як мarmor у сутінку. Альфонсо не промовив ані слова, але дивив ся на свою жінку без гніву, в любовю і співчутем. А торговець коврів тішив ся порівнанем з коврами.

У мовчанці, яка настала, чути було тяжку духоту ще більше. Далеко відзивали ся часом сичі, скрикував пугач, — і тоді то кардинал, що не мішав ся до розмови, надслушував уважно і не без пересердя.

Аж ось несподівано вийшов зпоміж дерев Дон Ферранте і відізвав ся своїм немилим голосом:

— Гарна тут, бачу, розмова, — гдузував він собі, — певно про еміненцію! Я і в сумерку пізнаю се по прибитих лицах. Шкода, що я прийшов запізно! Мені все таки придалось би трохи моральности, а ще більше брату Джулієви, котрого я тягнув сюди також, але він мені по дорозі десь застряг у рядах бросквинь. Там заховала ся Піка, донька нового огородника, — от він і помагає їй

тепер зривати бросквині для княжої вечері та при тім як звичайно закине се і те, побавить ся троха та скаже дещо на притики, як то вже від часів Адама придумано на потіху нашої чемної людскости.

Отсі слова, не такі нечемні як гіркі, ударили мов блискавиця в магазин з порохом.

Донна Анджеля, що доси притулила ся була лицем до колін княгині, зірвала ся як львиця поцілена стрілою і хотіла корчами побігти туди, де за хвилину могла побачити негідного юнака, але темна постать кардинала здержала її. Він станув перед нею і з його уст зірвали ся слова :

— Назарей найшов на поганім стерві ще дещо гарне, але на собаці Дон Джуліо він не найшов би нічого!

Сі слова немов відмінили нараз роздратовану дівчину. Їй здавало ся — і се було дивно — що тільки вона має право лихословити пустого юнака; коли-ж се зробив кардинал, у ній закипіло від гніву. Вона похитала гордо головою і рушила губами.

— Хиба ви самі, Донна Анджеля, знаєте, за що би його можна похвалити! — так образив він її.

Тоді вперта дівчина відповіла піднесеним голосом: — Дон Джуліо має чудові очі! Се признає йому хоч би яка зависть! Се вже й ви, кардинале, мусите признати йому!

— Мушу? Справді мушу? — скрикнув Ісполіто, цілий затремтів і відійшов поміж темні дерева. Вийшов з альтани і по кількох хвилинах вернув ся знову, заподіявши страшний учинок.

Що таке стало ся?

Ледви він зайшов у темноту і легко кликнув, з гушавини на череві мов вуж виліз Дерикоготь, що давав перше про себе знати голосами сича і пугача, а против нього з другого боку доріжки появил ся Дурисьвіт і Змиїний плід. То були три найгірші розбишаки з ватаги, яку він розпустив, і вони тепер станули перед ним.

— Чого вам треба, злодії? — накинунв ся він на них.

Усі три притисли руками шапки до грудий і шепнули :

— Золота, золота, золота, емінінціє! Ми служили вам довше від иньших, отже й заплата належить ся нам більша! А ваш скарбник дав нам заплату всім однакову.

Тоді на кардинала напав його злий демон. Він витяг тяжкий мішок з кишені.

— Дам вам отсе! — принаджував він їх — коли ви Дон Джюлієви — —

Дурисьвіт зробив рух такій, як би колов кого: — Згода, емінінціє!

— Ні, не те! Лише — слова застрягли йому на устах — виколіть йому очи.

Спершу не могли розбишаки зрозуміти його.

— Чи ви його знаєте? — спитав він.

— Адже він мій приятель! — відповів Дерикоготь гордо.

— За кілька хвилин він буде переходити туди. Чуєте?... Він уже йде!

І справді, на шорсткій ріни алеї чути було здалека чийсь хід.

Дерикоготь кинув ся кардиналови в ноги і з гирким жалем простогнав:

— Ох я нещасний! Красше було мені не родити ся! Пане, прикажіть мені заколоти його! В шию або в серце. Тільки не в його любі, гарні очи!... Я того не зроблю! — сказав він потім рішучо.

Тоді Дурисьвіт відіпхнув його на бік. — То ми оба зробимо се, ти плаксо! Тим ліпше, коли не будемо потребували ділити ся з тобою!

Але Дерикоготь не хотів на таке згодити ся. Кардинал кинув на землю свій мішок і вернув стежкою, якою прийшов, у альтану, не озираючись і не наслухуючи.

Тут не лише бронзовий Амор лежав у кайданах, але всі духи забави були спутані. Всі сиділи, тяжко віддихаючи у духоті, і ледви могли розпізнати один одного, бо вже настала ніч. Тяжка як олово утома і при тім острах перед чимсь несподіваним придавлювали всіх до землі, хоч вони і не мали чого лякати ся, хиба блискавиць і громів бурі, котрої крила в тій хвилі були ще звязані.

Нараз у повітрі проніс ся крик. Такий страшний і жалісний крик, що всім аж серця завмерли і кров застигла.

— Так реве від Фаляріса! — сказав наляканий Аріосто. — Де подів ся Дон Джуліо? — І він вибіг з альтани.

За хвилину вернув ся з нещасним, що чіпив ся його руками і йшов як за поводитарем.

— Брате! княже! — кричав Дон Джуліо, що з болю аж не тямив ся, — де ти? Помози мені, піметь ся за мене! Покарай!

— Опамятай ся, бідний брате! Що таке стало ся? Що тобі зробили? — спитав князь і всі обступили Дон Джулія.

— Кардинал велів потайки напасти мене! Він вибрав очи мені!

Всі скричали: — Давайте смолоскипи! Кличте лікарів! — А тимчасом Дон Джуліо рвав за собою Аріоста, що здержував його, і простягав руки до кардинала, що стояв коло князя; він чув, що той стоїть тут. Непевною рукою налапав фалди кардинальської багрянці і, припавши на вколішки, обтулив себе нею, заховав у неї свою кроваву голову.

Він держав ся кардинала сильно і при тім плакав:

— Ой, ой, по що ти позбавив мене сьвітла? По що ти забрав мені все моє добро, моє одиноке добро, яке я мав... через котре я був щасливий?... Адже ти є, чим хочеш, і все маєш! Я-ж тобі не взяв нічого і не завидував нічого!... Я вю ся перед тобою як сліпий хробак! Брате, розтопчи мене! Убий мене на смерть!...

Кардинал злякав ся. Він судорожно вирвав багрянцю з рук брата і відізвав ся неприродним голосом: — Се не я винен!... Жінщина довела мене до того!... Вона похвалила твої очи!...

Сих слів уже не почув сліпий, що зомлів з болю, але вони зовсім розбили серце смертельно наляканої Анджелі.

Прийшла поміч, слуги зі сьвітлом і з ношами. Ціле товариство розійшло ся не прощаючись, трівожними купками і ріжними дорогами.

Темна альтана запустіла.

Тепер спутаннй Амор почервонїв на хвилину від блискавиці, вітер зашумів лісом і верхи дерев похилили ся. Небавом небо загоріло невгаваючим огнем і повітре затремтіло від громів. А потім темні хмари впали на землю і страшна злива змила і залила огород, споганений кровю і гріхом.

~ (Конець буде).

З німецького переклав

Єсин Ілаковей.

Три в однім човні (крім пса).

Оповіданє

Джерома К. Джерома.

Х.*)

Перша ніч під голим небом. В шатрі. Ратунку! Способи на самовар. Вечеря. Райські почуття блаженних душ. Розписуєть ся конкурс на вигідний, сужий остров, по змозі в сусідстві Тихого Океана. Веселі пригоди Джорджевого батька. Неспокійна ніч.

У нас був спершу намір їхати аж до острова Магна Карта, що лежить в одній з найкращих околиць Темзи. Ріка веть ся тамки круто затишною, зеленою долиною, а привабливі, мальовничі заливи аж просять ся, аби до них заїхати на ніч. Тимчасом у нас якось то не було такої щирої туги за мальовничими краєвидами, як попереднього дня. Нам було все одно: їхати тепер і повз складу вугля або фабрики вугля у Іст-Енд. Нам було бай-дуже до краєвидів. Ідеалом нашим стала вечеря і подушка. Все-ж таки ми тяглись з тяжкою бідою до скруту, що зветь ся Пікнік-Пойнт, заїхали у затишний куток під захистом вяза, і привязали до кріслатого коріня наш човен.

Поперед усього подумали ми тепер про вечерю, (рішено поки-що обійти ся без чаю), але Джордж сказав: годі! На його думку треба було наперед розіпняти шатро,

*) Див. IV і V книжку.

поки ще нам видко ся робити, аж тоді, каже, годить ся нам сідати зі спокійним сумлінням до вечері.

Показало ся, що розіпняти шатро, то трохи більша штука, як ми думали. Задача видавала ся на погляд зовсім легкою. Треба було взяти п'ять великих зелізних обручів, позастромлювати їх у боки човна, розпростерти на них полотно і попривязувати його довкола: всего разом роботи на десять хвиль.

А однак ми перерахували ся.

Ми взяли ті обручі і почали застромлювати їх. Нікому і не снило ся, яка се небезпечна робота. Ще й тепер, коли про се подумаю, не можу вийти з дива, як могла з тої пригоди вийти жива нога, аби все те розповісти. То не були обручі, а справжні демони. Наперед ні один не хотів увійти в призначену діру і прийшло ся впихати їх з усеї сили і забивати з тяжкою бідою закованою жердкою. Та аж тоді, коли вони позаходили, показало ся, що ми позакладали їх у иньші місця, ніж було треба, і нема ради, лише треба їх повиймати.

Але се не була знов така легка справа і ми намучили ся по добрих п'ять хвиль при кождім з осібна, причім не знаю, яким чудом обійшло ся без того, що ми не попадали у воду. При кождім обручі на середині були завіси, що щипали нас у делікатні части тіла, як раз, коли ми найменше того надіяли ся. Коли-ж ми томили ся з одною половиною, друга заходила нас підло з заду і цюкала немилосерно по голові.

Нарешті довели ми обручі до ладу і треба ще було лише натягти на них полотно. Джордж розвинув його і привязав один кінець на переді човна. Гарріс став по середині, аби взяти його від Джорджа і подати мені, а я чекав своєї черги коло керми. І прийшло ся мені ждати чимало. Джордж зробив своє як треба, але Гарріс був у сьому новик і накоїв нещасний лиха.

Як він втяв таку штуку, не знаю, і він сам тепер не потрафить пояснити її. Досить сказати, що якимсь чудом по десяти хвилях надлюдської праці йому вдало ся заплутати ся в полотні з головою і ногами. Він позавивав ся, обмотав і обкрутив так, що вийти не було йому

способу. Очевидно, що він сарака добував ся на волю, як умів (і вона йому, як Англійцєви, по праві належала ся), але при тім, як я довідав ся пізнійше, пошпотав ся на Джорджа і вони обидва звалили ся на купу, ніби два міхи бульби. Тоді Джордж проклинаючи тяжко Гарріса почав і собі добувати ся на волю, при чім вони оба заплутали ся до решти.

Весь той час я стояв як дурний. Ціла справа була мені неясна. Мені веліли стати на місці, і ждати, аж полотно дійде до моїх рук, отже ми оба з Монморансі стояли тихо, ані вусом не моргнувши. Ми бачили, що під полотном діють ся якісь нечувані, незвичайні і незрозумілі річи, але ми думали, що се так треба і не пхали носа до чужого проса. До нас доходили також глухі голоси зпід звоїв полотна і ми додумали ся, що їм там мабуть трохи за тісно; все-ж таки ми порішили не пхати ся ближше, поки справа трохи не прояснить ся.

Ми ждали якийсь час, але їх положенє ставало навпаки щораз то більше безвिकрутне, аж врешті з боку човна показала ся Джорджева голова і заговорила:

— Подай же нам руку, тумане! Стоїш стовпом, нездаро, і дивиш ся, як ми тут трохи що не подусимо ся:

Не в силі відмовити нікому, хто просить моєї помочи, я прийшов і розплутав їх в саму пору, бо Гарріс уже був поспнів на лиці.

Після того всего прийшло ся нам попрацювати ще доброї пів години, заки ми впорали ся з шатром і поправавши на помості, сіли до вечері.

Отся вечеря належала ся нам по справедливости. Як човен довгий і широкий, трийцять п'ять мінут не чути було на ньому нічогоісінько, крім брязкоту посуду і скреготу п'ятох іарнітурів зубів, що працювали як пятеро жорен. По трийцяти п'яти хвилях Гарріс застогнав важко, витягнув ліву ногу навперед себе, а натомісць загнув під себе праву.

П'ять хвиль пізнійше застогнав так само Джордж і викинув свій таріль на беріг; за три хвилі відтак заявив Монморансі своє вдоволенє у перве, від коли ми виїхали з дому, і то тим, що перевернув ся на бік і витягнув ноги.

Нарешті і на мене прийшла черга застогнати; я подавши ся головою назад вготив нею з розмахом у жердку. Але се не вихилило мене з рівноваги і я навіть не заляв.

Нема-то, як наїсти ся до сита; аж тоді чоловік вдоволеній самим собою і цілим сьвітом. Дехто каже з досьвіду, що справдішнє вдоволенє і щастє дає чиста совість, однак ситий живіт робить теж саме, але лекше і дешевше. Ніколи чоловік не почуває себе таким добродушним і вирозумілим, благородним і великодушним, як коли попоїсть смачно і до сита.

Ми завели тепер півголосом любу, безжурну розмову і Джорджови прийшла на гадку забавна пригода, що трафіла ся його батькови підчас подорожі до Уельса. Він вступив був до невеличкої господи, надибав тамки веселе товариство і перевів з ним за склянкою вечір. Почувати випало йому з одним товаришем у маленькій комнатці, де стояли два ліжка. Вони взяли сьвічку і пішли спати. Однак лише що увійшли до спальні, сьвічка випала з ліхтаря і загасла, а що не мали сїрників, прийшло ся їм роздягати ся на-помацки. Вони пороздягали ся, але замісь полягати, як думали, один у одно ліжку, другий у друге, вилізли оба на одну постіль, тільки з противних боків і полягали один головою на подушку, а другий ногами.

Якийсь час не відзивали ся, аж нарешті Джорджів батько каже:

— Осине!

— А що там? — відповідає Осип з противного кінця постелі.

— Тут хтось спить у мене в ліжку, — каже Джорджів батько, — чиїсь ноги у мене на подушці.

— Знаєш, нечувана річ, Томе, — каже другий. — Я присяг би, що і у мене в постелі спить хтось.

— Щож тепер буде? — питає Джорджів батько.

— А що має бути? Скину з постелі тай по всьому.

— Я також, — каже хоробро Джорджів батько.

На одну мить закипіла німа боротьба, на землю гепнули глухо два тіла, а з помоста відізвав ся прибитий голос:

— А що? Не казав я, Томе?

— А якже!

— Тобі як повело ся?

— Ну, аби сказати правду, то саме тамтой зіпхнув мене на поміст.

— Так само, як мене. Щось мені отся коршма починає не подобати ся. А ти що на таке кажеш?

— Як звала ся отся господа? — спитав Гарріс.

— Під „Зеленим дубом“ чи як там, або що?

— А, ну, значить, се не та сама.

— Як то не та сама? — питає Джордж.

— Гм! Се дуже інтересне, — промимрив Гарріс, — а тільки-ж така самісінька пригода трафила ся була також мойому батькови в одній коршмі на провінції. Він нераз розповідав про неї. Я думав, що се може одна і та сама коршма.

Тимчасом повіки злипали ся нам до спаня і ми полягали, де хто міг. Звичайно я роздягнувши ся, скоро лиш приложу голову до подушки, сплю, доки хто рано не застукає у двері і не скаже, що вже пів до осьмої. Але тут було не те. Мої ноги були під одною лавкою, голова спочивала на другій, під боком було твердо, а вода, що хлюпотіла коло човна, і вітер, що шумів у лузі, не давали мені зажмурити ока.

Ніч була чудова. Місяць зайшов і лишив саму землю зі зьвіздами. Те все наводило на душу якусь блаженну відраду. Перед величнім маєстатом ночі наші дрібні смушки ховають ся зі стидом. Весь день томив нас неспокій і турбота, серце щеміло від лиха і гірких думок, а цілий сьвіт видавав ся нам прикрим і злим. Аж ніч, немов якась величня, щира мати, кладе свої лагідні долоні на наше розпалене горячкою чоло, звертає до себе наші заплакані лица, усьміхаєть ся до нас і хоч не говорить ані слова, ми розуміємо її німу, щирю мову, притулюємо горячі лица до її грудий і біль немов рукою відняло.

XI.

*Недогоди раннього вставання. Джордж, Гарріс і Монморансі
ломають сльво. Геройська відвага Джіма. Пригода Джорд-
джа з сорочкою. Гаррісова явниція.*

Я збудився другого дня рано о шестій. Джордж не спав уже також. Ми даром переверталися з одного боку на другий; ані суди Боже заснути. Коли би нам з якої небудь причини не можна було далі спати, а прийшлося натомість зараз устати і одягнутися, ми, поглянувши на годину, були-б певно понакривалися з головою і спали до десятої. Але що у нас не було найменшої потреби вставати хоч би ще й за дві години, а зриватися тепер було чистим божевільством, то іронія долі зробила так, що нам видалося страшнішим смерті полежати ще хвилину.

Джордж розповів нам, що подібна, тільки ще прикріша пригода трафилася йому, тому півтора року, коли він винаймав кімнату враз із цілим удержанєм у пані Джіпінте. Одного вечора — розповідав Джордж — його годинник попеував ся і став на чверти на дев'яту. Але він про се не знав, бо (незвичайна у Джорджа річ) лягаючи забув накрутити годинник і повісив його над ліжком, не глянувши навіть на годину.

Було се в зимі, в пору, коли день найкоротший, а ніч найдовша. Коли отже Джордж збудився рано, було ще зовсім темно, то й годі було йому зміркувати, яка година. Він простягнув руку і досягнув годинник. Було чверть на дев'яту.

— Господи милосерний, змилуйся наді мною грішним! — закричав Джордж. — Адже-ж мені о дев'ятій треба бути в Сіті. А мене-ж чому ніхто не закликав? Бодай вас громи били! — І се кажучи кинув зі злости годинник, вискочив з постелі, умився, одягнувся, підгодував ся майже на-помацки і поглянув ще раз на годинник. Чи від того, що Джордж кинув ним до постелі, чи з якої иньшої причини, він почав іти від чверти на дев'яту і тепер показував сорок мінут по осьмій. Джордж сховав годинник у кишеню і зійшов на долину. В ідальні було зовсім тихо і темно: огню ні сніданя ні сліду. Джордж

сказав, що се нікчемність з боку пані Джіпінте і рішив ся сказати їй свою думку про сей поступок вечером, коли верне домів. Потім накинув на себе плащ, насадив капелюх, хопив парасоль і пустив ся до дверей. Двері були ще замкнені на засуву. Джордж назвав паню Джіпінте старою недбалицею і обурений, що в свій час годі ще чоловікови видобути ся на улицю, відсунув двері і вибіг. Гнав так що найменше чверть милі, аж нарешті йому почало робити ся ніяково, що на вулиці так мало людей і ні один sklep ще не отворений. Ранок був, що правда, дуже темний і мрачний, однак не було звичаю спинювати з тої причини весь рух. Йому було спішно до діла, для чого мали би иньші спати тільки з тої причини, що ранок був темний і мрачний?

Нарешті дістав ся на Гоборн.*) Ні одна віконниця не відчинена, ні одніського воза на вулиці! Дотепер подибав усього трое людей, між ними одного полісмена, далі віз наладований капустою і якийсь дрантивий кеб.***) Джордж виймив годинник і подивив ся, котра година? Була девята без п'ятох мінут. Він станув і взяв себе за живчик. Потім помацав себе за ноги. Потім, держачи все ще годинник у руці, приступив до полісмена і спитав його, котра година.

— Котра година? — повторив полісмен, зміривши Джорджа недовірливо від стіп до голови. — Ось, заждіть лише хвильку, зараз почуєте.

Джордж надставив уха і один з сусідніх вежевих годинників не довго дав на себе ждати.

— Але-ж се тільки третя! — сказав обуреним тоном Джордж, коли годинник перестав бити.

— Ну, — сказав констебль, — а ви думали, що котра?

— Адже-ж девята, — сказав Джордж, показуючи свій годинник.

— Чи ви знаєте, де ваша хата? — спитав острого сторож публичного безпеченства.

*) Одна з головних улиць Лондочу.

**) Однокінна повозка на двох колесах.

Джордж подумав і подав свою адресу.

— Справді там? — відповів полісмен. — Ну, я радив би вам вернути спокійно домів, разом зі своїм годинником, щоб я нічого більше не чув про вас.

І Джордж вернув у задумі домів. Дома прийшло йому спершу на думку роздягнути ся і лягти в постелі знов. Однак коли подумав, що треба роздягати ся, потому знов уставати, мити ся і одягати ся, відійшла йому охота до снана і він рішив ся переспати ся в фотелю.

Однак сон не брав ся його; більше тверезим не почував себе ніколи в житю. Засьвітив отже лампу, виймив коробку з шахами і розпочав грати сам зі собою. Однак гра не вєпіла заняти його увагу і видала ся йому млявою. Покинув грати і взяв книжку. Однак не міг здержати свої гадки при купі, убрав ся знов у плащ і вийшов перейти ся.

На місті було несказано пусто і нецривітно, а до того кожний полісмен, котрого подибав, поглядав на него з очевидним недовірем, звертав на него свою ліхтарню і проводив його кавалок, так що нарешті йому самому видавало ся, немов би він допустив ся якогось злочину, і звернувши в тісні заулки, почав ховати ся в тіни камениць або під брами, скоро десь недалеко задунали кроки поліції.

Очевидно, що таке поведене тільки ще більше звертало на него увагу властей. Вони все віднаходили його і питали, що там робить о тій порі? А коли він казав, що „нічого“, що він вийшов тільки погуляти (була четверта година рано), вони робили такі очі, немов би не вірили йому, аж в кінці два полісмени відвели його до дому, аби пересьвідчити ся, чи він дійсно мешкає там, де каже. Видячи, що він отворив собі двері ключем, вони поставали на другім боці вулиці і ждали.

Увійшовши він хотів розпалити огонь і заняти ся сніданєм, аби як будь провести час до рана. Однак, здаєть ся, до того не вродив ся, бо почавши від лопатки на вугле а скінчивши на ложечці до кави все летіло йому з рук і робило стільки стукоту, що на него били смертельні поти, аби не збудила ся пані Джіпінте і в пересьвідченю, що се злодії, не закликала поліцію, бо тоді

отсеї два детективи певно прибігли би, закували-б його і відвели до поліційної в'язниці.

Тимчасом, роздратований до крайности, пробував він уявити собі цілу пригоду, як він силує ся виправдати себе перед судом, як ніхто йому не вірить, як його засуджують на двадцять літ каторжних робіт у копальнях і як його мати вмирає з жалю. Покинув отже думку про снідане, завив ся в плащ і пересидів у фотелю, доки о пів до сестої не зійшла пані Джіпінґс.

— Від того дня я ніколи більше не квапив ся вставати рано; отся пригода навчила мене розуму.

Коли Джордж скінчив своє оповіданє, я збудив Гарріса делікатно, кінцем весла. Ми відсунули полотно, повиставляли голови, глянули на воду і поза плечі перебігли нам мурашки. Ми умовили ся були минушого вечера, що побудимо ся досвіта, і скинувши з себе покривала і біле, скочимо всі відважно у воду і полюбуємо ся свобідним пливанєм. Однак нині рано отся гадка видала ся нам менче принадною. Вода виглядала непривітно і подихала якимсь студеним вітром.

— Ну, хто скаже перший? — спитав нарешті Гарріс.

Ніхто не квапив ся бути першим. Джордж за цілу відповідь подав ся в противний кінець човна і почав натягати скарпетки. Монморансі завив жалібно, немов би на саму гадку про таку купіль йому стало страшно. Гарріс сказав, що нема способу вилізти відтак на човен і пійшов винайти собі відповідні панталіони. Я не міг пристати на таке ломанє даного слова, хоч у мене не було найменшої охоти до купелі. Мені прийшло на гадку, що у воді можуть бути пні і водорости, аби отже був вовк ситий і коза ціла, я рішив ся вийти на беріг і умити ся, зачираючи воду в пригорщі. Я взяв рушник, вийшов на беріг і видрапав ся з чималим трудом на вербову гіляку, що нависала над водою.

Була погана студінь. Вітер не віяв, а просто різав, як ножем. Я надумав ся, що не варто обливати себе водою. Краще вернути на човен і одягнути єя. Сказав — зробив. Але заки я вспів обернути ся, крихка гіляка зломала ся підо мною і я шубовсьнув з ручником у руці

з великим шумом у воду. Я ще не стямив ся, що зі мною, а вже, обпивши ся без міри річної води, опинив ся посеред Темзи.

— Зевсе великий! Джім уже в воді! — почув я голос Гарріса, коли показав голову над водою. — Я був би заложив ся, що він не відважить ся. Невже-ж ти справді?

— А що, добре? — кричить Джордж.

— Чудово, — відповідаю захлистуючи ся. — Ви нездари, що не хочете спробувати. А тимчасом се річ неопцінена. Для чого ви не хочете?! Лиш крихту цивільної відваги.

Однак не повело ся мені намовити їх. Вилізши з води на човен я був увесь закоцяблий від зимна і хочачи убрати швидко сорочку, я впустив її у воду. Се розсердило мене до крайности, тим більше, що Джордж розсьміяв ся на ціле горло. Я не міг стерпіти того сьміху і кажу се Джорджови, однак він сьміє ся ще дужше. Я ще не бачив, аби хто сьміяв ся так щиро. Мені не стало нарешті терпцю і я прозвав його безглуздим дурнем і крайнім ідіотом. Але він сьміяв ся ще голоснійше. Тимчасом, саме тоді, коли я витягав сорочку з води, бачу, що вона не моя, а Джорджова, і я взяв її через помилку. Тепер знов навпаки зробило ся сьмішно мені і я з черги почав сьміяти ся. Заходячи ся від сьміху я поглянув на Джорджа, а потім на його мокру сорочку, в наслідок чого схопили мене сьміхові спазми і я впустив знов сорочку у воду.

— Що-ж? Ти не думаєш виймати її? — застогнав крізь сьміх Джордж.

Я від сьміху не зараз був в силі відповісти йому, аж по хвилі удало ся мені процідити крізь зуби:

— Се не моя сорочка, а твоя власна.

Ніколи до того часу не доводило ся мені бачити, аби чийсь лице так напрасно змінило веселий вираз на похмурий.

— Що?! — ревнув Джордж підскачівши з обурення. — А ти тумане непотрібний! Не можеш уважати ліпше, що робиш? Що за біс послав тебе одягати ся на лавці? Де тобі бути в човні! Ти не вмієш повернути ся тутки!

Я старався обернути все в жарт, але він не дав собі говорити. Джордж часом ніяк не може зрозуміти жарту.

Гарріс порадив зробити на сніданє яєшницю. Він сам узяв ся спражити її. З його оповіданя виходило, що нема над яєшницю. Він пражив її не раз на прогуляках і на кораблі і придбав собі тим не аби-яку славу. З його оповіданя можна було дорозуміти ся, що хто раз засмакував тої страви, не хотів більше нічого їсти, лиш банував за яєшницею, а коли не міг дістати її, вмирав з голоду.

На таке не було що й казати: ми подали йому мовчки спіртову лямпку, ринку, цілий запас яєць, які ще не побили ся і не перемішали ся з чим иньшим і просили взяти ся до роботи.

Мав він трохи клопоту з розбиванєм яєць, а радше сказати: не так тяжко приходило ся йому стовкти яйце, як вилляти його в ринку так, аби не потекло йому по споднях і за рукав. Все-ж таки повело ся йому нарешті всипати якого пів тузина яєць у ринку і він розсївши ся вигідно коло неї варив їх мішаючи ложкою.

На скільки я і Джордж могли осудити, не була се легка робота. Він парив ся, кілька разів приближав ся до ринки і потому кидав, що було в руках, на землю, вмашував руками і проклинав цілий сьвіт. І таке саме повторяло ся, кілька разів ми подивили ся на него. Нам видавало ся спершу, що без таких короводів годі обійти ся при вареню.

Ми догадували ся, що се буде яєшниця варена способом уживаням у червоношкурних Індійців або на островах Сендвіч і треба танців і промови, аби її зварити як слід. Навинув ся Монморансі і простяг над ринку ніс; розпалений товщ бризнув на него і він також розпочав танцювати і викрикувати. Одним словом, не пригадую собі, аби я придивляв ся коли до чого з більшим інтересом і напруженєм. Ми не могли віджалувати, коли вже Гарріс упорав ся з варенєм.

Показало ся, що сьвітлі надії Гарріса не увінчались надто блискучим успіхом. Як на стілько заходу з варенєм, не було на що подивити ся. У ринку пішло шість

яєць, а тепер не лишило ся з того більше, як ложечка від кави спаленої, неапетитної маси.

Гарріс зложив цілу вину на ринку і мовив, що яєшниця була би вдала ся зовсім инакше, коли би була під рукою добра пательня і газова лямпка. Нам прийшло ся виректи ся поки-що яєшниці, поки не розживемо ся на відповідні начиня і прилади.

ХІІ.

Генрих VIII. і Анна Болейн. Влізливість закоханих. Тяжкі часи для англійського народа. Уподобаня Гарріса. Закуска. Коштовна муштарда. Нерівна боротьба. Меденгед. Пливемо з вітром. Три рибачи. Прокляті до десятого покоління.

По сніданю я сидів у глибокій задумі над історичними споминами, що вяжуть ся з отсими околицями Темзи, коли Джордж замітив, що я мабуть зовсім уже випочав і годило би ся взяти ся мені до помиваня начиня. Радне-рад покинув я мрії і взяв ся за низьку, прозаїчну роботу. Я обшкрябав ринку кавалком тріски, вичистив її віхтьом з трави, а відтак витер на чисто мокрою Гаррісовою сорочкою.

Потому переїхали ми на острів Матна-Карта і пристали до місця, що зветь ся „Пікнік-пойнт“.*) Недалеко відси находять ся руїни старого монастиря, коло котрого Генрих VIII. мав дожидати Анни Болейн. Він мав звичай сходити ся з нею також коло Гівер-Касель або де-небудь в околиці Ст.-Ельбенс. В тодішніх часах, здаєть ся, не легко було знайти куток, де би сих двоє молодих людей не сходили ся ніколи.

Чи доводило ся вам коли небудь проживати під одним дахом з закоханими? Жалуйте, коли ні. Вам приходить охота зайти в сальон і ви ідете туди. При отвираню дверей доходить вас якийсь шелест, немов би хтось піднімав щось нагло з землі. Увійшовши видите, ще Емілія стоїть при вікні і дивить ся з великою увагою на противний бік

*) Picnic-point = місце прогульок.

улиці, а ваш приятель Джон Едвард потонув цілою душею в альбомі з фотографіями.

— О, — кажете, зупиняючи ся коло дверей, — я не знав, що ви тут.

— О, справді! — каже Емілія рівнодушно, таким тоном, немов би не вірила вам.

Мовчите хвилину, а відтак кажете:

— Тут зовсім темно! Длячого не засьвітите газ?

Джон Едвард каже: — О, я не вважав навіть, що тут темно, а Емілія каже, що батько не любить, аби по обіді сьвітити газ.

Ви розповідаєте їм кілька новин і розводите ся ширше над справою Ірляндії, однак здасть ся, що отся справа не дуже займає їх. Не почувте від них нічого більше, як: „Ов! Справді! Невже-ж? Розумієть ся!“, або: „Що ви мовите!“ По десятиох хвилях такої розмови подаєте ся нишком до дверей і вимикаєте ся, при чім замічаєте з дивом, що двері зачинають ся за вами самі, хоч ви їх і не доторкнули ся.

Пів години пізнійше збирає вас охота викурити люльку в теплярні. На одинокім кріслі, що стоїть там, сидить уже Емілія; Джон Едвард, коли маємо вірити тому, про що сьвідчить його одяг, сидів очевидно на помості. Вони не говорять нічого, але їх погляд виявив усе, що можна сказати в культурнім товаристві. Виходите звідси не гаючись і зачинаєте за собою двері.

Тепер не маєте сьмілости заглянути ні до одної комнати в цілім домі. Ходите якийсь час по сходах то на гору, то на долину, відтак сідаєте у себе в комнаті на постелі. Однак довше так висідіти годі і ви заложивши капелюх сходите до саду. Ідучи стежкою попри павільон, кидаєте в сей бік оком і бачите, що отся навісна пара сидить там у кутку стуливши ся до купи. Вони бачуть вас і перецьвідчені сьвято, що ви назирцем ходите за ними з яким злобним наміром.

— Ціла біда в тім, — воркочете собі під носом, — що на таку ціль нема окремої комнати, де би вони могли сидіти спокійно. Вертаєте до себе, берете парасоль і виходите на прохід за місто.

Таке притрафило ся певне не одному, коли той заверниголова Генрих VIII. залицяв ся до своєї любі Анусі. „А! се ви тут!“ — скрикували мешканці Бекінгемшайра, надібавши їх разом коло Віндзора або Сейсбері. Генрих спаленівши відмовляв, що як раз хотів тут застати „одного“, а Анна казала: „Ах! Яка я рада, що виджу вас! Чи се не сьмішне? Я лише що здибала Генриха на дорозі і він іде в той сам бік, що я.“

І тоді ті, що здибали Генриха, казали самі до себе: „Ліпше не снувати ся їм ось тут поперед очи, доки не наговорять ся, і зайти поки-що до Кента.“

Ідуть отже до Кента, але ледви зайшли тамки, аж ось коло Гівер-Кассель здивають не кого иньшого, як Генриха з Анною.

— Ось сьвіжий клопіт, — кажуть. — І тут нема що робити. Того вже нам за багато. Ходім до Ст.-Ельбенс — се гарний, затишний куточок.

Приходять до Ст.-Ельбенс і застають тамки отсю нещасну пару, як цілує ся і обіймає ся. Тоді пристають вони з розпуки до морських розбійників, дожидаючи, поки справа не скінчить ся весілем.

Околиця Темзи від Пікнік-пойнта до спусту Old-Windsor належить до найкращих на сьвіті. Old-Windsor, то славнозвісне місце. Тут стояла палата Едварда Визнавця і тут доказана була вина великого графа Годвіна за участь в заговорі на жите королівського брата. Граф Годвін уломив був кавалок хліба і держав його в руці.

— Коли я завинив, — мовив він, — то нехай удавлю ся отсим хлібом!

Відтак вложив хліб до рота, проковтнув його, удавив ся і вмер.

Саме прийшла пора на сніданє і Джордж замітив, що той хліб був мабуть без масла і що взагалі безпечнійше їсти добре мясо. У нас найшла ся студена печеня, на жаль не було до неї муштарди. Не тямлю, аби коли перед тим або потім я забагав муштарди так щиро, як тоді. Я взагалі не дуже за муштардою і мало коли уживаю її, однак тоді я був би віддав усї сьвіти за неї.

Не знаю докладно, кільки саме тих сьвітів може бути у вселенній, знаю лиш, що я готов був у тій хвилі відступити їх усі до одного кому-небудь за ложечку муштарди. Коли чого забгну, а не можу дістати, то не числю ся вже з нічим і з ніким.

Гарріс сказав, що він також дав би цілі сьвіти за муштарду. Коли би так хто був навинув ся тут в тій хвилі зі слоїком муштарди, міг би був набрати від нас сьвітів на ціле жите.

Але що з того! Я готов присягнути, що діставши муштарду ми оба з Гаррісом були би жалували свої обіцянки. Такі нечувані ціни кладе чоловік нераз в хвилях подразнення, однак коли прийдесть ся йому пізнійше застановити ся над тим, видить ясно, що пожаданий предмет де-де не варт такої суми. Я чув, як один чоловік у Швайцарії казав, ідучи до гори, що дав би весь сьвіт за склянку пива, а коли по дорозі трафила ся невеличка господи, він зняв тамки нечувану бучу, що йому казали заплатити за фляшку пива пять франків. Він сказав, що се безстидне здирство і описав свою пригоду в часописі „Times“.

Коли показало ся, що муштарди нема, на човні запанувала понура, невідраднa тиша. Ми їли мовчки печеню. Жите видало ся нам пустим і непривітним. Нам прийшли на гадку щасливі дні дитинства і ми зітхали тяженько. Все-ж таки наші лица випогодили ся трохи на вид легуміни з яблук, а коли Джордж виймив з коша пушку з ананасом, ми почули, що людське жите, будь-як-будь, таки щось варте.

Ми всі три любимо ананаси неказано і тепер придивляли ся цікаво малюнкові на блясі і при самій думці про ананасовий сос ковтали слину. Гарріс прилагодив собі ложку, аби бути готовим. Тоді ми оглянули ся за ножем, щоб отворити пушку. Ми перекинули все в кошах, перешукали в куфрах, повисипали на дно човна коробки з дрібязками. Ми виносили кождісіньку річ на беріг і витрясали її тамки. Ножа до пушки не було ніде.

Тоді Гарріс трібував отворити бляху звичайним ножем, але зломав вістре і скалічив ся погано в руку. Джордж

узяв ся до неї з ножицями, але ножиці відскочили і мало що не відовбали йому око. Коли вони оба обв'язували свої рани, я трібував зробити в бляшанці діру вістрем довгої жердки, але жердка виховзнула ся мені з рук. Я пошпотава ся на неї і упав по коліна в намуд між берегом і човном, а пушка покотила ся тимчасом здоровіська під лавку і розбила чарку на чай.

Нам тоді не стало вже терпцю. Ми винесли пушку на беріг, Гарріс пішов у поле пошукати острого каменя, а я виніс із човна щоглу. Тепер Джордж тримав бляшанку, Гарріс приложив до неї острим кінцем камінь, а я взяв у руки щоглу, підняв її грубшим кінцем високо в гору і — зібравши всі сили — спустив.

Джордж має подякувати своєму солом'яному капелюхови, що ходить до нині по сьвітї. Він сховав його, а радше тлінні останки з него, і зимовими вечерами, коли товариші закуривши люльки розповідають свої пригоди, Джордж виймає той капелюх і розповідає незвичайну історію на ново, за кожним разом зі сьвіжими додатками. Гарріс вийшов якимсь чудом з отсеї пригоди тільки з глибокою раною в голові. Після того я взяв уже бляшанку в свої руки і гатив у неї щоглою доти, доки не задихав ся смертельно і на моїх плечех не виступив студений піт. Відтак взяв ся до неї Гарріс; ми збили її на поздовж, збили на півперек, змісили за покотом у всі знані в геометрії види, але діри в ній пробити не були в силі. Тоді Джордж узяв її під ноги і здавив її у таку дивну, невидану грудку, у таку огидну, несьвітську погань, що йому самому стало страшно і він кинув від себе щоглу. Ми посідали тоді всі три довкола на траві і дивили ся на неї осовілими очима. У вічку бляшанки видко було тепер широку шпару, що буцім-то глузувала собі з нас своїми щербатими берегами і доводила нас до божевільства. Нам годі було видержати і, вхопивши її нервовим рухом, Гарріс шпурнув нею далеко в ріку, а коли вона нарешті шезла нам з очий під водою, ми ще засипали її гріб тяжкими прокляттями і, сівши на човен відплили, не обзираючи ся аж до Меденгед.

Як раз зв'язав ся корисний вітер, ми підняли вітрила і плили любо, щасливі, що нарешті спала нам з серця

отся зачарована бляшанка. Нам здавало ся, що ми якісь лицарі з давньої казки, що летять через води містичного озера у нестане царство сумерку, в країну, де сонце сідає на ніч. Однак не судило ся нам заплисти до отсього зачарованого царства. Сумрак западав уже на правду і ми не стямили ся, як наш човен заповів носом у якусь перешкоду. Спершу не знали ми, що стало ся, бо вид заслонили вітрила, але з голосів, що залунали у вечірній тишині, ми догадали ся, що находимо ся в сусідстві людських істот і що ми до їх щастя зовсім не були потрібні.

Гарріс відхилив вітрило і ми побачили, що дієть ся. На поромі, що ми заповіли у него, сиділи на кріслах три старші пани і ловили на вудку рибу. В наслідок удару вони попадали всі три зі своїх стільців і підносили ся тепер з великим трудом позамотувавши ся в вудки, і відчіпали гачки один від одного. При тій роботі вони кляли нам — не звичайними, буденними прокляттями, але добірними, бистро придуманими, страшними лихословами, що захищували всю минувшину і будущину нашого життя, обіймали наших свояків і все, що з нами стояло в звязку — одним словом, не аби-якою лайкою.

Гарріс сказав їм, що вони висидівши ся до нехочу над водою повинні бути нам вдячними за отсю розривку; тільки те йому прикро, що люди в їх віці пускають так легкодушно поводи своєму язикови.

Ми добили ся ще того вечера до Мерляв і лишивши човен під опікою мостового стражника пішли на ніч до готелю: „Під короною“.

(Конець буде).

З англійського переклад

Іван Петрушевич.

Латинська ода до вельосіпеда.

В Римі почала торік виходити латинська часопись „Vox Urbis, de litteris et bonis artibus commentarius bis in mense prodit.“ Часопись, котрої принагідним співробітником є також папа Лев XIII, інтересна головно як куріоз; наші відносини перетолковані на мову Ціцерона і Вергілія виглядають досить комічно. Між иньшими звернули на себе увагу поміщені в 1 і 6 н-рах сеї часописі латинські оди до вельосіпеда, скомпоновані не без таланту і в дотепом якимсь Мавром Річчі. Перша з тих од присвячена мужеському, друга жіночому вельосіпедови. Щоб познайомити наших читачів також і з сего рода поезією „fin de siècle“, ми подаємо тут другу оду М. Річчі в оригіналі, долучуючи до него свій по змозі вірний переклад.

Muliebris birota velocissima.

Tu quoque velocem birotam, romana puella,
Insili, et in cursu femina vince viros.
Vince viros, nulli nasum vel brachia frangens,
Sed tibi sufficiat rumpere crura canum,
Quum te circumstent rabido birotamque latratu,
Et cupiant suras prendere dente tuas.
Iam zephiri spirant lenes; imitata Camillam
Da vestem zephris, atque, age, curre viam.
Ridebunt pueri, ridebunt forsitan et ipsae
Dum tua matronae splendida facta vident.
Et ridebit anus, bucca imbecillis hiante,
Ostendens turpes et sine dente genas.
Sed tu firma mane, nullo perterrita risu,
Teque heroinam denique turba canet.

Te non impediunt currus, electrea virtus
 Quos agit, oh quantis fulgida principiis!
 Nam tu dum curris, currit tua fama per Urbem;
 Certatim invenes te celebrare student.
 Horum si quidam currentem accesserit, ultro
 Ipsa cade, et dextra tum pete subsidium.
 Is dextram cupidus cupidae tibi tendet, et hora
 Quum vobis aderit iungere coniugium,
 Vos bini in birota tandem procedite ad aram,
 Vos, quibus inspirat talia laudis amor.

Maurus Ricci S. L.

Жіночий швидкий двоколісник.

Нуж і ти, римська панно, скачи на швидкий двоколісник
 І, хоча жінка, в бігу поперегонюй муштин!
 Перегоняй, тільки рук не ломай ані носа нікому;
 Хай тобі буде досить лаби ломать у собак,
 Що окружують тебе й двоколісник і гавканєм хижим
 Рвуться зубами ось-ось вхопять за литку тебе.
 Лагідно віє Зефір, тож і ти, як та давня Камілля
 Сукню на вітер пусти, живо в дорогу лети!
 Хай там регочуться хлопці, нехай усміхаються старші
 Дами, що бачити-муть світле майстерство твоє.
 Хай і та баба сьмієсь, нерозумно роззявивши рота,
 Щоб показати гідкі ясна беззубі свої.
 Ти непохитною будь і ніякого сьміху не бійся, —
 Буде сьпівать ще юрба вчинки геройські твої.
 Хай не спляють тебе ті вози, що жене електрична
 Сила, аж іскри тріщать — чорт зна, принципом яким!
 Бо коли ти так летиш, то летить твоя слава по Римі
 І парубки молоді раді тебе величать.
 З них коли хто на бігу присусідить ся, ти самовільно
 Буцім пади і в його рухом ратунку благай.
 Радо подасть він тобі свою руку і швидко настане
 Втішна хвилина для вас: стулою руки звязать.
 Разом до шлюбу женіть на однім двоколіснику „тандем“,
 Бож вас у купу звела спільної слави любов.

Переклав

Іван Франко.

Із секретів поетичної творчости.

III. Естетичні основи.

5. Як поезія малює мертву природу?

Маляр малює природу при помочі ліній і колірів. А як малює поет?

Ми вже говорили про способи, якими поет осягає кольористичні ефекти, хоча, розумієть ся, ті ефекти ніколи не можуть бути такі безпосередні, як у маляря. Маляр дає нам вражінє колірів, поет викликає тільки спомини колірів; маляр апелює безпосередно до змислу, поет до уяви. Се перша і дуже важна ріжниця.

Друга, ще важнійша, лежить в тім, як поет малює лінію. Маляр малює її просто, кладе її перед наші змисли; поет не може зробити сего; він мусить способами властивими поезії викликати в нашій уяві образ лінії, і тут виявляєть ся величезна ріжниця між поезією і малярством. Візьмім для прикладу придніпрянський пейзаж: високий беріг, яр, село в низу, ще низше Дніпро, за Дніпром на березі каплиця. Маляр покаже нам усе те кількома рисами, закріпить контури на папері так, як вони являють ся його оку в своїй лінійній недвижности, в спокою. Поет малює сей пейзаж ось як (Шевченко, II, 89):

Із хмари тихо виступають
Обрив високий, гай, байрак;
Хатки біленькі виглядають,
Мов діти в білих сорочках
У піжмурки в яру гуляють;
А долі сивий наш козак

Двіпро з лугами виграває...
 І Трахтемиров геть горою
 Нечепурні свої хатки
 Розкидав з долею лихою...

Навіть лишаючи на боці порівняня ми бачимо, що поет вніс у свій малюнок повно руху. Обрив, гай, байрак у него не стоять перед очима, а виступають; хатки не просто біліють ся, а виглядають, Трахтемиров мов з пересердя розкидав свої хати і т. д. Таку саму процедуру ми бачимо на кождім кроці. Вона по части лежить уже в мові і має своє жерело в стародавнім, антропоморфічним погляді на природу, що панував тоді, коли творила ся мова, а по части в нашій психології і в тім несвідомім зчіплюваню образів, що є в значній части основою нашого думаня. Ми говоримо: сонце заходить, гора піднімаєть ся високо, шлях спускаєть ся круто в низ, степ стелить ся рівно, яр біжить викрутасами, вулиця простягає ся просто і т. д. Ми вживаємо соток таких зворотів у мові не думаючи про те, що се звороти наскрізь поетичні, що власне се й є спосіб мальованя словами мертвої природи. „Коли я — пише дю Прель — стоячи перед горою поводжу очима по її контурах, як вона піднімаєть ся з низу до самого верхка і не побачу крутих ліній, то скажу: гора звільна підносить ся, або з легка підносить ся. Оба ті вирази дуже інтересні і вони, хоч зрештою взяті на вгад приклади з дуже обширної купи подібних, варті ближшого розбору, тим більше, що тільки вглубляючи ся в духа мови ми можемо вияснити собі процес естетичної уяви і закінчити безплodну суперечку між формалістичною і ідеалістичною естетикою. „Гора підносить ся звільна“. Відки приходить до сего наша мова, що для означеня відносин у просторі уживає слів, що означують відносини в часі? Здаєть ся, що на се є тільки одна відповідь: Коли мій зір пробігає по контурах гори, то мусить власне піднимати ся звільна — подія часова; сю діяльність ока я перепошу на предмет, немов би сама гора як яка водяна хвиля власне перед моїми очима піднімала ся в верх, і для того говорю: „гора піднімає ся звільна“.*) Мені здаєть ся, що крім сеї одної причини є ще й друга -- коли не завсїгда, то дуже часто, а власне згаданий уже висше антропоморфізм, про котрий будемо говорити пізнійше. Тут нам треба

*) Dr. Carl du Prel, Psychologie der Lyrik, Beiträge zur Analyse der dichterischen Phantasie, Leipzig 1880, стр. 74.

тільки зазначити і добре відтінити, що поет малює жертву природу — оживлюючи її, малює лінії при помочи рухових образів. У Шевченка

Оттут бувало із за тину
Ви лась квасоля по тичині,

немов би ми могли бачити той спіральний рух, який робить фасоля; на ділі ми бачимо тільки його результат. В иньшій місці поет каже:

Ой три шляхи широкії
До купи зійшли ся,

і так малює нам образ роздоріжжя серед поля. Або поле під млою він описує таким способом:

У неділю в ранці рано
Поле крило ся туманом,

немов би сей процес відбував ся перед нашими очима. Мертвий кіргизський степ він малює так:

Кругом тебе простягнулася
Трупом бездиханним
По марніла я пустиня
Кинута я Богом,

де кожде підчеркнене слово показує нам лінії і контури при помочи образів доконаного руху. Так само малює поет степовий пожар:

А з яру
Встає пожар, і диму хмара
Сьвяте сонце покрива
І стала тьма.

Правда, дійсний образ такого пожару повний руху, алеж маляр мусів би той рух усунути і схопити з него тільки певний характерний момент, якусь одну лінію і закріпити її на полотні; поет сим не звязаний, він той самий один момент бере, так сказати, *in statu nascendi*, малює при помочи рухових, а не недвижно закріплених образів. У него

виступають
Широкії села
З вишневими садочками.

Захід сонця, улюблений малярський сюжет, він, хоч і сам маляр, рисує ось яким наскрізь драматичним способом:

За сонцем хмаронька пливе,
Червоні поли розстилає

І сонце спатоньки зове
У синє море, покриває
Рожевою пеленою.

У него „очерет без вітру гнеть ся“, у него український пейзаж виглядає ось як:

Он гай зелений похиливсь,
А он з за гаю виглядає
Ставок, неначе полотно,
А верби геть понад ставом
Тихесенько собі купають
Зелені віти.

Таких прикладів у самого Шевченка можна би ще назбирати чимало, не говорячи про інших великих поетів. І прошу завважити, що в більшині приведених ось тут прикладів ми маємо діло не з порівняннями, не з символікою, не з навмисними поетичними образами; поет силкуєть ся як найпростійше передати те, що бачить чи то на ділі чи в своїй уяві, силкуєть ся малювати, але малювати способом властивим поетови, не малпуючи маляря. Я наведу ще для характеристики сеї прикмети поетичної творчости — малювання ліній і контур при помочи рухових образів — два славні уступи в Гомерової Іліяди — опис Пандарового лука і Ахілевого щита. Змалювати лук — для маляря найпростійша річ, се його домена. Натомісьць для поета, коли він хоче бути пластичним і дати не сам холодний опис і вимір, а дійсний образ, се велика штука. Гляньмо, як доконує сеї штуки батько грецької епопеї:

Швидко гладеньку стрільбу він ухопив, що точена з рога
Цапа гірського, якому він сам колись груди прострілив,
Як із скали скавав; там у захищенім місці засівши
Стрілив у груди йому, він затріпавсь і впав на каміне.
Роги йому з голови виростали на пядей шіснайцять;
Виточив їх і upravив мистець рогового майстерства,
Вигладив гарно усе і придав обручки золотії.

Замість сказати, що лук був із цапового рога, мав 32 пяди від кінця до кінця, був точений, гладкий і окований золотими обручками, поет в ряді пишних образів, хоч і не многими словами показує нам, як стрілець чатує на цапа, як убиває його, міряє його роги, як майстер точить, гладить і оковує лук. Так само радить собі поет і при описі Ахілевого щита: він показує нам, як на просьбу Ахілевої матери Тетіди Вулькан майструє той щит і прикрашує його штучними різьбами:

Сеє сказав і лишивши її повернув ся до кузнї,
 Міхи звернув до горна і велів їм задімать що сили.
 Двайцять тих міхів від разу задимало в печі огнисті,
 Подуви ріжні шлючі у горній огнепального вітру,
 Щоб то раз так, а раз сяк йому быть при роботі до ладу,
 Як забажає Гефайст для довершення всякого діла.
 Він до вогню положив непоборного спіжу у твглях,
 Цину при тім і величнєє золото й срібло блискуче,
 Ковало потім упер у колоду і в правую руку
 Молот могутній узяв, а кліщі взяв у ліву долоню.
 Поперед всєго він щит змайстрував металевий, великий,
 Кований штучно зо спіжу, і в трє обвив ще довкола
 Ясним його обручем і додав іще ретязі срібні.
 Пять було блях у щиті, а на верхній фігурок богато
 Повиробляв на зразок велемудрого хисту худож.
 Землю створив він на ній і розгойдане море і небо,
 Сонце, що вічно по нїм оббігає і місяць блискучий,
 І всі знаки, що вінцем облягли небеса: тут Орїон
 Сильний, Плеяд увесь рїй і Гїяди й Медвідь, що то дехто
 Возом небесним зове, і чатує він на Орїона,
 І лиш один він ніколи не ниряє в глуб Океана.

І далі йде довгий опис (XVIII, 489—579), як божеський майстер представив на тім щиті цілу масу побутових образів, і всі вони описані власне як сцени дійсного життя, повні руху і шуму, а не як мертві малюнки чи скульптури.

6. Що таке поетична краса?

Тут може буде пора сказати кілька слів про одно питанє, котре вправді не поведе нас далі в наших дослїдах над технікою поетичної творчости, але повинно прояснити і спростувати деякі хибні погляди, закорінені серед нашої суспільности.

Не один, читаючи отсі уваги про „естетичні основи“ поезії, може й запитував себе в розчарованєм: як то, естетичні основи, а про понятє красоти, про сю головну основу естетики і поетичної творчости, доси не сказано ані слова? Аджеж усї естетики, від Канта до Гартмана, вважають головною основою і метою поетичної творчости красоту і починають свої естетичні міркуваня дефініцією, що таке є та краса. Щож се за нова естетика така, що торочить нам про змісли, вражїня і образи, а про красу ані слова?

Признаю ся читачам, що дискусія про красу не входила і не входить у обсяг моїх уваг, і коли я в наголовку отсеї статейки поклав слова „поетична краса“, то вони мають, як побачите зараз, зовсім окреме, спеціальне значінє. Дискусія про красу in abstracto, якою починають ся всі дотеперішні естетики, по моїй думці є зовсім анальоґічна з дискусією про „душу“, якою починали ся давнійші психолоґії. Одна й друга дискусія були зовсім безплідні, бо переливали з пусого в порожнє, силкували ся вловити в слова щось таке, що не має під собою ніякої реальної основи, є тільки абстракцією з тисячів ріжнородних об'явів, або є доґмою, артикулом віри, але не предметом дійсного знаня. І як нова, експериментальна психолоґія, замісь міркувати in abstracto про душу яко про *primum agens*, починає з протівного кінця і аналізує об'яви і умови психічної діяльности від найпримітивнійших аж до найбільше скомплюкованих і силкуєть ся таким робом, аналітично і індуктивно, доходити до зрозуміня, що є основою всіх психічних актів (див. напр. пречудову з методолоґічного погляду книгу Тена „*De l'intelligence*“), — так і нова індуктивна естетика мусить прийняти за вихідну точку не понятє краси, а чутє естетичного уподобаня, мусить при помочи психолоґії аналізувати те чутє і далі мусить в обсягу кожної поодинокі штуки розбором її технічних способів і її взірцевих творів доходити до зрозуміня того, якими способами кожда штука в своїм обсягу викликає в нашій душі чутє естетичного уподобаня? Дотеперішня ідеалістично-доґматична естетика гарцювала на полі абстрактів і не довела ані до якоїсь загально прийатої і загально вдоволяючої дефініції краси, ані до ясної і науково підпертої відповіді на питанє: що і чому подобаєть ся нам? Вона лишила ся тут при старому *de gustibus non est disputandum* і не прояснила сумерків, які лежать у самім понятю „*gustus*“. Одним словом, вона нагадує ту бабу в народній фацеції, що жила в темній хаті і силкувала ся внести до неї сьвітло, ловлячи соняшне промінє решетом.

Нова, індуктивна естетика кладе собі скромнійші завданя. Вона не ловить невловимого решетом сільбоґізмів, не має претензії на те, щоб з висоти абстракційного понятя красоти диктувати закони артистичному розвоєви людськості, але стає на становищі далеко нижшім, та певнійшім: поперед усього зрозуміти, а не судити і не приписувати законів. Вона слідить, що є постійне в змінних людських густах, аналізує чутє естетичного упо-

добана, послугуючи ся для сего по змові докладними, експериментальними методами і не менше докладно аналізує кожду поодинокую штуку, щоб вивідати, в чім лежить те уподобанє, яке збуджує вона в нашій душі. Сею дорогою вона не надієть ся дійти до поставленя ніяких законів ані правил для розвою кождої поодинокі штуки. бо навпаки, вона думає, що всякі такі правила, чи то диктовані давнїйше, чи такі, які можна б було подікувати коли небудь, усе були і будуть мертвою схолястикою і перешкодою для розвою штуки. Певна річ, дослїди сеї нової естетики матимуть не саме історичне значінє. Помагаючи широким масам зрозуміти процес і виплоти артистичної творчости вони тим самим оживлять їх заціквленє до сих виплотів, їх любов і пошану для сеї високої, творчої функції людського духа, а з другого боку вони будуть і для артистів жерелом поученя, помагаючи їм удосконалювати артистичну техніку, остерігаючи перед шкідливими збоченнями в творчости, подаючи ключ до відріжненя правдивих, творчих артистів від ділтантів і віртуозів форми. Тай теоретично вже тепер, коли ся естетика числить дуже небогато літ розвою, вона дала деякі інтересні здобутки, а найінтереснїйший є мабуть сей, що помогла із артистичної естетики зовсім вилімінувати абстракційне понятє краси.

— Як то? — скрикне може дехто в сьвятім обуреню. — Понятє краси виліміноване з артистичної естетики? Так, значить, краса не є метою артистичної творчости? О tempora! о mores!

— Так, шановний добродію! — скажу я на се. — На жаль, чи на лихо, чи на щастє — краса не є метою артистичної творчости. І не думайте, що се тільки тепер десь на якімсь конгресї запала така ухвала! Я скажу вам під секретом: вона ніколи й не була такою метою. Ніколи ніякий поет ані артист не творив на те, щоб показати сучасним чи потомним ідеал краси, а коли які й творили з такою метою, то їх твори були виплотом злого смаку, моди, а не творчого генія, були мертвим товаром, а не живими творами штуки. І не артисти винні тому, що ви, шановний добродію, жили доси в тій іллюзї і нераз може — признайте ся до грїха! — кидали громи на нелюбих вам поетів або артистів за те, що вони, мовляв, „загубили відвічний ідеал краси і добра, затратили правдиву мету штуки“. Ні, артисти і поети не винуваті тому, бо вони все йшли і йдуть одною дорогою. Винуваті тому панове естетики, котрі замісь студіювати дійсні твори штуки і з них

а posteriori висновувати думки для зрозуміння штуки (се почав був робити, тільки дуже неконсеквентно і не повно перший естетик Арістотель, батько многих вірних, та ще більше невірних і шкідливих естетичних поглядів і формул), кинули ся висновувати своїмні естетичні правила з абстрактного понятя краси, котре на ділі для артистичної творчости є майже зовсім байдужне. Бо візьмім яку хочете дефініцію краси і прирівняймо її до того, що дає нам поезия. Візьмімо прим. Канта. По його думці краса — се тільки форма. „Formale Aesthetik soll von allem Inhalt absehen und sich auf blosser Form beschränken“ — думка без сумніву глибока і вірна, та тільки на жаль неясна для самого Канта, котрий зараз же додав, що ся „formale Schönheit ist nur ein sehr untergeordnetes Moment an der Kunstschönheit, die wesentlich von der Form auf den Inhalt geht.“ Значить, артистична краса повинна по Кантовій думці головню залежати від гарного змісту; гарна форма має для неї досить підрядне значіне. В чім лежить краса змісту — Кант не пояснює і не може пояснити, бож по його словам краса є виключно прикметою форми. А в чім лежить краса форми? „Die Form ist nur schön als unbeabsichtigte, unwillkürliche Darstellung und Versinnlichung der Ideen.“ І знов блиск дуже мудрої думки в тумані пустих слів: зазначено роль несвідомого в артистичній творчости, та приплутавши сюди містичні „ідеї“ замість конкретних вражін і психічних образів попсовано всю річ. І остаточно не сказано нічого істинно, бо не в тім річ, щоб висловляти ідеї чи образи — все одно, свідомо чи несвідомо, а в тім річ, як висловляють ся їх; анї сам факт висловлювання, анї зміст висловлюваних ідей не чинить краси; по самій Кантовій дефініції краси треба шукати в формі, в тім, як висловлено, як узмісловлено ті ідеї, а про се Кант не говорить нічого близьше. Навпаки, своїм застереженем, що артистична краса „від форми йде до змісту“ Кант і зовсім загородив собі і своїм наслідникам стежку до ліпшого зрозуміння сеї справи, бо заставив їх шукати краси в змісті, значить, судити зміст артистичних творів після формулок і шаблонів придуманих для дефініції краси. А се значило більше-менше те саме, як коли би хто взяв ся міряти воду ліктем, а сукно квартою.

Візьмім напр. дефініцію Шлегеля: „Das Schöne ist die angenehme Erscheinung des Guten.“ І тут на дві недолжно счіпленіх слів є вірне почуте, що краса є щось приємне для нас, але

по за тим якеж баламуцтво, яка пуста гра загальниками, означуванє одного неясного двома неясними! І що має спільного так дефініювана краса з артистичною красою? Чи штука має метою подавати нам самі приємні образи? Зовсім ні. Вона часто малює нам муки — фізичні і душевні, вбийства, розчарованя, гнів, розпуку — тисячі неприємних явищ. Чи штука має метою показувати нам самі взірці добра і доброти? Зовсім ні. Навіть навпаки, поети, котрі би хотіли робити щось таке, прогрішились би против одного з найважнійших принципів штуки, творили б річи мертві, нудкі, неартистичні. Чи метою штуки є показувати нам красу? Зовсім ні. Аджеж Терзіт, Калібан, Казіmodo радше можуть уважати ся взірцями брідкості, а про те вони — безсмертні твори штуки. А улюблені сюжети грецької плястики — Фавни, Сілени, Кентаври — хиба се красавці? Та й загалом хиба Гомер малює Ахіля на те, щоб показати в ньому ідеал красоти? Зовсім ні, його фізичною красою він зовсім не займає ся, не описує її, хиба найзагальнійшими, шабльоновими рисами. А духово Ахіль також є чим собі хочете, а певно не жадним ідеалом. І се саме можна сказати про кожного героя і кожду героїню всіх справді безсмертних творів. Чи грецькі різьбарі, творячи статуї Бельведерського Аполлона, Мілоської Венери, Капітолінського Зевса творили їх на те, щоб показати нам ідеали красоти? Зовсім ні, вони творили богів, симболізували той комплекс релігійних понять і почувань, який у душі кожного Грека лучив ся з іменем даного божества. З сего погляду не видержує проби жадна иньша дефініція красоти, не для того, щоб усі ті дефініції були фальшиві — в кожній з них є якесь зерно правди, не даром же мучились над ними мудрі люде! — але по просту для того, що мальованє краси не є метою штуки.

Ті естетики, котрі основують ся на догмі, що метою штуки є малювати красу, при найменшій зіткненю з дійсними творами штуки почувають дуже докучливий терн у носі: поняте брідкого. Коли краса є доменою штуки, то відкиж бере ся те, що в творах штуки малюєть ся так багато некрасивого, неспокійного, негармонійного, прикрого, брідкого? Яке право мають ті категорії вривати ся в сьвятий храм штуки, присьвячений самій красоті, гармонії, здоровлю і приємности? Одні естетики, консеквентні в своїй доктрині, сьміло замикають очи на дійсні факти і заявляють: не мають права ті погані демони! Штука, котра не є культом кра-

соти і гармонії, перестає бути штукою, є пародією, карикатурою, дегенерацією штуки. Забувають сердеги, що в таких разі їм прийде ся покласти хрестик на всю дійсну штуку і лишити ся при забутих і давно запліснїлих творах в роді Річардзонової Памелі або „Pastor fido“ Гваріні, при творах виплоджених власне доктриною, а не дійсним поетичним вітхненєм, при тім, що ми нині хрестимо назвою псевдоклясицизму і фальшивого сентименталізму.

Інші естетики силкують ся прорубати в тій доктрині фірточку для дійсности і говорять: бридке має на стілько право доступу до штуки, на скілько воно потрібне для змальованя характеристичного. І тут є на дні пустої фрази вірне почутє, але сама фраза пуста і не пояснює нічого, а навпаки, утруднює справу, бо замісь одного неясного понятя дає нам два неясні. Ми не знаємо, що таке є характеристичне, а властиво можемо сказати, що краса й сама собою, без домішки бридкого, може бути характеристична, а бридке може бути зовсім не характеристичне, а про те мати таке саме право доступу до штуки, як і краса. Візьмімо деякі класичні приміри. У Бельведерського Аполлона характеристичною є випята, чудово збудована грудь — чи вона бридка? У Одиссея характеристичний є бистрий практичний розум — що спільного має він з понятями краси або бридкости? Чим і для кого характеристична бридкість Терзіта? Здаєть ся, тільки для него самого. І по що взяв Гомер сего бридкого чоловіка до Іліяди? Що він хотів схарактеризувати або відтїнити при його помочи? Нічогісінько. „Абу і tego nie браkowało“ — можна б сказати словами одного шановного педагога, сказаними в відповідь на питанє, по що Бог сотворив воши, блощиці та мокриці.

Ні, нічого не поможе фірточка, де цілий будинок покладений кепсько і на невідповіднім ґрунті. Раз на завсїгди ми мусимо сказати собі: для поета, для артиста нема нічого гарного ані бридкого, прикрого ані приємного, доброго ані злого, характеристичного ані безхарактерного. Все доступне для його творчости, все має право доступу до штуки. Не в тім, які річи, явища, ідеї бере поет чи артист як материял для свого твору, а в тім, як він використовує і представить їх, яке вражінє він викличе при їх помочи в нашій душі, в тім однім лежить секрет артистичної краси. Грецькі Фавни і Сатири можуть собі бути які хочуть бридкі, а про те ми любуємо ся ними в скульптурі. Терзіт і Калїбан погані, брудні і безхарак-

терні, а про те ми говоримо: ах, як же чудово змальовані ті по-статі! Гоголівські фігури, такий Хлестаков, Сквознік-Дмухановський, Ноздрьов, Плюшкін і т. и. певно не взірці ані фізичної ані моральної краси, а про те вони безсмертні, безсмертно гарні артистичною красою.

Як у релігії по словам Іуцкова

Nicht was man glaubt,
Nur wie man 's glaubt, das giebt allein den Ausschlag,

так само і в артистичній творчості краса лежить не в матеріалі, що служив їй основою, не в моделях, а в тім, яке вражінє робить на нас даний твір і якими способами артист зумів осягнути те вражінє.

Уяснивши собі се ми відразу виходимо з метафізичного туману і з пустої гри абстрактними поняттями і стаємо на полі реальних явищ, доступних для докладної обсервації і експерименту. І що найцікавійше, відси ми без труда можемо добачити всі зерна вірної думки в попередніх естетичних теоріях. Коли для Канта формальна краса лежить тільки в формі без огляду на зміст, то се тільки инший, ідеалістичний вислов нашої думки, що артист може всякий зміст обробити артистично гарно. Колиж той сам Кант говорить далі, що в творах штуки сама формальна краса значить не багато, бо „die Schönheit geht von der Form auf den Inhalt“, то се є тільки недокладний вислов Гоголевої думки, що артист перетворюючи по своєму явища дійсного сьвіта, надаючи їм артистичну форму, тим самим убагороднює їх, підносить їх „въ перль созданія“. Коли Шлегель каже, що краса є приємною появою добра, то се тільки метафізична стилізація того факта, що твори штуки, навіть витискаючи у нас слюзи, справляють нам розкіш. Коли ж той сам Шлегель говорить далі, що бридкість є неприємне явище зла, то в творах штуки можна б радше сказати, вживаючи сеї самої термінології, що бридкість є приємне явище зла, хоча, звісно, понятє добра і зла приплутано тут зовсім не до ладу. Може ся невеличка екскурсія на поле естетичної метафізики не буде без пожитку і для нашої громади, котра иноді буває також не в пору і не до ладу „естетичною“.

Іван Франко.

З російської України.

(Ювілей російської літератури і наші літературні позви. —
О. С. Пушкін в українських перекладах.)

26. мая сего року — велике свято російської літератури: століття з часу народження великого поета О. С. Пушкіна.

Російська та українська літератури — то дві рідні сестри. Яка з них старша, яка менша, — годі розібрати. Українська література історично раніше виявляє елементи самостійного існування, за те після, через різні обставини, вона поступаєть ся місцем для сестри з боку артистичного виконання. Коли артистична література українська торік лічила сто літ свого існування, російська література налічує мало не двісті.

За довгий час спільного існування не завше жили вони в ладі та згоді. Під час прикрих між ними відносин „державна“ російська література завше займала вороже, активне становище, українська — пасивне. Навіть такі стовпи російської критики та літератури, як Белінський, Тургенєв не завше визначались зовсім гуманними відносинами до українського слова. Сам голова російського Парнасу, теперішній ювілят, хоч і ставив собі в заслугу, що

...въ нашъ жестокий вѣкъ возславиль я свободу,
але що-до свободи націй стояв поглядами не вище таких сучасників-гнобителів усякої свободи, як Булгарин, Греч, Сенковський et tutti quanti. Нехтуючи, зневажаючи права української літератури, або й просто зовсім одмовляючи їй права на існування, література російська тим самим оддавала українське слово на по-

талу обставин, що з літературою не мають нічого спільного. Тоді українська література облишена була всіх „правъ состоянія“ та мусіла шукати собі місця в малому закутку своєї вітчизни — в австрійській Галичині; а тим часом ставши одразу на справжній народній ґрунт, до якого література російська дорожувала ся далеко пізнійше, вона такими певними ознаками, як народній колорит, щиро демократичний напрям, — мала всі умови до нормального широкого розвитку. При таких обставинах питання, —

Славянські-ль ручьї сольются въ русскомъ морѣ,
Оно-ль изсякнетъ, —

було і тепер застаєть ся досить лукавим, щоб не сказати більше, питанням.

Як би там не було, спільне істнування двох літератур повинно було виробити якийсь певний *modus vivendi* і одбитись більшим чи меншим впливом одної літератури на другу. Вплив російської літератури на українську безперечний. На Україні не було, як і немає тепер, національної школи та права вільного розвитку національної літератури. Без таких головних чинників українська література повинна була виховуватись на ґрунті иньшої літератури. Тому-то російські класики здебільшого були зразком для української літератури і російські класичні твори звичайно були школою для українських письменників. Через те головніші моменти в історії розвитку російської літератури мусять бути разом мірами в процесі розвитку української літератури; через те-ж урочисті свята в одній літературі не можуть поминати ся без найменшої згадки в другій.

Ювілей славного російського поета О. С. Пушкіна святкуватиметь ся так, як до сего часу не святкував ся ще в Росії ні один ювілей письменника. Не має, здаєть ся, освітної інституції, яка не доклала-б рук до того святкування. Святкування все більше і більше приймає форми культурні: засновуєть ся сила шкіл імени поета, видають ся його твори в неймовірно великому числі та роздавати-муть ся в день ювілею ученикам мало не усіх шкіл; видання творів Пушкіна стають цілком приступними, коштуючи до 25 к. за повне видання; пропонують ся Пушкінські вистави — його видань, портретів, картин та ілюстрацій на сюжети з його творів; видаєть ся спеціальний словар для творів поета і т. и. В загалі святкування ювілею Пушкіна викликає сильний культурний рух серед російського суспільства і в сего

боку мати-ме, можна сподівати ся, найкращі наслідки для суспільства. Але було-б помилкою думати, що самий ювілейний рух єсть наслідком відповідної, цілком свідомої пошани до поета, наслідком глибокої свідомости його заслуг та історичної ролі. Пошана суспільних діячів звичайно свідчить про значний духовий зріст суспільства, що, значить, глибоко переняло ся їх ідеями. Але не має жадної рації щось таке бачити в сучасних ювілейних заходах російського суспільства. Розумію, що за такі слова мене можуть обвинуватити в тенденційному шовінізмови, ба навіть в ворожій злій радості за таке обвинувачення, хоч і можливе, але занадто непевне: кожний свідомий Українець мусить бажати найширшого культурного зросту для російського суспільства, бо лиш під такою єдине умовою ми можемо надіятись на знесення всіх некультурних перешкод нашому національному розвоєви. Що-до самої речі, то як справді розуміти той факт, що думка про ювілей почала прохоплюватись лише за останній рік, а так за два перед сим роки про неї майже не чуто було? Се у всякому разі може свідчити про випадковість ювілейних заходів. Правду треба сказати, російське суспільство за останній час досить таки встигло забути свого великого поета. З яких небудь особливих урочистих приводів його згадували і навіть досить бучно, як на пр. 1881 р. з приводу постанови йому пам'ятника, та 1888 р. з приводу 50-их роковин його смерті. Але в звичайних, так-би сказати, „щоденних“ обставинах, про Пушкіна звичайно згадуєть ся в кінці підручників літератури, де студіюванне його творів має якийсь на пів обовязковий характер, та увесь біжучий літературний скарб його складаєть з двох-трьох десятків ліричних поезій та кількох витягів з більших його творів. Суспільний інтерес до других творів поета і в загалі до його особи давно вже охолов. Якось дивно було бачити, як в самий останній час, властиво в останній рік, раптово запалив ся надзвичайний інтерес до поета. І от появляють ся в пресі одно за другим інтервю з сучасниками та родичами поета, що більш 50 літ не викликали ні в кому жадного інтереса; оголошуєть ся конкурс на біографю поета, бо до сего часу були лише докладні „Матеріяли“ до біографії*); тільки підчас ювілею вийде перший том критичного видання його творів; тепер саме по-

*) З сего боку навіть ми, взагалі бідні на всяку коштовну роботу, попередили Росіян: у нас єсть цінна біографія батька нашої поезії.

чинають знаходити ся по різних закутках невідомі ще рукописи поета; частина тих рукописів гнила в хліві, в колишній посілости біографа поетового — Анненкова; петербурська мійська дума пропонує тепер купити дім, у якому жив і умер поет, — в тім домі тепер мешкає залізницький уряд; в кімнаті, де вмер поет, було поставлено на стіні мармурову дошку з надписом, але ту дошку тепер зашліплено обоями та заставлено шафами і не знати, чи єсть вона тепер; дім у селі Михайловському, де стільки часу прожив поет і де в перше побачило сьвіта стільки чудових його творів, — тепер зруйновано; Академія наук саме заходила ся поправляти могилу Пушкіна в Сьвятогорському монастирі... Чи ж такі факти можуть, справді, свідчити про дійсну суспільну пошану до поета? Чи ж не можна, справді, підозрівати, що причиною сьогочасних голосних уcht в дуже значній мірі єсть просто кругла цифра — 100 літ з часу народження поетового? Інші культурні нації не так шанують своїх значних письменників. (Пригадуємо, на пр., недавнє сьвяткованнє ювілею Шпільгагена.) Наші земляки, що занадто уміють неповажати народних діячів своїх, могли-б тішити ся, що не вони одні визначають ся такою малокультурною рисою, коли би в загалі можна було тішити ся з такого невтішного приводу.

Переклади з Пушкіна на иньші мови почали ся дуже рано і не мало творів його перекладало ся зараз, як вони появляли ся в друку. Всіх мов, на які перекладались твори Пушкіна, буде з пів-сотні. Не останнє місце серед иньших перекладів (з хронологічного погляду — п'яте) займають переклади на мову українську.

Українських перекладів з Пушкіна, порівнюючи з иньшими великими поетами російськими, в загалі не багато; більше пощастило з сього боку Лермонтову та Некрасову. Се має певні причини. Пушкін був основателем артистичної школи, що мала велике значіннє в історії російської літератури більше з погляду форми, ніж ідейного змісту; а для перекладів звичайно вибирають ся речі переважно за зміст. І на иньших мовах переклади з творів Пушкіна взагалі — не дуже численні.

До сього часу були на українській мові — з більших річий Пушкіна — „Полтава“ в переказі Нигоцького та в перекладі Гребінки, з меньших — „Піснь о в'щемъ Олегѣ“ Руданського, „Утопленникъ“ Старицького, „Зимній вечеръ“ — два переклади Боровиковського та Старицького, „Два ворона“ Б., „Анчаръ“ Олени Пчілки. Д. Драганов недавно подав у „Новому Времени“

звістку, що були ще переклади „Циганів“, „Поета“ та „Пророка“, зроблені Боровиковським; але перекладів сих мені найти не довелося, та й можна з певністю думати, як вже й згадувалося у „Вістнику“, що переклади ті — зовсім мітичні.

Останнім часом, коли раз у мене з де-якими близькими літературними товаришами зайшла мова про ювілей Пушкіна, то виникла у нас думка видати з приводу ювілею збірник українських перекладів поета. Мені доручили звернути ся в сій справі до наших поетів і де-хто з них обізвав ся на наші запитання дуже прихильно, не на словах лише, але й на самому ділі. Д. Старицький передав мені 10 своїх нових перекладів, зроблених ad hoc. Д. Стешенко раніше переклав „Бориса Годунова“, „Скупого рыцаря“, „Моцарта и Сальери“ та 12 дрібніших поезій і передав їх мені. Д. Чернявський прислав переклади двох поезій „Анчара“ та „Талисмана“

Од других наших поетів ніякої відповіді я не одержав. То ж треба поки-що задовольняти ся і таким скарбом, маючи певність, що і в сій справі, як завше, ми будемо в хвості иньших націй у Росії, що більш-менш енергічно заходять ся репрезентувати своє національне „я“ з такого культурного приводу, як ювілей славного, значнішого російського поета.

Гребінчиний переклад „Полтави“ належить до найперших перекладів з Пушкіна (друков. 1836 р.). Для сього часу, коли літературна мова українська була мало вироблена, се був не злий переклад. Тепер він має лишень історично-літературне значіння. Переклад досить близький до оригіналу, але, певна річ, не має тих артистичних достоїнств вірша і не передає красот поодиноких уступів оригіналу. Взять хоч-би класичний опис української ночі — „Тиха украинская ночь“; у Пушкіна се місце — одна з найкращих поетичних перлин; Гребінка переклав се місце так:

Давно вже сонечко зайшло
За гору, ген за той бік річки.
Ущухнув гомін. Дав Бог нічку.
На дворі тихо все було.
Зірки в-горі мигають, сяють;
Вода, як чисте скло, стоїть;
Із хмари місяць випливає:
Усе мов золото блищить.
Білоцерківка, сад гетманський,
Будинок старосьвіцький, панський

І річка повная води.
 Ні-що нігде не зашастує,
 Осика листом не жартує...

Вірш перекладу в загальні досить плавний та легкий і з цього боку залишає навіть за собою багато поетичних писань сучасних поетів.

„Віщій Олег“ Руданського — се найкращий з перекладів Пушкіна, які маємо до цього часу. Се власне не переклад першотвору від слова до слова, але переказ його, виконаний з великим артизмом, що робить мало не таке враження, як і самий оригінал. Розмір перекладу инший, як в першотворі.

Не у гості, а на кості
 Ходили Козари,
 Та не пиво ж і їм буде,
 А кров та пожари!
 Вже зібрав ся Олег віщій
 На вражу недолю, —
 Іде конем білогривим
 По чистому полю.
 Блищить броня царградська,
 Шолом аж палає,
 І кінь його білогривий
 Соколом ступає.

Кінець переданий так:

Зеленіє на могилі
 Свіжая дернина:
 Над Олегом ле-гуляє
 Сивая дружина.
 І срібнії й золотії
 Чари вихиляє,
 І давнії і новії
 Бійки споминає.

Переклади „Зимняго вечера“ — Боровиковського і Старицького — добрі. Обидва близькі до першотвору і через те близькі між собою. Для прикладу наведу початок обох перекладів поруч.

Боровиковського:

Буря в хмарі небо криє,
 Сипле сніг, як з рукава,
 То зьвірюкою завис,
 То застогне, як сова.

Старицького:

Буря млоу небо криє,
 Хуртовиною зрива;
 То як зьвір вона завис,
 То застогне як сова.

То, солому закрутивши, По-під стріхою шумить, То в вікно мов припізнівший Подорожній гуркотить.	То по стрісі, по старенькій Очеретом зашуршить, То, мов старець той, пізенько У вікно застугонить.
--	---

Переклад Б.(оровиковського?) поезії „Два ворона“ — далеко слабший. Зроблений д. Ол. Пчілкою переклад „Анчара“ — дуже штукований, що в значній мірі залежало від надзвичайної експресії первотвору цього вірша; добродійка-ж перекладчиця, видимо, мала замір перекласти як найблизче до оригіналу.

Кращий переклад „Анчара“ подав д. М. Чернявський, хоч в перекладі його трапляється досить росизмів. Перекладчик, як можна думати, знасний був з перекладом д. О. Пчілки і до ладу скористувався де-якими, найбільше вдатними його місцями. Дозволю собі навести початок „Анчара“ в перекладі д. Чернявського:

В пустелі вбогій та скупій,
На ґрунті мертвому, згорілім,
Анчар, мов грізний вартовий,
Стоїть один на сьвіті цілім.

Природа спалених степів
Його в день гніву породила
І мертву зелень всіх листів
У корінь трутою впоїла.

Крізь кору трута виступа,
Опівдень спекою нагріта,
А прийде вечір, — налипа,
Немов смола, і чиста, й сита.

І птах до його не летить,
І тигр не йде; лиш вітер буйний
На древо смерти набіжить
І мчить ся геть уже отруйний...

Безперечно гарний йогож переклад „Талисмана“. Бою ся бути пристрасним до цього автора; але сьвіжість поетичного чуття його, разом з легким, гнучким віршом так мимоволі підкупають, що можна вибачити йому де-які хиби, як, напр., росизми, що такі густо посіяні в його поезіях. Та нехай ш. читачі самі оцунять згаданий його переклад „Талисмана“.

Там, де море вічно беть ся
В тихий берег кам'яний,
Де в час мли тепліший льється
Промінь місяця блідий,

Де в гаремах, ласий з-мала,
 Роскошує мусульман, —
 Там мені подарувала
 Чарівниця талісман.
 І з коханням говорила:
 „Збережи мій талісман,
 Бо таємна в йому сила, —
 З ним ти мати-меш талан.
 Від хвороби, від могили,
 В бурю, в лютий ураган
 Голови твоєї, милий,
 Не спасе мій талісман;

Тільки як зрадливі очи
 Тебе будуть чарувать,
 Чи уста у п'ятьмі ночі
 Без кохання цілувать, —
 Милий друже мій, від зради,
 Від нових на серці ран,
 Від ворожої поради
 Захистить мій талісман.“

Над усіма новітніми перекладами з Пушкіна високими артистичними достоїнствами визначають ся переклади д. Старицького. Дуже близькі до оригіналу, вони разом з тим мають здебільшого силу його вислову і почасти високий артизм виконання. Щоб по-знайомити читачів з сими перекладами, подаю де-які витяги з їх, на скільки дозволяє обшир сієї замітки.

Я спорудив собі надгробник вікопомний;
 До його шлях людський не заросте зелом;
 Підніс ся чоблом він, погордий, непоклонний,
 Над всяким кесарським стовпом...

Корись же, Музо, лиш Господньому наказу:
 Погроз не уникай і лаврів не шукай,
 З байдужістю вчувай і похвалу, й образу,
 І дурневи не потурай!

(„Памятник“).

Я перебув свої бажання,
 Я зацурав отруту мрій;
 Лишились-но мені страждання —
 Наслідки скошених надій.

Від лютих бур черстої долі
 Пожовк барвистий мій вінець...

Нужу ся сам в своїй неволі
І жду, чи прийде мій кінець?

Так від морозу задубілий,
Коли зачує хуги свист,
Тремтить на гілці замертвілій,
Як сирота, останній лист...
(„Елегія“).

Сьвяті пустельники і жени преподобні,
Щоб думкою злітати в оселища загробні,
Щоб окрилати дух, стишати буйну кров,
Зложили тьму сьвятих благальних молитов.
Та жадна ж з них мені так серця не зрушає,
Як та, що пан-отець край Врат Царських читає
У дні жалобнії великого поста...
Її проказують із чулістю вуста,
Бо з тайників душі сьвятиня вирікає:
„Життя мого Владико й Боже мій!
Дух празности, зневіря і гризоти,
Дух задрости до влади і гордоти,
Дух лихословія од мене геть одвій!
А дух сумирности, терпіння та чистоти
І щирої любови сьвіт-зорю
Даруй мені, о Господи й царю!
Хай бачу я своїх гріхів мерзоти,
А братови осуди не даю!“
(„Отцы-пустынники.“)

Другу половину поезії „Деревня“ д. Старицький, на мою думку, передав з більшою силою вислову, ніж у оригіналі. Се зрозуміло. Поезія Пушкіна в загалі не мала т. з. „горожанського“ характеру і поодинокі мотиви в ній з таким характером були випадкові і через те не могли мати тієї сили артистичного виконання, як иньші мотиви його поетичної творчости. Кінець поезії „Деревня“ д. Старицьким перекладений так:

Не важучи на плач знебулого народа,
Не чуючи, як стогне він що-мить,
На лихо створена панів-катів порода
Лозою й канчуком своїх рабів таврить,
Рабуючи у них добро, і працю, й волю;
Над плугом не своїм, похнюпивши чоло,
Під батогом ратай блідий іде по полю...
Сваволям паньство тут його на пса звело!
Прихилу і надій не вільно люду мати,

А кайдани й ярмо йому судив талан.
 Дівоча тут краса вбираєть ся у шати,
 Для того, щоб топтав її паскудник-пан.
 Робітники-сини, старих батьків надія,
 Беруть ся силою тут з рідних хат у двір,
 Щоб множити рабів на примхи лиходія
 І тішити його ненатлий зір.

Ой, чи побачу я мій люд непід'яремним
 І рабство знищеним правицею царя?
 І чи розвиднить ся над краєм моїм темним
 Слободи й розуму сподівана зоря?

Найбільш капітальні драматичні твори Пушкіна перекладені д. Стешенком. Маємо його переклади „Бориса Годунова“, „Скупого рыцаря“, „Моцарта и Сальери“. Труд не малий і заслуговує пошани. Але, на жаль, переклади д. Стешенка дуже „роблені“. Щоб бути близьким до оригіналу, д. Стешенко перекладає слово за словом і се стає причиною надмірної штукованности його перекладів. Напр., слова — „вотъ сладкій плодъ ученья“ д. Стешенко перекладає; „от вчення овіч любий“. Клясичний монольоґ Пимена (в келії Чудового монастиря) перекладений так:

Ще один останній лиш переказ
 І літопись закінчена моя!
 Звершив ся довг, що грішному мені
 Призначив Бог. Не марно сили літ
 Постановив Господь мене за сьвідка
 І напутив у штуці книжковій.
 В потомний час чернець якийсь трудящий
 Спітка мій твір горливий, без'именний;
 Засьвітить він, як я, свою лампаду
 І з хартій сих змахнувши пил віків,
 Правдивії події перепише,
 Хай відають нащадки православних
 Минулі дні питомої землі.

Тіж самі хиби мають і ліричні переклади д. Стешенка.

Кілька перекладів д. Ярового („Хмара“, „Луна“, „Пташка“, „Муза“, „Праця“) не мають власне літературного значіння. Головна вада їх — очевидні росизми (напр., „свій одгук в воздуху пустім даеш ти вдруг“), Більш-меньш вдатний переклад поезії — „Муза“.

Spectator.

Із чужих літератур.

(Остання драма Г. Гауптмана „Візник Геншель“. — Стан сербської, словінської і словацької літератури в 1898 р.).

I. В убогій півничній хатині лежить на ліжку хора невіста. Коло неї колиска з маленькою, бо лиш піврічною дитиною. В хаті велика хлопська піч, заставлена горшками, коло них порася здоровенна наймичка Ганна. Над печию жердка, завішана дитячим білем, всілякою одежею, панчохами, чобітьми. Се все сушить ся, бо на дворі лютъ, заметіль, як то буває в місяци лютім. В хаті непривітно, темно, бо осьвічують її лише два віконця в горі і ліхтарня на сходах, від котрої ще найбільше сьвітла вливає ся до темної комори. Отсе сценерія і мешканє фірмана Геншля. Ціла суть і вартість драми лежить в характеристиці сего чоловіка. Великанського росту, числить тепер до 45 літ, здоровенний і дужий такий, що зубами підійме цілий стіл в гостинниці і ані одна чарка не перевернесь. Сам потримає ковалеви оґера, коваль підкує всі чотири ноги і оґер ані ворухнеть ся. Як дужий тілом, так ніжний і добрий душею; нікому кривди не вдіє, всякому вірить, всякого любить. Про те таку добрягу легко і обманути кому небудь. В гостинниці під „сірим лебедем“, де живе, всі його любять, і пани, як от властитель гостинниці Зібенгар, і шинкар Вермельскірх, парубки, дівчата, діти, служба, кельнери; всі радо заходять до його хати поговорити, побалакати. Геншель живе з фірманки, привозить і відвозить купелевих гостей, зимою наймає ся до перевозу всяких товарів з фабрик на залізницю, з міста до міста. Роботи й замовлень багато, коби лиш сила. Сила однак є, про те й достаток

пливе до хати; є дещо гроша в скрини, дещо між людьми, як от у пана Зібенгара 1000 талярів.

Все було би добре, тільки від якогось часу починає рватись у Геншльовім хозяйстві. Такий добрий пан, як Зібенгар, тратить на своїм підприємстві, правдоподібно буде мусів продавати все і виносити ся з гостинниці. У власного швагра Вальтера Геншель купив коня за 200 талярів, а по двох неділях кінь уже захрамав. Є й більше лиха, про яке на разі не згадує (воно стане йому рядом перед очима вже незабаром — в найчорнійшій хвили, в дії V.), але найтяжшим для нього лихом є слабість жінки. Встала небога завчасу по дитині, тепер занемогла і Господь зна', що з нею буде. Геншель не знає й не припускає сего, але вона, жінка, чує се найліпше, що вже не довго їй бути з Вілемом і маленькою Густьєю. На кого вона їх лишить? На кого? Ся думка пече її найбільше. Може на сю Ганку, що завірена, червона як кат увихає ся по хаті? На сю захланну, язикату, честолюбиву погань, ще з поганійшою минув-шостію, що, — так бодай її здає ся — як раз закинула сіти на її Вілема. А вона радо-б стала господинею на її місци, чому ні! Вже то вона не даром так звиває ся і увихає ся коло цілого хозяй-ства, робить за двох, а пащекує за десять. Справді дотепер не має найменшої причини підозрівати чоловіка, — чесний він є і добрий для неї, але як така зм'я в хаті, певности нема ніякої. Впрочім побачить: Геншель поїхав до Фрайбурга за орудками. На від'їзнім просила його Ганка, щоби їй привіз фартушок. Чи привезе?

Вертає Геншель з Фрайбурга, перемоклий, збіджений, го-лодний. Ганка, роззуваючи пана, спитала таки зараз, чи привіз їй фартушок? Геншель відворкнув нерадо, що як раз йому серед тільки діл і клопотів пам'ятати про її фартушок. Жінка зраділа. Геншель перезув ся, повечеряв, поготорив та потішив жінку, полю-бував ся дитиною і забирає ся до стайні заглянути. Подобрівши, промовив і до Ганки ласкавішим словом, що він її передше здур-рив, бо фартушок є там на вові — може собі взяти. Жінка задро-жала. Всі попередні підозріння стають в її хоробливій уяві живою дійсністю. Серед плачу і розпуки зв'яє ся з тим перед Зібен-гаром, що увійшов до хати та приніс хорій на покріплене черво-ного вина. Розрада, представлена Зібенгарові не допомагають нічого: „Вони напосілись на мене, хочуть позбутись мене!“ — мече в най-висшій степені роздразнена невіста в очи чоловікови, що вернув

зі стайні і зачудований став біля постелі жінки. Довідавшись про причину спалахнув гнівом в першій хвили, однак спам'ятав ся на вид хорої, майже обезсиленої жінки. — „Коли так, коли ти не винен, то дай мені руку, що по моїй смерті не ожениш ся з нею!“ — простогнала з найбільшим висиленем волі і сили. — „Маєш мою руку!“ — відповів Геншель в почуттю своєї невинности, та бажаючи успокоїти хору жінку.

Отсе кінець I дії і завязок драми.

В II дії ті самі особи, але вже без Геншльової жінки. Померла кілька місяців тому. Жаль і розпука Геншля не знає границь. Остогидло йому все: коні, фірманка, господарство, котре без господині лишило ся як без рук. А тут ще маленька Густя лишилась. Кому коло неї заходитись, він же-ж заєдно в дорозі? В день уродни небіжки іде на могилу, кладе вінок, молить ся і просить, най йому порадить, що має робити? Вона-ж йому і там не ворог, най хоч який значок пішле, так або ні, а буде по її волі. Однак значка нема. Зажурений ще більш, чим перед тим, вертає домів і паде як раз у заставлені сіти домашнього павука, хитрої Ганки. Вона розуміє тепер свою вагу: вона-ж одна тримає тепер ціле хазяйство. Щоб мати руки свободні, зриває зі своєю минушістю, проганяє любовника Франца, відпекує ся своєї рідної дитини, що десь там у ріднім селі у діда-паниці в голоду пухне та вяне. Її се не в голові, ще й грозить прохожому крайнови, що горе йому, як би се розповів кому, тим більше, що се не її, каже, а сестрина дитина. Так приготована стає перед Геншльом і заливаючись слезами, ніби з великим жалем розповідає, що брат її переказував з села вертати домів, бо там своя робота є. — „Але-ж про сего брата ти мені нічого передше не згадувала?“ — каже до краю збен-тежений Геншель. — „Так, не казала, а впрочім годі мені, дівчині, дальше служити у вдівця. І так собі люди нами роти витирають. Лучше усунутись їм з очей“.

Доведений до краю Геншель розповідає про свою недолю Зібенгарови. — „В вашому положеню, — каже порадник, — нема иньшої ради, як оженити ся, инакше все піде в розтіч. Все чотири очи не те, що двоє. Кинути смуток, розглянутись поміж людьми і — а може в вас уже є яка на приміті?“

— Бути була-б, але я з тою не можу женитись.

— Хтож се?

— Ганка! Трохи за молода для мене старого, але за те для Густі, як рідна мати. А що за голова у неї! Далеко ліпша, чим моя. Рахує, як сам калькулятор, а за кожний сотик тямить — за двох адвокатів. Тільки я дав слово небіжці і тепер спокою не маю. Нераз годинами в ночі не сплю, як про се згадаю. Ні, ні, таки не можна.

Інтелігентний Зібенгар мигом розбиває совістність фірмана. — Тогді жінка була хора, рознервована, в горячці. Хто би в такій хвили не прирік хорій невісті? Як лиш Ганка добра, то..., бо мабуть вона вже не сама на сьвіті? — Я се знаю, одвічає Геншель, та се нічого не вадить, а чейже на мене не могла чекати! — Як так, то нема чого чекати і вагуватись, — кінчить щирій сусід.

Того самого дня Геншель виходячи з дому каже до Ганки, що хоче по полудни з нею поговорити об чімсь. Ганка знає об чім, тому виждавши лишень, як вийде господар, піднімає кулак в гору і кличе радісно: — Тепер, я вам покажу! Пождіть лишень!

І пождала. В III. дії бачимо Ганку вже перебрану: звичайно, пані Геншльова. В хаті, в колишнім, тихім, привітнім кутику пішло все в переверти. Густя померла, сусіди відчахнулись, старого парубка Гауфа, що ще від Геншлевого тата служив у хоззяйстві, відправила нова господиня, приняла нового. В часі, як Геншель в дорозі, женихаєть ся нова господиня з манерним заволокою, віденьським кельнером Жоржем. Всі об тім говорять, пальцями тикають, лиш добряга Геншель нічогісько не знає. Сердешний бажаючи придобрити молоду жінку їде до Квольсдорфу, її рідного села, відшукує її дитину і привозить до дому: — от, — гадає собі, — померла Густя, стане вона нам за рідну дитину, стане й Ганці лекше. Але камінна душа не стрепенулась на вид рідної дитини. Не зворушила її і крайня нужда та запущене дитини. Обкинула чоловіка мокрим рядном, бо-ж мало вона ще коло Густі набідилась, тепер ще й тога нужда? Радше нехай би була пропадала там в Квольсдорфі! Що на се люди скажуть? Вона, пані майстрова, а тут такий сором! — Нехай, — кінчить люто, — нехай і так, але як мені словом писнеш, що се моя дитина, то кину тобі сей сьмітник і піду в сьвіт за очі! — То йди, йди, — кричить вже і зачудуваний і розлючений чоловік, — йди хоч би і зараз! Господь знає, як тут приступати до вас, жіночого кодла?

І з важкими думками вийшов з хати — ачеї в сусідній гостинниці зальє червака.

В IV. дії стрічаємо Геншля в гостинниці Вермельскірха. Зайшов сюди з ковалем Гільдебрантом, котрому поміг підкувати вйтового коня, а тепер разом поступили на чарку. В корчмі за-стають багато знайомих: відправленого парубка Гауфа, вітренника Жоржа, шваґра Пальтера. Ще перед приходом Геншля говорили всі про него і нові порядки в його хаті. Перед вів Гауфе, котрого на старі літа прогнала Ганка зі служби; тепер тиняє-ся по чужих хатах без кусника хліба. Вісімнайцять літ служив у нього, запрягав і відпрягав, не було дня, не було ночі свобідної, все в дорозі, повідморожував ноги, руки, ніс, уши — за те ось яка заплата! — А все то через неї, — кажуть инші, — бо він чоловік добрий. — Певно, що добрий, — вередує дальше Гауфе, — перша жінка ще не застигла, а він уже під вінець пімчав. Вони то і її і Густю на той сьвіт виправили. Се потверджує і шваґер Вальтер, бо він прецінь свою сестру знав: була здорова, а тут вже й померла. Такий настрої застав Геншель увійшовши до гостинниці. Побачивши Гауфа, жаль йому стало старого парубка, тому раїть йому роботу у себе. — Не журись ти мною, — відрізує парубок злющо, — а радше пильнуй свого носа. Позамітай радше у своїй хаті, бо там болота більше. — Геншель встає спокійно, хватає парубка за груди і виносить за двері. За викиненням парубком уймає ся шваґер Вальтер: раз, що він тут не хозяїн ще (Геншель носив ся дійсно з думкою, купити який шиночок), а друге, що Гауфе сказав правду. — Місто взяти ременя, та справитись з жінкою, що тебе в білий день обманює з таким пройдисьвітом як Жорж, ти викидаєш безвинних людей. Не лишень Гауфе про се говорить, усі се знають, спитай кожного, кого хочеш. Вона то прогнала всіх людей з хати, вона то справила твою першу жінку, вона виправила на той сьвіт Густю, — але що мені до того, ти готовий може й мене викидати. Радше заплачу тай піду.

— Хиба тепер не підеш, — загремів Геншель, посинівши цілий і наче кліщами вхопив рукою Вальтера за рамя.

Счинилась буча. Всі метнулись розняти шваґрів, схаменути Геншля.

— Покличте Ганку і дайте докази, инакше смерть вам усім! — кричав Геншель не своїм голосом.

Покликали Ганку. — Чого ти верещиш? — відкликнулась до чоловіка з порога. Але побачивши присутніх хотіла вернутись назад. Затримав її Геншель.

— Жінко, — кликнув, — чи знаєш ти, що про тебе отсі говорять?

— Попили ся тай говорять, — відтяла зухвало і кинула ся знов до дверей. Геншель не пустив.

— Вони кажуть, що ти мене обманювала передше, обманюєш і тепер!

— Брехня! брехня! — відкликнула жінка, заслонила лице фартухом і щезла в дверех.

— Вони кажуть, що ти, що ми... мою першу жінку... Густю... Не договорив. Заколихав ся на ногах і мов той дуб підтятий повалив ся на землю.

В V. дії бачимо Геншля, але вже не того самого. Тілом він той самий, дужий атлет, душею зовсім иньший. Грижа, страшні здогади, неспокій совісти розстроїли його нерви, він понав у безсонницю. Наче тїнь яка блукає по ночі від кута до кута, сідає в вікні й годинами вдивляє ся в облаки. Йому здає ся, що там вони: перша жінка і Густя. Жінка пильнує його, сварить, кричить, плаче, ридає, він звертає ся до неї і питає тихим голосом: — А де-ж Густя? Її сльозам, запевненням та закліттям він не може няти віри, бо як вона приняла свою власну дитину? Гірш скотини. Ті сумніви приголомшують, обезсилюють його найбільше. Сусіди відцурались його — чому? Жінка й Густя зійшли зі сьвіта — чому? Люди кажуть, що через Ганку, Ганка клене ся, що ні. Хто се знає, хто се знає? Раз здасть ся йому, що він винен усею, другий раз, що ні. До сусідів, Зібенгара і Вермельскірха, що на поклик жінки приходять його потішати, каже, що щось мабуть напосілось на нього. — Ще заким подружив ся з Ганкою, каже, почало ся тим, що зломалась йому палиця, фішбінова палиця, переїхав собі собаку, таку добру собаку, потім упали йому три коні, що найкрасший оґер за 300 талярів, вкінці померла жінка. Я гадав що вже буде кінець, а то ще ні. От напосілось на мене, тай годі.

— Та хто напосів ся на вас? — питає сусід.

— Або я знаю, хто? — Може бути дідько, може й що иньшого. Иньшим разом щезають ті фаталістичні марева, за те висуває ся змора, ще чорнійша: грижа совісти. — Ні ні, ніхто не винен тільки він сам. — Оттут, на сїм місці стояло її ліжко, я дав їй

*

слово, а тепер зламав. В хвили, коли я зламав слово, моя справа рішена, програна. Тепер вона не може найти супокою і приходить і блукає за мною. Я чищу коні, вона стоїть; я беру обрік, вона за дверми; входжу до комори, вона там; хочу лягти, вона вже в ліжку, вона стукає в стіну, шкребе по шибі. А як ткне пальцем у груди, то мене давить, дусить, віддиху не стає. Ні, ні, се годі розказати, треба самому пережити!

Що його люди оминають, він їм прощає і швагрови прощає і жінці прощає, тільки, як би знав, що сталося ...з Густєю.

Однак з Ганкою він дальше жити не може. Одно з них мусить уступити, а що Ганка має дитину, а за тим і обовязок на сім сьвітї, то...

І в хвили, коли розійшлись сусіди, задумалась горем пририта Ганка, він висуває ся тайком до комори і мученицьке жите кінчить самоубійством.

Здрігнулась жінка. Нечайна тишина розбудила її. Але якось не важить ся піти до комори. Кличе по імени чоловіка, кличе, ридає чимраз голоснійше. Збігають ся сусіди, входять до комори. Висить лиш великанське Геншльове тіло, душа вже... коло першої жінки, коло Густї.

* * *

Отсе в головних нарисах основа найновїшої драми Гергарда Гауптмана, котра, як справедливо замічає один критик, анї не підносить, анї не одушевляє, анї не пориває, анї не ошоломлює, а болить, страшенно болить. Що хотїв автор через те показати, чого хотїв навчити? — питають німецькі критики. Коли вже конче про те ходить, про теоретичний вивід практичної науки для жита, то вона, як з кожного вірного образа людського жита, виходить і тут ось яка: в борбі добра із злим добро так само мусить бути непохитне, як зло непоправне; як лиш один раз подасть ся, найде кару коли не в кігтях злого, то в нарушенім супокою, в грижі власної совісти. Геншель був добрий ціле своє жите, добрий супроти Бога, добрий супроти людий; раз лишень піткнув ся, що зламав слово, і вину свою покутує не в сїтях Ганки (вона є тут лиш останньою причиною, знаядом), але від власної совісти. Тисячі иньших, менше добрих, менше совістних людий були би пішли за радою швагра Вальтера, вхопили ремінь у руки, привели жінку до обовязку, до вірности, та й жили спокійно дальше. Не так у совістного Геншля:

в його чистій, прозорій як кристаль душі ворухнулась совість: чи то не кара за зломане слово? Ся думка непокоїть його, ся думка розстроює його, позбавляє сну, наче змора тяжить на його памяти, на серці, та приводить вкінці до страшних галюцинацій, привидів, як ті, що він бачить небіжку в стайні, в коморі, в день, у ночі, куди лише поверне ся. Сї привиди, то зміслові образи його власної душі.

Однак не про науку авторови ходило. Йому ходило про те, подати глядачам один з мільйонних образів хлопського життя, а властиво хлопської душі, в її світлім (Геншель), в її темнім обяві (Ганка). Більш нічого. Хто має серце для того народу, той виснує собі науку, яку схоче. з кожного слова, з кожного діла дієвих лиць; хто його не має, тому й найяснійший коментар не допоможе. А що число тих народололюбних серць росте, доказом того нині вже 16-те видане твору в оригіналі, 6-те в переводі таки на язык німецький (оригінал, як звісно, написаний в хлопським, горішно-шлеським нарічю), доказом того всі європейські сцени, що його виставляють, доказом сего нагороджене твору найвисшою інституцією науковою в Австрії, бо віденською Академією наук, доказом сего вкінці вистава твору в цісарським, двірським театрі у Відні. Так далеко, так широко і так глибоко вривають могутні течії народололюбних ідей.

Гауптманова драма „Візник Геншель“ належить до найзамітнійших появ у сучасній європейській літературі. Краса її лежить в тій самій тайні, що кожда краса природна: в простоті і правді. Тота правда така велика, що ми, вдивившись у виведену драму, забуваємо зовсім про себе, про штуку, про автора, поезію, а переймаємося цілковитою ілюзією, наче-б ми дійсно проживали серед тої фірманської сім'ї. До тої цілковитої ілюзії причиняє ся з одного боку основа драми, з другого артистична форма, головнож однак тота справді небувала об'єктивність автора, що не зраджує свого я ні одним словом, ні одним чутєм; він неначе-б замкнув цілковито свою душу та перетворившись у свої дієві лиця, говорить їх устами, мислить їх душею, живе тільки духовним видно-кругом їх життя. Тота ексклюзивність авторська справді гомерична.

Однак в тій реальній правді, яку ми перед хвилиєю піднесли як знаменну ціху краси сего твору, лежить по нашій думці і його драматична хиба. Метою кожного артистичного твору є зміслові уявлюване правди, але де тих правд за багато, там вони мішають ся, плутають ся і викликають непевне, неясне вражінє. Чому Геншель гине? З якої причини накладає на себе руку?

В драмі подані не одна, а дві причини і то в нелогічним порядку : одна ф а т а л і с т и ч н а, котру Геншель висловляє словами, що він чує, що вже від давна, ще заким узяв Ганку, щось напосілось на нього : зломалась палиця, переїхав пса, упали йому три коні, поміж ними що найкрасший оґер за триста талярів ; вкінці умерла жінка, Густя... і кінчить : Aber nee, ane Schlinge ward mir gelegt und in die Schlinge da trat ich halt 'nein.

Siebenhaar : Wer hat Ihnen denn eine Schlinge gelegt ?

Henschel : Kann sein da Teufel, kann sein a anderer. Erwürgen muss ich, das is gewiss...

Друга причина — то етична : грижа совісти задля зломаного слова покійній жінці. Тота грижа, підсичувана іще болючим посудом і підозрінєм, що Ганка могла позбавити світа його дитину Густю, змагає ся чимраз і доводить добру, совістну людину аж до хоробливих привидів, як ті, що він бачить покійну жінку в стайні, коморі, в день, ночі — кожний звук, шелест, стукіт видає ся йому голосом або знаком, що виходить від покійної жінки.

Обі причини можливі і психологічно вірні, тільки в противнім порядку. Під обухом поганого веденя Ганки ворушить ся в Геншльови совість : се кара на мене за зломане слово ; неспокій той степенує ся посудом і підозрінєм що до смерти жінки і Густі аж до галюцинацій. Але в ясних хвилях приходить таки до себе і голос розуму промовляє до нього : таж вина твоя не така велика, ти-ж не женив ся з любови або якої страсти, ти не обманював своєї жінки ніколи, ти-ж був добрий, сердечний для всіх людей, а зломав слово і оженив ся з твердої, господарської конечности, щоб мати матір для Густі, хозяйку в хаті, без котрої ти як візник ніяк обійти ся не міг. А за що-ж я так тяжко страждаю ? — мусиш по тій рефлексії запитатись сам себе. Тоді у відповідь висуває ся наче чорна змора фаталістична думка : так мабуть мені з роду судилось — така вже моя доля ! Так думає Геншель, так думає кожний селянин, так думав би впрочім і не один осьвічений чоловік.

Та хоч оба мотиви, етичний і фаталістичний, в житю можливі і психологічно вірні, сполучені разом у драмі викликають страшне вражінє, непевне, майже приголомшуюче. Що-ж отже погубило Геншля, совість чи фатум ? І знов відповідь непевна, важка, приголомшуюча.

Коли-б був автор лишив ся тільки при однім мотиві, і то етичним (другий впрочім, як звістно, запозичений з Толстого „Власти

тьми“), вражине драми було би зовсім иньше: болюче, як тепер, але рівночасно ясне і успокоююче, що герой гине через порушене совісти, котрої як сьвятости беріг ціле своє жите; але малу вину спокутувавши важкою мукою улїтає наче відроджений фенікс, в тій самій чистоті і праведности, як перед тим.

Деякі критики закидають, що смерть Густі, яка так дуже мучить Геншля і яка є майже рішайучою в переломі драми, до кінця не вияснена: чи Ганка вбила її чи ні? Заміт сей є запізнанєм одного з найсильніших драматичних мотивів. Коли би Геншель знав, або мав доказ, що Ганка дійсно зігнала Густю зі сьвіта, він не міг би удержати ся від кари, пімсти на Ганці — і драма взяла би зовсім иньший оборот. Так дійсно не здержує ся будник Тіль (таке саме оповіданє Гауптмана, як драма „Візник Геншель“), убиває жінку, сам кінчить божевіллем. А так тота непевність у драмі вдержує і збільшає душевні муки героя і веде вкінці до самовбійства.

Важнійший заміт закинули би ми авторови, що в IV дії Ганчина вина в очех Геншля за слабо доказана, відповідно до катастрофи, яка послїдує зараз у V дії. Глядачі знають провину Ганки в попередніх діях, але не знає її Геншель. Коли йому швагер Вальтер отвирає очи що до життя і поведеня Ганки, він наче скажений хапає його за рамя і кричить несвоїм голосом: — Доказу, або смерть вам усім!“ Доказ переводить ся в драмі сим способом, що Геншель повтаряє швагрові посуди в очи Ганці, а вона кричить: лож, лож... і заслонивши лице фартухом утікає. Чи такий доказ вистарчає для такого простодушного чоловіка, як Геншель? Що не вистарчає, найлучшим доказом театральні критики, з котрих одні кажуть, що Ганка до вини призналась (хоч се вже зовсім неправда), а другі, що доказ вини зовсім не удав ся. А чого-ж під обухом того слабого доказу Геншель паде наче підкошений, а в дальшій акті про Ганчину вину як найглубше пересьвідчений, хоч нового доказу її вини не бачить ніякого?

З тої причини повторяємо наш заміт, що в самій найважнійшій хвили, бо в переломі драми, доказ вини героїни в очех героя (не глядачів) за слабо переведений відповідно до важких наслідків у розв'язці драми.

Як замітна драма Гауптмана „Візник Геншель“ своєю основою, своєю правдою та психологічною вірністю, так ще замітніша вона своєю формою. Се правдивий взірєць реалістичної драми.

Се вже найкрасше можемо оцінити ми, котрих ціла сучасна словесність спочиває на реальних основах. Але наш реалізм в порівнянню з Гауптмановим страшенно блідий. Чи се походить з слабого знання життя-буття наших селян, чи з надто побіжної а може й недолужної обсервації життя, чи з нахлону до романтизму, не хочу так на скорі рішати. Скажу тільки те, що зайвих епізодів (ансамблі вони по театральному зовуть ся) в наших драмах надто багато. Найлучший драматичний письменник не витримає, щоби навіть і по найдраматичнійшій хвили не висунути з за куліс вулицю (женців, косарів) з сьпівами і танцями, наче-б навмисно бажав вражінє, викликанє одною рукою, другою затерти. Не свобідна від тих зайвих ансамблів і наша найлучша драма, яку маємо, Карпенкова „Наймичка“. Про сентиментальні оклики, етнографічні або побутові виводи, образки вже й не говорю. З усього того у Гауптмана ані сліду. Нічого зайвого, ніякої сентиментальної прикраси, ніякого етнографічного забарвлення, тільки люди і їх діла. Але які люди! Такі живі, що здаєть ся, неначе-б автор вік свій з ними звікував, з ними жив, терпів і всі фази драматичної акції сам переболів. Етнографічну приналежність тих людей докажує лишень мова.

Щоби іллюзія була довершена, послугує ся автор для своїх хлопських героїв і хлопською мовою, горішно-шлеським нарічєм з усіма його питоменностями. І дивне диво! Всі осередки столичні представляють тоту драму в її хлопськім одягу, надто 16 видань, певно кожде по кілька тисяч примірників, розійшлоь по сьвіті в фонетичній правописи, — і ані слова протесту проти „ісковеркованія“ прадідної мови, найменшого правописного страху проти перерви „ісконних історических начал“. Се культура. Се любов до свого люду, своєї мови. А у нас?... Але дасть Бог, що так як уже наше питоменне проміне пробилось власною силою крізь ту середновічну тверду темряву, так і те всесьвітне культурне проміне продреть ся до нас, скріпить нас і стопить до решти ту сціпенілу, темну твердь, що наче пліснь обсіла галапасно наш молодий, здоровий народній організм!

Б. Цеглинський.

II. Подаємо тут перекладом з деякими скороченнями інтересні огляди стану трьох слов. літератур у 1898 році, поміщені в останній (7) книжці „Slovanskeho Přehledu“. Огляд сербської літератури написаний Драгутином Ілчем, огляд словінської д-ром Фр. Відіцем, а огляд словацької д-ром В. Шробаром. *Ред.*

Серби. Не дасть ся заперечити, що в сербській літературі наступило в останніх вісімнадцятих роках значне відродженє. Переворот викликало молоде покоління поетів з 80-тих літ, з котрого вийшов і знаний ліричний поет Воїслав. До того кружка треба також зачислити д-ра Лазу Лазаревича, що своїми шістьма новелями положив підвалини реалістичної повісти з народнього життя та дав молодій новелістичній літературі здоровий напрям, який що до артистичного викінчення та ядренности сюжетів не уступає літературним творам навіть більших, більше розвитих літератур. Вистане пригадати отсю новелістичну трійцю: Янка Веселіновича, Светіслава Ранковича і Стефана Сремця, що здобули собі повне признанє літературної критики; на них видно дуже добре, на скільки література з останніх десятих літ підняла ся вище понад літературу 60-тих і 70-их років. Нині можемо вже з плодами своїх повістярів показати ся перед судом о много старших і більших літератур, та не лякати ся зовсім вислідків того суду.

Рік 1898 не творить в нашій літературі ніякого важного виємка. Що до артистичних напрямів він є продовженєм вище згаданої течії. Маючи про те тут говорити про нього, мусимо доторкнути ся і давніших літ, що стоять з ним у нерозривнім звязку. Рік 1898 квалітативно можемо зачислити до досить добрих років, а хоч у ньому не виступила ніяка громада нових письменників, то все збогатив він літературний доробок минулих літ кількома зрілими творами. Нім одначе про те будемо говорити, мусимо звернути ся до прасових відносин того року.

Неприродні політичні відносини, серед яких находило ся минулого року сербське королівство, отверта боротьба цілого народа проти ненародньої внутрішньої і заграничної політики екс-короля Міланз, спонукали сього останнього придусити до коріня всякий свобіднійший рух в політичнім письменстві. Той удар повернув публичну політичну діяльність до колишніх часів підземельного, тайного діланя. Про що в часі свободи друку не було би писало ся, а хоч би й писало ся, то воно не мало би ніякого впливу,

про те тепер пишеть ся потайно, друкуеть ся і розкидаеть ся в тисячах примірників поміж усі верстви народа не виключаючи і війська. От тим то 1898 рік можна би назвати роком політичних памфлетів.

Се політичне знасилуванє свободи друку було причиною, що дискусія про публичні відносини перенесла ся і до чужомовних видань. Від часу до часу виходять у Німеччині, а очевидно і ближше сербських границь, але в німецькій мові, брошури, що хоч не писані з такою жовчію, як домашні памфлети, всеж виявляють крайню огірченість думок та непримиримий настрій, що вже не щадить ні трону, ні династії.

Такий стан преси не був очевидно без впливу на красне письменство. Багато думало в нас, що здавленє політичної преси, яка за повної свободи занимала думки всіх і абсорбувала більшість сил і інтересів, причинить ся до викликаня живійшого руху на літературнім полі. Говорено, що публіка все хоче читати, а не маючи журналістики, зверне ся до красного письменства, щоби заспокоїти сю потребу. Коли би одначе один рік міг бути мірилом того, я сказав би, що то лишень оптимістичне одурюване самих себе. В тім напрямі не поступила література ані трошки; колиж і видно де в чім поступ, то тому можуть бути иньші причини. Ті сили, що давнійше мали вплив на розвій літератури, мали його і в тім році без якої будь перерви. Ті таланти, що давнійше віддавали ся політичному письменству, і тепер не пристали до беллетристики; тай число читачів красної літератури не зросло зовсім, хоч тепер в королівстві виходить намись двацятьох кількох дневників і газеток ледво дві чи три. Що більше, можемо сказати на певно, що наслідком насильства сповненого на пресі почала і красна література терпіти. Яко Веселінович мусів перестати друкувати роман „Юнак наших дана“ (Герой наших часів), в якому головна особа мала визначні риси д-ра Владана. Тайна боротьба зденервовує кожного читача; він що дня очікує якоїсь сензації, що може кожної хвилі пригодити ся. Всякі новинки, випадки, про які міг читач довідати ся з часописи за годину, мусить тепер захоплювати на сто місяцях, із сотки уст, нїм виробить собі про них певну гадку. Розуміеть ся, що при таких відносинах не можна навіть думати, щоби душа читача липнула до красної літератури; до того треба якоїсь централізації публичного і приватного життя. Правда й те, що надмірне роздвоєнє журналістики, незвичайно розвиненої

перед утиском, могло викликати якесь замішанє. Воно одначе було би з часом устало, бо правильний розвій звів би був його до натуральних вимог наших політичних потреб, а тоді й література заняла би сильнійше становище.

Те насильство над пресою впливає ще й з другого боку на красне письменство. Більшість наших письменників примушена на якийсь час занехати зовсім літературну діяльність і кинути ся до політичної боротьби, а ні, то уживати її до таких цілей, що ніяк не відповідають розуміню правдивої літератури. Очевидно, що отся хороблива нервовість, яка має вплив не лиш на письменників, але також на всі освічені верстви народа, втискає ся зовсім природно з цілою силою в артистичне викінченє творів. З психологічного становища се зовсім ясне, бо література стоїть завсїгди в тіснім звязку зі свободою преси. Колиб сербська преса не була зазнавала досить часто в останніх трийцяти літах подібних потрясень, які стояли на перешкодї правильному і тривкому розвоєви публичного житя, стояла би нині сербська література далеко ліпше.

Коли до сих головних перешкод додамо ще й ту, що красне письменство, а з ним і письменники не мали ніколи достаточної материяльної підпори, без чого літературі трудно остояти ся, тоді тільки дадуть ся вновні зрозуміти завади, які треба поборювати. Політичні сторонництва так в'абсорбували всяку думку, що на красне письменство мало хто звертає увагу.

А як нерадо приймає літературу інтелігенція, що потонула цілком в політичній та материяльній боротьбі і не має часу посв'ячувати ся висшим духовим потребам, так само мало, або ліпше сказати, ще менше, підпирає її двір. Від смерти князя Михайла, що має про літературу високе розумінє і запомагав її значно також материяльно, про що свідчить хоч би заложенє народнього театру, не було в Сербії ані одного володаря, котрий давав би імпульс до сильнійшого під'єму літератури. Сяк чи так, а сербський двір від трийцяти літ не займає ся зовсім красною літературою. Правда, за часів королеви Наталії появила ся була на дворі якась охота підпирати літературний смак; одначе королева занимала ся виключно вокальною музикою і драмою, тай то не сербською. Їй імпонувала конверзацийна париська драма, яку вона й протегувала і дуже часто побуджувала одиниці, щоби сей або той твір перекладали для ужитку нашого театру. Розумієть ся, що се не вийшло в користь оригінальної сербської драми; що більше, те

любованє в чужій драмі викликало у нашої публіки переконанє, що оригінальні сербські штуки не стоять ще на такій артистичній висоті, щоби варто було звертати на них увагу.

Отсі надзвичайні відносини треба мати завсїгди на увазі при обсуді розвою сербської літератури з останньої доби, коли наш суд має бути справедливий.

Красним письменством піклували ся минулого року два літературні товариства: Сербське літературне товариство в Білграді і Сербська Матиця в Новім Саді (на Угорщині). Надто виходили місячний вістник *Дело* і ілюстрований місячник *Искра**), оба в Білграді; забавне псьмо *Звезда* рівнож у Білграді; *Льєтопис Матице Србске* в Новім Саді, тижневник *Бранково коло* в Сримських Карлівцях, двотижневник *Зора* в Мостарі, тижневник *Босанска Вила* в Сараєві і *Луча* в Цетині.

У всіх тих псьмах, з виємком цетинської *Лучі*, подибуємо тих самих співробітників. Не можна сказати, щоби ті псьма викликала потреба ріжних артистичних і літературних напрямів або множество письменників. Їх викликали політичні відносини. Сербське письменство поділене між три держави: Австро-угорську з забраними землями Босною і Герцеговиною, сербське королівство і чорногорське князівство. Отсей політичний державний поділ впливає сильно на розділ духової єдності сербського народу; бо хоч між сербським народом у Сербії і Австро-Угорщині є поштові зносини, то є багато тайних розпоряджень і перешкод, що заборонюють Сербам поза границями королівства оставати в непосредній духовій єдності з політичною і духовою своєю матірю, незалежною Сербією. Австро-угорські уряди мають від утвореня Сербії одну усталену тенденцію: викликувати між Сербами своєї держави і незалежного королівства як найбільші ріжницї, щоби за політичним поділом як найбільше розрізнити і їх духову єдність. В тій цілі придушє австро-угорська власть кождий важнійший рух. Сербський поет Йован Іліч видав збірку ориєнтальних поезій „*Да хире*“. Поезії еротичного змісту, написані в дусі поезії магометанських Сербів у Босні, присвячені були Мехмед наші Різванбеґовичу. Хоча в тих поезиях не було нічого, що нагадувало би політику,

*) З кінцем року перестала виходити тому, що її редактора, учителя, перенїс міністер освіти „задня службових причин“ до Нішу. *Tout comme chez nous! Red.*

прецінь заборонено їх у Босні і Герцеговині тільки для того, щоби не послужили до зближення православних і магометанських Сербів.

Заложене Літературного товариства в сербським королівстві викликало у всіх сербських країнах літературний рух. Австро-угорські уряди не могли публично заборонити його щорічних публікацій, бо в них крім популяризованої науки, поезій і белетристики не було нічого, тому почали иньшим способом підкупувати ся під ту інституцію. Хоча „Товариство“ за перевіз своїх книг мусіло оплачувати грубі цда, то австро-угорська почта доставляла їх адресатам так пізно, що нераз доходили на означене місце аж за три, чотири місяці. Щоб уникнути того, мусіло Літературне товариство наразити ся на подвійні кошти: воно друкує тепер свої видання в Білграді і в Загребі; в Білграді для передплатників із Сербії, в Загребі для передплатників із Австро-Угорщини та окупованих сербських земель.

Ми навели лише два приклади з цілої купи иньших, що показують перешкоди, які ставить австро-угорська власть літературній єдності своїх Сербів і Сербів з королівства. Отсе й є одна з головних причин закладання великого числа часописей одного напрямку, з тими самими співробітниками та передплатниками.

В белетристиці появило ся минулого року багато ліричних поезій і оригінальних новель. Крім того дав нам минулий рік два романи: „Горски цар“ Светіслава Ранковича і „Трулеж“ (Гниль) Яші Томича. В нашій літературі є се великий здобуток, особливо коли зважити, що від смерти одинокого повістяря Яші Ігнатовича не було иньшого. Покійний Ігнатович поклав своїм романом „Патниця“ (Мучениця) основу для сербського реалістичного романа і тим способом витиснув з рук читачів дотеперішній патріотично-шовіністичний роман, що зрештою по смерти Відаковича навіть не мав талановитих представителів. Яша Томич в „Трулежі“ пішов за слідом свого попередника. І він подібно як Ігнатович у „Патниці“ малює вельми плястично всяке зіпсуте суспільного життя австро-угорських Сербів, що з гори проникає до одиниць, до сім'ї, до суспільности.

Томич у своїому романі показує ся тенденційним так, що моралізаторській тенденції посвятив артистичне викінчене повісти. Зрештою думки і ідеї, які голосить у своїм романі, висловлює незвичайно ясно, а типи і особи змальовує знаменито. Його роман є також критикою виховання нашого жіноцтва, що в ріжних пен-

сионатах учить ся всього можливого, лише не пізнавання правдивого життя. Томич одначе є великим оборонцем жінок і боронить їх навіть тоді, колиб хто иньший осудив їх, бо кожду їх хибу уважає наслідком вини суспільности.

Роман „Горски цар“ оцінила ціла критика без виемка як найліпший, найдоскональший роман, який маємо в сербській літературі. А треба знати, що то перший роман узятий із сільського життя. Светіслав Ранкович, його автор, здобув собі місце між найліпшими нашими прозаїками перед чотирма чи п'ятьма роками. Як Л. Лазаревич і Веселінович, так і він у своїх оповіданнях з народнього життя є реалістом. Так як і вони малює він залюбки лише сьвітліші, ідеальніші хвилі, що загально уважають ся головним признаком патріархального родинного виховання. Таким є в оповіданню. В романі пішов иншою дорогою, і сей роман вийшов наскрізь реалістичним, але тим разом звернув він в ньому увагу на одно суспільне лихо, гайдуцтво, або ліпше сказати розбійництво в сербських горах, що до нині ще прикрашує себе іменем гайдуцтва. В своїм романі змалював він з таким знанем наших відносин і психологічною зручністю сей, для повістяря незвичайно трудний сюжет, що не прогрішив ся ані проти дійсної, ані проти естетичної правди. „Гірський цар“ є вірним зеркалом того лиха і думаю, що переложений на чужу мову був би добрим зразком для пізнання нашої белетристики.

В новелі поступає дальше й того року Стефан Сремац зі значним успіхом, що починає ся 1895 роком. Манера сего новеліста не стоїть в ніякім звязку з письменським напрямом Лазаревича, Веселіновича і Ранковича. З психологічною вірністю малює він приватне житє наших селян, якого головним центром є родинне огнище і домашні відносини. Сремац з гумором і острою сатирою змальовує наш народ в публичнім, політичнім житю. До нинішнього дня в сербській літературі — хоч від часу до часу з'являли ся невеличкі таланти з добрим гумором і сатиричною струною, — жаден письменник не висунув на прилюдний вид публичних суспільних відносин з такою вмлістю і сильною сатирою, як Сремац у своїх новелях: „Лимунація на селу“ та „Кариєра практиканта Вукадина“. В першій змальовує поверхову осьвіту наших сільських учителів, що приходять на село і занедбують свої учительські обовязки, а йдуть ширити між народом політичні засади модерного напряму; в другім оповіданню малює також дуже частий тип в життя

наших урядників, а власне вигнаного студента, що нічого не навчився, нічого не докінчив, але з протекції дістався на практиканта до державної служби, а маючи вже становиско, спекулює, щоби зробити конечно кар'єру. Вистроумна сатира дуже часто так ріже, що аж кров тече. Глибока знайомість таких карикатур публичного життя, яких повно у всіх наших політичних стороництвах, — ось причина, що сей наш сербський Ювеналь вибеся незабаром на найвизначніше місце в нашій літературі. Імя Степана Сремца, коли його згадати в товаристві, викликає веселий настрій і сьміх, бо нема нині інтелігентного Сербя, що не пригадав би собі зараз якоїсь його комічної фігури. Минулого року виступив він перед читачів з більшою новелею: „Поп Чира и поп Спира“; в ній нема вправді того жала, що часто пробивається аж до жовчи, та проте сатира і вірне змальованє осіб, типів і природи виступає і в тім оповіданю по давньому ярко і сьвіжо. Сюжет узятий із життя Сербів у Банаті. Головними особами є два приятелі попи, що живуть в малих сербських селах. Також їх жінки і доньки є найліпшими приятельками. Але до села приходять на учителя молодий укінчений богослов, і кожда попадає хотілаб притягнути його до своєї доньки. Отсе й стає причиною охолодження приятельського пожитя обох родин та суперечок між обома попами. Такий простий сюжет дає авторови нагоду не лише розвинути свій сердечний гумор та різьку сатиру, але і чудово змалювати сільську іділлічність, підхопити незвичайно плястично і вірно жите малого банатського закутка. Горячо поручаю се оповіданє найулюбленійшого сербського автора до перекладу на иньші словянські мови.

Минулого року виступив на поле оповіданя з дуже добрим успіхом також наш ліричний поет Драгомір Брзак. В „Бранковім колу“ надрукував з десяток дрібних малюнків під назвою „Із комісії“. Брзак ріжнить ся цілком від обидвох попередніх новелістів Ранковича і Сремца. Він вибуває в своїх малюнках усюди свою власну особу, пише дуже живо, легко, мережає свої малюнки сьвіжими описами природи; не розбирає суспільних прикмет та установ, не критикує людий, лиш описує їх як людий, що є такими, бо мусять бути. Він іде між них не на те, аби вчити або ганити їх, але аби перебути з ними як найприємнійше ті хвилі, задля яких прийшов між них. Його малюнки не вийшли доси окремо, але треба їх шукати, як сказано висше, в „Бранковім колу“ за р. 1897—8.

Для повноти згадаю тут ще про Дарія Поповича, що видав оповідане „Духовник“, що було симпатично прийняте критикою. Всі названі новелісти походять із сербського королівства; так отже і з того боку є для нас королівство духовою матір'ю.

В Герцеговині видав молодий письменник Светозар Цборович збірку нарисів „Из моје домовине“ (З моєї батьківщини) і оповідане „Разорено гніздо“ (Розвалене гніздо). В тих працях проявляє ся вправді дуже красний талант, що заслугує на увагу, але видно, що він ще невироблений, що на його розвій треба ще чекати, доки не усталить ся.

На полі поезії не появила ся й минулого року, подібно як уже й кількох попередніх літ, ані одна оригінальна збірка поезій. Але у всіх випусках сербських літературних часописів проявляє ся значне число віршів ліричних поетів. Є між ними досить красних річий, але рішучого, визначного таланту, що перевищав би звичайний рівень — поки що не видно. В нашій поезії незаступлена доси утрата покійного Воїслава, що по нині є любимцем молодіжи і решти читачів, і взірцем для багатьох молодих поетів.*)

Словінці. Склад осіб на сцені словінської літератури змінив ся зовсім в кількох останніх літах. З головного літературного органу „Ljubljanski Zvon“ уступили старі, знані імена: Керсник, Тавчар, Менцінгер, Старе, Детела і инь. Керсника вирвала нам смерть, хоч уже перед тим розлучив ся був зі „Звоном“, надрукувавши в ньому останнє оповідане „Očetov greh“ (Батьків гріх). Тавчарови витрутила перо з рук мабуть політика; ниньші або відпочивають, або підпирають Матицю. „Ljubljanski Zvon“ притягнув до себе нові, молоді сили.

Що було досить молодих робітників, в тім по більшій часті заслуга студентського письма „Весна“, яке заложила перед кількома літами горстка молодих, одушевлених для літератури і штуки університетських студентів у Відні. Неожиданий опір підняв ся проти нового підприємства; зі всіх боків посипали ся острі, хоч часто безпідставні удари на молоду „Весну“; вона витривала одначе повні три роки. Упала з фінансових причин, та всеж її оснудателі мали внутрішнє вдоволене, що на ній виховав ся цілий

*) Особливо коло мостарської „Зари“ громадить ся купка молодих поетів, що признають своїм майстром Воїслава Іл'ча і творять його школу.

ряд молодих літератів, котрі приготовлені були обняти спадщину по старших.

Між першими був Фран Говекар, що хоч молодий, збогатив уже нашу літературу значним числом творів. Свою літературну діяльність розпочав малими новелями друкованими в фейлетонах „Словенского народа“ і в „Едности“; пізнійше видав їх у окремій книжці під наголовком „О жену“ („Задля жінок“). Вже в тих новелях звернув на себе увагу читачів легким, делікатним, сказати так французьким стилем. Своїми більшими творами в „Любянськїм Звонї“ („В крови“, „Самі свої“, „Ідеал“, „Соціяліст“) та „Любов і патріотизм“ (Ljubezep in rodoljuble) в „Словінській Матиці“ алярмував проти себе і свого літературного напрямку ціле літературне військо.

З Говекаром почав ся у Словінців так званий „новий напрям“; так говорили Говекарови і його приятелям противники. Нині, коли все успокоїло ся, видимо, що опір проти них був переборщений і безпідставний. Мусимо одначе признати, що Говекар завів справді дещо нове; вже як нічого иньшого, то само легке, гладке, пориваюче оповідане було новим і поривало наших людей. Вони чули самі, що є в тім щось нове, хоч не розуміли докладно, що саме. Говорено, що Говекар завів найскрайнійший реалізм, ба що більше, натуралізм, — а наші побожні Словінці боять ся вже самого того слова. А тимчасом до сего було ще далеко. Реалізмом, що має метою малювати світ і людей такими, якими вони є в дійсности, послуговували ся вже Юрчич і Керенік, хоч по більшій часті односторонно. Юрчич, що писав поважним стилем Вальтера Скота, малював домашнє, сільське жите і в ньому був незрівнаним майстром. Керенік ступив крок дальше; він вибрав собі наше мале панство по містах і місточках та утворив соціальний роман; нашої інтелігенції щадив одначе завсїгда милосерно і бичував хиба її незначні хиби, як маломійську зарозумілість, надутість, самохвальство і т. и. Говекар переступив і той поріг та відсунув заслону, що закривала інтелігентні сфери. З немилосерною безоглядністю відслонює він суспільну і моральну облуду та гіпокризию товариства, вишукуючи собі жертви в елегантних сальонах і перфумованих будуарах. Шкода, що й Говекар не устеріг ся головної хиби, в яку радо попадають реалісти — романтичної пересади. Вони хотять видіти людей малими, низькими, злобними, тому вдирають ся з гнівом і злобою в найскритші кутики, відкривають без

помилювання а навіть з якоюсь уподобою найбрудніші боки людського життя, видять усе в надзвичайно чорних барвах, вибирають умисно самі слабости і несвідомо не раз пересолюють так, що їх твори — то модерно закрашена романтика. Тим грішив по часті також Говекар. До тої хиби прилучила ся ще друга, що заносив за багато чужих відносин в наше письменство. Коли Юрчич і Керснїк стояли цілком на домашнім ґрунті, Говекар пересаджував в певній мірі чужі рослини на нашу землю. Він був учнем Французів. Його ідеалом був Гюї де Мопасан, але Говекар переняв його манєру не докладно, занадто поверхово і бурливо. Закидають йому також, що наслідує Золю; від нього переймив він більшість мотивів, ідей, але не спосіб оповідання і писання. Важну ролю признав змісловости; сексуальному життю приписує величезну міць, яка звичайно перемагає всі иньші сили. Його твори мають також знак нашої доби: він вибирає дуже радо мотиви з низших верств („Соціяліст“) і тоді віє з його творів якийсь песимізм.

Добрими прикметами його пера є: вірне і докладне змальоване зверхнього сьвіта випадків, його елегантний, легкий, пориваючий стиль і техніка. Деколи виявляли ся і з иньшого боку недостатки. Говекар особливо є за мало філософом і психологом. Від коли вступив до редакції „Словінського народа“, він замовк, а його останні праці стоять низше, як давніші; не проявив у них жадного поступу, не подав нічого нового. Було би пожаданим, щоби в коротці написав що дозрільше; мусїв би одначе писати поволи, з наміслом, не прихалцем. Останньою його працею є здраматизоване Юрчичового і Керснїкового романа „Rokovnjači“ (Волоцюги); про сю драму не можу одначе нічого сказати, бо її не знаю. Зазначую лише, що „Волоцюги“ мали на сцені великий успіх. Коли зазнає такого успіху і оригінальний його твір, тоді буде треба оцінювати його також як драматурґа.

За Говекаром пішов цілий ряд менше знаних літератів; дуже часто наслідували вони його так, що останніми часами дістали ми знов шаблянову літературу. До теңер наслідує його пр. Премец і иньші.

Самостійно розвинув ся Кароль Доленц (Мешко), красний письменський талант, французько-російський реалїст, що перевищує Говекара в описуваню духового життя. Як Достоевський, він звертає увагу на душевні явища і аналізує ріжні стани людської душі. На всякий спосіб учив ся він у Роснян; в його

більшій праці „Кам плывемо“ (Куди плывемо) висловлює герой перед смертю подібні погляди, як нігіліст Базаров у романі Тургенева „Батьки і діти“. Він сам не признаєть ся вправді до впливу Росіяни на себе, за те вказує, що часто йшов за взірцем іспанського письменника Кольоми. Доленц має талант, але не знає світа; от тим то у него не знаходимо одностайного світогляду.

По методі Керсніка, опираючись на російську літературу, описує наше суспільне життя Маріца. Оповідане спокійним, приємним тоном; глибоких думок нема в її творах, але малюнки з життя схоплені дуже вірно. Написала вже багато красних новель. Останньою її працею є довше оповідане „Фата моргана“ (Любл. Звін, 1898). З нього видно виразно, що поодинокі особи творені на підставі живих типів, одначе сама подія занадто розтягнена.

Гумористику і сатиру плекає С. Мурнік. Його гумор виявляєть ся одначе більше в доборі слів і зручності їх ужиття, ніж в комічних ситуаціях і подіях („Groza in drugi“, „Visoka ljubezep“, — Перестрах і товариші, Висока любов); він граєть ся з мовою, але потрібної техніки йому недостає. Се показало ся найліпше, коли спробував своїх сил на полі драми („Napoleonov samovag“). Його будуть одначе все читати радо.

Найбільше надій подає і наймодернійший з молодих літератів є безперечно Іван Цанкар, більше прозаїст, ніж поет. Його фейлетонові „Vinjete“ (образки) в Слов. Народі, в Словінци, в Звоні — повні чудового, буйного життя. Се артист, що йде своєю дорогою, пише індивідуально, виключно зі своєї душі, держачись при тім модерного гасла: Для кожного часу власна штука, для кожної штуки власна свобода! Пише гарним стилем, багатим на порівняня. Останнім часом попадає в неясний, мутний містицизм.

Окреме місце займають письменники, що групують ся коло часописи „Dom in Svet“, одинокої словінської ілюстрованої газети. В ній появляють ся статі переважно з релігійно-моральною і дидактичною тенденцією. В останніх часах занимали там перше місце: Подгорицян („Sin“, 1896), Іво Трошт і Йозе Ошабен (псевдонім), що написав цікаве оповідане в листах „Vzori a boji“ (Ідеали і боротьба, 1896 і 1897); сюжет узятий зі студентського життя і показує боротьбу за ідеали. Павліна Пайкова не озивала ся останніми часами ані в „Звоні“, ані в „Домі і світі“, за те видала окремо — на жаль невдатний — роман „Zlučaji usode“ (Випадки долі).

*

Зпоміж старших письменників озвали ся знов бистроумний есеїст Менцінгер і Детеля. Перший написав „Moja hoja na Triglav“ (Моя подорож на Триглав), яку називає споминами. Не є то властиво спомини, що і сам автор признає, пишучи: „Моя подорож є рядом випадків, коротким оглядом і докладним показом усього, що находить ся в дійсности.“ Менцінгер є адвокатом, але покинув практику. Він одушлений для нашої прекрасної Гориці, для тихої Бохині: на високі ледники рветь ся його душа. Се виявляєть ся майже у всіх його творах. В останній праці подав туристичні спогади, до яких вмішав цікаві випадки з 18 і 19 віку і згадки про наших велитнів: Водніка, Єнка, Ерявця, Ярніка, Янежіца і иньших; усе те попереплітано фільзофічними увагами, з якими виступив у своєму „Abadonu“. Твір цікавий, повний сатири, здорового гумору і бистроумности, але трошки притяжкий. Мова ядреписта, здорова, якими є й самі Бохинці. — Детеля надрукував у „Матиці“ „Тгојки“, оповіданє трьох студентів; праця не визначаєть ся глибокою ані зовсім новою думкою, не має окремих незвичайних приznak, кладе натиск на консервативні погляди, але техніка в ній добра, а характери змальовані вірно.

Збірку своїх творів видає в останніх літах д-р Іван Тавчар, один з найгеніяльнійших словінських письменників (т. I 1896, т. II 1897, т. III 1898). Романтичні замки, що стоять на стрімких скалах або на зеленім острові посеред пінистих хвиль, зі спадистими кришами, вежами і високими брамами, з яких очікуємо що хвиля купи лицарів, з балконами, на яких привиджують ся нам сумовиті пані і панни, з садами, де в корчах висьпівують соловії свої любовні пісні; на половину зруйновані і опущені розвалини з дивними мешканцями і оригіналами; гірські, глухі села з огнистими революціонерами; скриті монастирські хідники і таємничі монастирські сади, переповнені охами, жалями і наріканями побожних монахинь; розкішні дворяни вельмож, на яких блищать ся незлічені дорогоцінності; приємні іділлі, всякі сцени зі словінської історії і т. д. — отсе сценерия Тавчарових оповідань. Читачеві видаєть ся, як би при помочи чарів обудив ся перед кількома десятками, ба навіть сотками літ в минулости, або що глядить на „останки середніх віків, що їх тут забули летучі часи“. Таке особливе, незвичайне все, що читаємо в сих оповіданях, так оповите осібним, незвичайним чаром; часом здаєть ся нам, що читаємо якийсь старий пам'ятник з минулих віків (Grajski pisar — Замковий

писар). Тавчар — романтик в повнім значіню того слова. Любить фантастичну сценерію, незвичайні пригоди, рідкі випадки. Його фантазія жива, буйна, неспокійна; Тавчар не визначає їй меж, противно, полишає їй свобідну дорогу і малює вірно, свідомо те, що вона диктує йому. Мотиви вибирає собі радо з рідної історії („Janes solnce“ — Іван сонце і инші), особливо з часів протестантських („Vita vitae meae“, „Vzali“ і инші), але не гордує і теперішнім житєм, хоча все закрашує його буйною фантазією і гідним подиву чаром. Тавчарові оповідання видають ся мені екзотичними цвітками романтичного сходу перенесеними в студений, прикрий клімат нашого часу.

Гарною прикметою Тавчарового пера є те, що зумів до відносин і часів, яких дотикають його оповідання, приспособити також мову, що незвичайно гарно прилягає до змісту праці. Його красні порівняння натуральних випадків і образів з ріжними хвилями людського життя, його сентенції, а особливо рефлексії видають ся нам, немов конечною прикрасою і доповненєм змісту. Самі гадки або сама мова не зробили би правдивого вражіння; разом впливають на читача незвичайно. Тавчар є справді майстром словінської прози; у нього все так заокруглене, як би не дало ся, не могло висловити ся инакше. Тавчарові літературні твори не припадають на останні літа, але я оцінив їх обширнійше, бо тепер вони виходять разом.

Погляд на теперішню словінську прозу не дуже втішний; таланту, що міг би нам написати твір світової вартости, доси не маємо; може виробить ся в Цанкарі...

Реалізм проникнув також до поезії; на чолі тої школи стоїть Антон Ашкерц, що в останніх часах надав напрям словінській поезії. Ашкерц покинув пережовувати старі мотиви, відвернув ся від сентиментальности і став поетом свого часу. В першій лінії він епік, обробив у своїх романцах і баладах ріжні мотиви (Balade in romanse, 1890); пізнійше звернув ся з великим замилуванєм до соціальної поезії. В 1896 р. видав „Lirske in epske poezije“. Його муза не плачлива, не сентиментальна; він не уносить ся в місячних півснях, не плаче гірким Weltschmerz-ом, навпаки він кличе до діла; з похіднею в лівій, а зброєю в правій руці кличе до бою проти тьми і тиранів; противникам Славянства не грозить одначе кровавим мечем: він хоче їх побороти осьвітою і поступом. Він симпатизує у своїх піснях з ріжними славянськими

народами, а особливо з біднішими; в його творах малюється безнадійна і безуспішна боротьба угнетених за право і свободу.

Ашкерц показує кривду і терпіння не оглядаючись ні на ліво, ні на право, не укриваючи нічого, без жалоб і коментарів. Самий образ, чорний і жалібний, потрясає нами до дна душі. Ашкерц малює пластично, ядренно, є сьвіжий і певний в словах, добрий, ніжний, шляхотний в чутку. Одного разу розвинув сам програму модерного поета написавши: „Модерний поет нехай творить з глибини своєї чуткої душі, зі своєї індивідуальности, зі свого я і з дійсного життя. Модерний поет нехай сьпіває і пише зі становища своєї доби, з власної фантазії, зі своїх сучасних душевних поглядів, не оглядаючись ні на право, ні на ліво. Над своїм бюрком нехай напише гасло: В ім'я народа, права, правди, краси і свободної волі! В ім'я всіх угнетених, переслідуваних, болящих! В ім'я загального людського поступу!“ Свої думки розвиває найрадіше в чужім одязі; тому й звертає ся найбільше до східних мотивів, передовсім до індійської мітології. Хоч головню є епіком, пробує також часом ліричних струн. В останнім часі почала його поетична сила по трохи ослабати. Його цикл „Pavliha na jutrovem“ (Дурень на сході) за нудний. Причина тому ся, що він дуже часто оброблює маловажні теми в довгих формах.

Тим живіше розвивають ся молодші поети: О. Зупанчич (Алексій Николаїв), Драг. Кетте (М. Михайлів), Цанкар (Трошан, Савелєв), Др. Еллер (Боруї), Мури (Александрів), Дрґанц (Радіч) і інші. Чим є для будучности прози Цанкар, тим для поезії є Зупанчич, безперечно найнадійніший з молодших поетів. З його віршів віє сьвіжа, ніжна, солодка поезія, перемішана часом з терпкою іронією. В новішій часі звертаєть ся він до незрозумілого містицизму.

Кетте є особливо щасливий в сонетах, що їх публікує циклями; мова пливе у нього незвичайно легко, а гадки його такі оригінальні і здорові, як мало у кого ще у нас. Цанкар і Зупанчич видадуть в коротці збірки своїх поезій; тоді й буде нагода поговорити про них більше. На кожний спосіб треба ждати від молодих поетів ще досконалих поетичних творів.

В „Словінськїм Сьвітї“ друкував Д-р Робіда (Алястор) „Hren із Gradca“, сатиричні вірші більше місцевого характеру.

Коло „Dom in svet-a“ групує ся друга громада поетів з тенденціями, що відповідають часописи: Фіншгар, А. Грібар, Гангль, А. Медвед, Опека, Прелеснік.

Більшість тих поетів, з виїмком Медведа і Опеки, слідує за Цімперманом у гладкій, але дуже не гнучкій формі. На Медведу можна найліпше помічувати, як легко добрий талант зникає під тягаром формалістичної сухопарности, якої він набрав ся від свого учителя. Опека в своїх елегіях з Риму, написаних дістихами, показав більше мелодії і зверхньої краси, ніж простого живого чутя. Гангль є, як Фунтек, учеником Грегорчіча, лише що далеко не дорівнює своєму майстрови; в його творах є за багато солодкової сентиментальности. Він видав збірку поезій під наголовком: „Iz luče in teme“ (Зі сьвітла і тьми). Грібара уважають його сторонники за найнадійнішого; і справді йому не можна відмовити якоїсь оригінальности. За найбільшу заслугу кладуть йому те, що є народнім поетом; він узяв одначе з народньої поезії те, що є в ній найслабше: банальність, грубість, а поминув її ніжність. Його поезії за розтяглі, а кожда майже має моралізаторську тенденцію; крім того не має Грібар простого чутя для ритму; його ритм є школярський. (Збірка: „Porevčice milemu narodu“, 1898). — Фіншгар є правдивий тип жителя Гориції, сьвіжий і черствий, але не гнучкий. Прелеснік хотів завести полуднево-словянську народню поезию („Ženitev Ferdulfa vojvode“, „Ingov pig“), але переборщує в окремішностях народньої пісні, пр. повторюєт ся або уживає риму, якого слухаєт ся як звоненя під самим звоном.

Матуристи з р. 1898 видали свій альманах „Na rozstanku“ з працями в віршах і прозі. Иван Бучав видав знов „Biserojlo“, просто непростиму поему про яскиню в Постойні.

Значний рух показуєт ся між словінським жіноцтвом. Уже третій рік виходить його орган „Slovenka“, редагований Маріцою. Побіч прозаїчних творів, в яких ріжні жіночі псевдоніми боронять жіночих прав і змагаль, виступало там і декілька поеток, як Крістіна, Віда, Дезіміра, Зорана.

Драматична література словінська находить ся доси в пеленках. Фунткову драму „Za hčer“ (За доньку) грали в Празі і Загребі, а відзиви критики були ріжні. В Люблянї представляли Гангльову драму „Sin“, яку критика досить хвалила. Я не бачив тих драм, ані не читав (вони не друковані), тому й не могу про них сказати нічого.

Словаки. Веїх окремих публікацій у Словаків було в 1898 р. 39, між ними 20 самих календарів. Крім того виходило минулого року 25 словацьких часописей; в них було: 8 політичних, 4 забавно-наукові, 2 фахові, 8 духовних (6 католицьких, 2 євангелицькі) і 3 господарські.

Від коли існує словацька самостійна література, не було ще такого невродливого року як 1898. Коли счислити все, вийде разом число 39 усіх самостійних публікацій словацьких разом в календарях. Для публіки триміліонового народа є то крапля води в морі.

Причин такої нужденної продуктивності словацької літератури є кілька. Поперед усього нема достаточного числа робітників, особливо таких, що вміли б і хотіли би писати; далше, що на Словаччині не вміють продати книжки, хоч яка й вийде; оттим то накладникови грозить раз у раз матеріальна страта; брак нам торговельної підприємливості і меткості; далше, мала внутрішня вартість словацьких творів; вкінці байдужність словацької інтелігенції до власної літератури. Що се правда, доказом того є діяльність словацької „Накладової книгарської спілки“, що має понад 6000 зр. зібраного капіталу, поміщеного переважно в щадниці. Ся спілка, котрої метою є видавати словацькі книги і брошури для народа, не видала 1898 р. ані одної книжки, ані брошури, ані нічого подібного. Коли акціонери вдоволяють ся дивідендою процентів виплачуваних щадницею, то нема що думати про розцвіт словацької літератури, але радше треба вижидати її упадку.

Словацький нарід, маючи мізерні школи, де вичуєть ся не річей, але мадярських слів, змушений черпати цілу свою освіту в календарів і словацьких часописей. Та видно дуже добре, як і ся духова пожива недостаточна при браку фахово освічених людей у Словаччині і як вона веде до духового упадку словацького елементу, що не має тепер жадної культурної підпори.

Є ще дві накладові спілки словацькі: сьвято-войтїхська, католицька, в Тирнаві з основним капіталом коло 60.000 зр. і євангелицька в Чабі. Перша видала „Citanie a evanjelia na swiatku a nedele“, отже книгу виключно обрядову, потрібну сьвященикам, друга катехізм і символічні книги євангелицькі.

Поодинокі накладці видали також дуже мало в 1898 р.

З чеської мови переклав *Волод. Бнатюк.*

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

Хроніка і бібліографія.

I. Рецензії і звістки.

Поети і інтелігенція. До сеї теми, порушеної між иньшим у ескізі О. Кобилянської »Поети« (Літ. наук. Вісти. за січень 1899) і в другім »Листі з над Полтви« Обсерватора (попередня книжка, стор. 113—117) одержали ми ще й отсей причинок, котрий тут поміщуємо як голос талановитого письменника. (*Род.*)

Наші нові поети і письменники черпали теми для своїх творів з традицій козацких і з життя простонародного. Інтелігенція була спольщена або змосковлена і з неї що небудь зачерпнути не було можна. Творене молоді нашої інтелігенції було наслідком діяльності наших письменників. Цілком природно, що і серед молоденької інтелігенції поети не могли найти ще ні вироблених ідеалів, ні суцільних житєвих форм, а тимсамим не могли переймати ся нею і житє її малювати в артистичних творах.

Інтелігенція наша і до нині не виробила собі ні ідеалів, ні житєвих форм характеристичних для неї; і до нині поети і письменники не можуть сотворити нічого тривкішого з її життя. Як з початку так і тепер звертають ся до життя простого люду, бо там находять більше интересного і вартного. Інтелігенція є *homo novus* в нашім житю, доробкевич, котрий своїм положенем мусить бути трохи демократ, трохи аристократ і не сьміє мати характеру. Такий відлукоток суспільности для поетів не може бути принадним, і не диво, що хоть як інтелігенція благас для себе хоть маленького Крашевского, таки не може

вимолити його. Своім житєм і ідеалами не годна вона заповнити кількадесяти томів повістей, ані захопити таланту, аби писав ті повісти.

Але інтелігенція без поетів не може обійти ся, хоч би і для доброго тону. Отже присвоює собі з наших поетів те, що підпаде під її артистичний смак і що не противить ся її интересам доробкевича. Деклямує поетів — деклямує до загину. Великого Шевченка так роздеклямувала, що з него майже нічого не лишило ся лиш деклямація. Руські панни, як русалки, зацїлували батька, і тепер наново треба би віднаходити і прояснювати Шевченка. Федьковича завернули з дороги, що вела в село і заставили komponувати деклямації на лад згаличеного Шевченка. Його мужицькі новелі видав Драгоманов аж у Києві, бо в нас їх не було треба.

Інтелігенція наша все чула певний антагонізм до наших письменників і поетів. Те грубе незрозумінє поетів, брак тепла і заохоти до праці, а то й явна ненависть до своїх письменників — се головна ціха нашої осьвіченої суспільности. Той антагонізм між поетами і нашою інтелігенцією тягне ся, як червова нитка, в цілій нашій новій літературі.

В новіших часах той антагонізм дійшов до великих розмірів. Франко і інтелігенція руська! Се значить тільки, як борба мужицьких интересів ві веїх найідеальніших обявах з интересами інтелігенції, того нового доробкевича, котрий хоче видобути ся на верх і запанувати.

Тота борба поетів і письменників наших не лагідніє, але заострює ся. В остатнім часі Ольга Кобилянська в своїй фантазії «Поети» сказала, що в нашім краю поети, се жебраки. Се є також визов і руська інтелігенція хіба не схоче ігнорувати сего голосу, бо се писателька власне тої інтелігенції і їй стає страшно бути жебраком. Мало хибує, і сей талант відверне ся від інтелігенції.

Тота борба, бачить ся, ще довго протягне ся. Здає ся, що наш люд має в собі багато сили, аби родити Шевченків, Федьковичів і Франків: здає ся, що вони не дозволять інтелігенції проярмаркувати інтересів того люду. І хто знає, чи Шевченко, Федькович і Франко власне не були тими чинниками заховавчими, що боронили люд від нових кар'єровичів, від нових доробкевичів? Хто його знає, хто тут хоче будувати, а хто руйнувати?! Чи Франко революціонер, чи може тота інтелігенція, що недокладно обчислює голоси?

Наша інтелігенція цілком ступно не може прихилити до себе поетів. Може довго чекати на свого поета, але то відай буде Гоголь, а его твір — будуть Мертві душі.

В. Стефанік.

А. Фаресовъ, Народники и Марксисты. С. Петербургъ, 1899. Німецький соціалдемократизм, перенесений на російський ґрунт працями Плеханова, Струве, Туган-Барановського і ин., здобув собі багато прихильників серед молодіжї і навіть загалом серед освіченої громади, котрій він імпонує знанєм будучини, простотою в ставляню і розвизуваню найскладніших питань, догматичністю тез, ніби науковою фразеологією і тим, що пок. Драгоманов у німецьких соціалдемократів називав «жидівською самохвалябою». Є се характерне явище, що саме в пору, коли сей марксієвський соціалдемократизм і з погляду на свої наукові основи, і з погляду на свою політику яко партія в Європі близький банкрутства, він здобуває собі найгорячіших прихильників у Росії, серед російської молодіжї. Дуже сумно, що на сю доктрину ловить ся в значній часті горячіша українська молодіж, хоча соціалдемократизм стає ворожо як против усяких об'явів суспільної самодіяльності та децентралізації, так само і против національного українського руху і з того погляду являєть ся для українства далеко гіршим ворогом, ніж російське самодержавіє і російська цензура. Бо коли самодержавний тиск є тиском фізичної сили

і, так сказати, вяже руки, то соціалдемократизм краде душі, напоює їх пустими і фальшивими доктринами і відвертає від праці на рідному ґрунті.

От тим то не диво, що свідомійші Українці виступають против сеї згубної доктрини, як можуть. Правда, боротьба мусить бути нерівна. Соціалдемократична доктрина тішить ся далеко більшими ласками цензури, ніж український рух: вона видає багато книжок, має своїми органами деякі товстючі місячники (уперед «Новое Слово», тепер «Научное Обозрѣніє» і «Начало»), а українство не може боронити себе і розвивати своїх поглядів відповідним способом. Тільки на полі економічного змагання на українськім ґрунті виступив против соціалдемократизму д. Микола Васильєвич Левитський, тай то виступив не з власної охоти, а для оборони справи, котрій він видав свою силу і працю — хліборобських спілок. Д. Левитський займає ся від 1894 р. організацією хліборобських спілок головню в Херсонській губ., але за його почином спілковий рух розширив ся й на иньші губ., навіть не-українські. Певна річ, при браку засобів і при неохоті російської інтелігенції до праці на користь сего руху в початках його мусіло бути багато невдач, помилок, розчаровань. Але проте рух не перестав і виявляє деякі прикмети безмірно цінні власне з педагогічного погляду. Отжеж цікаво, що власне російські Марксисты найзавзятійше накинули ся на той рух і на д. Левитського, не тільки відмовляючи його роботі всякого значіння, але ганьблячи її як реакційну і шкідливу, бо, мовляв, вона спинає конечний і єдиноспасительний (по Марксовій рецепті) процес пролетаризації селянських мас, котрі, мовляв, тільки тоді будуть дозрілі для поступу і для соціалізму, коли цілком щезнуть з лиця землі яко самостійні господарі, а всі пороблять ся наймитами, фабричними робітниками і пролетаріями. Я певний, в ХХ віці люде не схочуть вірити, щоб така безглузда і антигуманна доктрина могла коли небудь розгорювати голови і серця молодіжї, у котрої на устах є раз у раз любов до народа і любов до поступу. Щоб відшerti нападн Марксистів на свою улюблену роботу, д. Левитський зважив ся звести з ними боротьбу в Петербурзі на засіданях «Вольно-экономическаго Общества». Про ті суперечки і про саму особу д. Левитського говорить д. Фаресов у брошурі, котрої титул ми виши-

сади висше. Подасмо з неї поперед усього інтересні біографічні дані про д. Левитського, того незвичайного чоловіка, що в теперішніх часах і при теперішніх російських порядках зумів знайти собі живе, справді практичне і справді поступове та широке діло серед народа. Він родився 25 марта 1859 р. в с. Хмільній Київської губ. Черкаського пов., де його батько був священником. Пізнійше батька перенесено до села Федваря Херсонської губ. Скінчивши гімназію в 1879 р. Микола Василевич подав ся до Москви, де записав ся на медицину, але виключений з університету наслідком студентських розрухів 1880 р. він 1881 р. записав ся на права в харківським університеті і скінчив 1883 р., а 1891 р. одержав право бути адвокатом (присяжним повіреним) при окружнім суді в Єлисаветграді. Але адвокатом йому не довелося бути; доля тягла його з давна в иньший бік. Ще будучи в 8 класі гімназії він zorganizував першу спілку з учеників, своїх товаришів. Майже ціла восьма класа гуртом наняла спільну квартиру, наняла господиню, що провадила для всіх одну кухню і все що було треба, і замісто 20—30 руб. місячно хлопці видавали при таким порядку всего по 11 руб., були ситі і всім задоволені. Ще оригіальнійше зложили ся його університетські студії. Будучи на другім курсі Мик. Вас. утратив батька. Батько лишень опротілій сім'ї невеличке, селянське господарство, яке закупив у Федварі. Мик. Вас. задумав господарювати на ній, бо се ж було одиноке жерело удержання його і матери. Зимом він учив ся в університеті, а по екзаменах (в Росії вони відбувають ся в маю) зараз вертав до дому і просто від лекцій переходив до плуга. «Правда, я страшно втомляв ся — оповідає він, — особливо з разу, але за те я почував себе дуже добре, стаючи близько до природи і до народа. Приходило ся важкенько, нічу я майже не спав, треба було пасти воли, жити майже самими сухарями, пішоняною кашею та галушками. Але я почував себе чудово: близькість до природи, праці і стичність з народом якось підімали мене, підбадьорювали духа після всяких пережитих невигід міського життя. Тоді я особливо полюбив природу, землю і хліборобство. Сю любов я заховав і досі і, здасть ся, заховаю й до гробу. В осени, скінчивши всі роботи в полі і обмолотивши ся, я знов подавав ся на університет кітчити курса».

На сьому ґрунті, не з доктрини, а з практичної потреби і з горячої любови до народа, вирости й хліборобські спілки д. Левитського. «На самім собі — оповідає він — я досвідив усіх недогод і хиб одинокого господарства. 1884—85 у нас були дуже важкі роки. От тоді то, будучи сам знайомий з господарством і маючи ненастанні зносини з народом та знаючи його потреби, я й піддав селянам думку лучити ся в спілки, щоб запомагти свойому лихови. Вони прийняли думку прихильно, але задія браку засобів годі було приступити до організації спілок. Тільки в 1894 р. селяне самі прийшли до мене з тою думкою; тоді завязала ся в Федварі перша спілка.»

Ми не будемо тут оповідати історії сего руху, започатоґо д. Левитським (його перші фази були показані в гарній статі Ступцького в Житю і Слові 1896 р.), бо надісмо ся одержати про него докладнійшу працю від когось з місцевих людей, близьких до сего діла. Не оповідає сеї історії й д. Фаресов; головний зміст його брошури, се боротьба д. Левитського з Марксистами. Найважнійша тут — горяча промова д. Левитського, виголошена в В. эк. Общ., в котрій він наглядно показав реакційність соціалдемократичної доктрини, ненауковість і односторонність їх поглядів на історію і безпрограмність їх змагань у Росії. «Їх безкровна фразеолоґія — мовить д. Л. — нагадує мені найгірших консерватистів. В економічному життю вони витають сконцентрований капітал; в політиці вони такі самі централісти і місцеві мови вважають «діалектами» (се ще не біда, як би тільки вони тим діалектам не відмовляли права на жите і на розвій! — І. Ф.) і т. д. Ну, чим жеж ліпша така «програма» від иньших найтемнійших моментів нашого суспільного життя? Я дивую ся, що з сими панами ще розмовляють, як з поступовими діячами. Найкращу віру в свідомий і благородний елмент в історії вони вбивають, величаючи «економічний матеріалізм», і тій безсоромности нема кінца».

Дуже добре визначує ся в брошурі д. Фаресова характер д. Левитського — палкий, поетичний, схильний до оптимізму, але наскрізь щирий і правдомовний, наскрізь пронятий потребою єввідомої праці інтелігенції серед народа в противенстві до соціалдемократичного фаталізму і спільної, публичної праці в противенстві до сектярського відокремлення і безплідного «самовершенствования»

*

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

тзв. толстовців. »Я-ж не толстовець в гіршім значінню сего слова, — заявляє в одному місці д. Левитський, — і міряю цивілізацію не числом вигоптаних личаків, а числом ідей.«

I. Ф.

Укр.-руська літературна продукція і консумція. В останнім випуску »Slovanskeho Přehled-u« (ч. 8) подав д-р Ів. Франко огляд укр.-руської літератури за 1898 р. Не вдаючи ся в оцінюване поодиноких літературних напрямів, авторів і творів він звернув увагу на ту роль, яку займає література в укр.-руській суспільності. Піднісши факт, що ані на Україні, ані в Угорщині властиво нема літературного укр.-руського руху, він констатує, що те, що нині зветь ся укр.-руською літературою, є властиво літературою тільки одної десятої частини українського народу, тай то не цілої десятої частини. Правда, Україні причиняють ся значно до літературної продукції в Галичині і Буковині, але задля заборони заграничних видань у Росії в консумції тих видань вони мають дуже малу участь. Як жеж виглядає та продукція і та консумція друкованого слова у нас? Автор подає ось який рахунок, може не зовсім вірний, але в усякому разі зближений до правди. »Поперед усього: для кого пишуть ся і видають ся укр.-руські книжки і часописи в Галичині і на Буковині? Руською книжкою і часописом цікавлять ся тут дві верстви: простий народ по селах і місточках і інтелігенція. Простий народ переважно неписьменний, хоча в останніх часах горячо горнеть ся до просвіти. Зваживши, що в руській частині Галичини маємо коло 1000 організацій для ширення просвіти з більше-менше виключним руським характером (читальні, нар. спілок, рільничих кружків), і порівнюючи з тим число членів наших просвітних товариств і число примірників, у якім розходять ся видавані ними писання, можемо сказати, що людських консументів для руської лudoвoї літератури в Галичині і на Буковині можна числити на 50—80 тисяч і що вони спотребовують місячно 100—140 т. або річно коло шестора мільона (в Slov. Přehł. через помилку подано менші числа) примірників руських брошур і часописей. Руська інтелігенція, се духовенство, урядники, вчителі, приватні урядники, вояки і т. д. Їх число з родинами можна числити на 30 тисяч (чи не за мало? Ред.), а з того консументів руських книжок не буде більше як 5000, а таких, що цікавлять ся розвитком

руської літератури, пренумерують часописи, купують книжки, нема мабуть більше як 3000. Тай то треба додати, що ся невеличка жмінка інтелігенції розділена на два табори, що розходять ся в основнім погляді на народність; маємо досить значну часть інтелігенції, що не признає існування українсько-руської народности, не признає укр.-руської літератури, не читає укр.-руських книжок і або заспокоює свої духові потреби польськими та німецькими писаннями, або своїми »обіц-руськими« поглядами прикриває свій цілковитий духовий нігілізм. Отсе причина, задля яких укр.-руська література в Галичині стоїть доси пересічно на рівні брошур або ховаєть ся під крила часописей. Обширні, многотомні твори, поважні наукові праці чи то оригінальні чи перекладані не можуть у нас числитися на такий відбут, щоб комусь виплатило ся друкувати їх. Розпродажі і то в зглядно невеликим числі примірників (500—1000 в 1—2 літах) може надіятися у нас тільки книжка не дорожша по над 1 гульд., змісту беллетристичного, публіцистичного або популярно-наукового. І се вже поступ; ще перед 10 роками крім популярних брошур не друковано у нас жадної книжки більше як 500 прим., тай то ще більша часть накладу довші літа лежала на складі. Нині будь що будь маємо приклади, що книжка видана в накладі 1000 прим. по 3—4 роках виходить другим виданем і се видане також розходить ся». Више подані цифри знаходять собі подекуди потвердження в тій статистиці руської періодичної преси, яку далі подає д-р Франко на основі найновішого тому статистики Рутовського. В останніх 10 роках число руських часописей в самій Галичині зросло з 15 на 24. Самих політичних часописей від 1890 до 1895 р. побільшало з 10 на 18. Коли до 1890 р. високість накладу руських часописей в одній чверти року була пересічно 5422 прим., то в 1893 се число зросло до 10.496, в 1894 до 11.215, а в 1895 до 11.696 прим. Коли число всіх примірників часописей, видрукованих у одним році, в 1890 р. виносило ледво 628.092, то в 1893 р. воно виносило 2.092.100, потім упало троха в 1894 на 2.020.410, а в 1895 на 1.982.880. Буковина і Угорська Русь тут не числені.

Переклади Шевченка на сербську мову. Сербська ілюстрована літературно-наукова часопись »Нада« (Надія), що виходить уже пятий рік у Сараєві, надрукувала в 9. числі за сей рік (з 1 мая) три думки

Шевченка в перекладі на сербську мову, а то: 1) Тече вода, али не чье

- Истечьи посвема;
2) Вјетре бујни, вјетре бујни,
Ти говориш з морем;
3) На што мени црне очи,
Обрвице црне.

Переклад зладив дуже красно сербський поет д-р Август Гарамбашич. Таких перекладів має він ще більше і надрукує їх в дальших числах «Нади». В примітці до перекладів каже він: «Тарас Григорович Шевченко є найбільший малоруський поет, а як народній, людовий поет, найбільший між поетами усіх Славян. І отці пісні, «Думки», доказують, як досконало умів він ударити в народню струну. Тому, що малоруський, український народ найблизший до нашого, думаю, що вдоволю читачів «Нади», перекладаючи отці пісні. Шевченко умер 1861 р. в Петербурзі. Його прекрасні «Пієсничке приповієсти» видала в моім перекладі «Matka Hrvatska». — На показ, як виглядає українська думка в сербській одежі, ми подаємо третій переклад, змінивши в деяких правописях задля недостатку сербських черенок у нашій друкарні.

На што мени црне очи,
Обрвице црне,
На што младе годинице,
Кад ми срце трне?
Моје младе годинице
У тамак се губе.
Очи плачу, обрвице
Семо вјетри љубе.
Срце вене и тим свјетом
Попут птице л'ече;
На што ли ми сва љепота
Када нема сречье?
Тешко ми је сиротици
На том свјету бити,
Моји људи — као туджњи,
Ни с ким говорити!
Нема кога, да ме пита,
За чим туже груди:
Нема кога, да му кажем,
Што ми срце жуди.
Зашто срце кò голушце
И ден и ноць гуче;
Нико мене и не пита,
Кавка зла га муче.
Туджњи људи не питају,
Па и није в'једно:
Нека плаче сиротинья,
Нек пропадне б'једно!
Плачи, срце, плач'те, очи.
У том тешком ну у,
Жалосније и гласније,

До вас вјетри чују;
Да понесу моје јаде
Чак за море синье
Црнооком издајници,
Да га зло не мине!

Переклади укр. творів. В літературно-науковім і політичнім російським журналі «Жизнь», що виходить у Петербурзі, надруковано в IV. книжці (за півітьень) з сього року оповіданє О. Мартовича п. н. «Мужицкая смерть. Розказъ изъ крестьянской галицкой жизни. Переводъ съ малорусскаго» (ст. 113—144). Се оповіданє друкував минулого року Л. Н. Вістник, а з него передрукувала його також американська «Свобода».

Д. О. Маковей, живучи у Відні і познайомивши ся з деякими німецькими писателями, заходить ся зладити і видати збірку укр.-руських новель в перекладі на німецьку мову. Збірка, котрої наклад узав на себе один рухливий дрезденський накладчик, має обіймати коло 20 аркушів друку і повинна познайомити німецьку публіку з кращими плодами нашої новелістики.

Dr. Th. Kistiakowski, Gesellschaft und Einzelwesen, eine methodologische Studie. Berlin 1899. Стор. 205. Є се докторська диссертация нашого земляка, Богдана Кистяковського, сина пок. професора київського університету. Б. Кистяковський звісний декому з Галичан із свогого побуту в Галичині в 1889 р., коли він був прилетений до процесу Дегенів і сидів кільканацять неділь у вязниці. Пробувши кілька остатніх літ у Німеччині, головно в Берліні, він завияв ся студиями суспільної економії і соціології, головно під проводом проф. Віндельбанда і Зиммеля. Його диссертация, се неначе вступ до соціологічних студій і займаєть ся головно питанням: що таке є суспільність і як треба брати ся до її студюваня. Строга логічність думаня, бистрота аналізи і докладна знайомість літератури предмета визначають сю працю дуже користно і роблять її лектуру приємною для кожного, хто привик до серіозного думаня. Ми надіємо ся не вдовзі подати популярний переповід основних думок сеї праці, а поки що бажасмо її авторови дальших, як найкращих успіхів на науковім полі. *І. Ф.*

Дозволено цензурою надрукувати укр. популярну брошуру Гр. Коваленка: «Клопіт у селі Білашівці» (популярний виклад про сифіліс і венеричні хороби).

Збірка творів П. Мирного друкуєть ся в Петербурзі в двох томах. До сеї

збірки входить крім поменших творів також обширна повість »Повія«, котру автор викінчив (дві частини її були друквані в »Раді«) і ще одна нова, також обширна повість.

Товариство для книжкового руху в Росії. В Петербурзі засновується товариство »Книговѣдь«, що ставить собі метою допомагати авторам видавати свої твори, а також служити посередником в розповсюдженні і торгівлі книжками в Росії і за кордоном. »Книговѣдь« бере видаванню книжок і на власні кошти (»Книжний Вѣстникъ« 14 ч.).

Товариство журналістів. В Хемніці оснували німецькі журналісти і письменники з нагоди ювілею уродин Фрідріха Шпільгагена товариство на округ Цвікау під назвою »Journalisten- und Schriftstellerverein für die Kreishauptmannschaft Zwickau, Sitz in Chemnitz«. До товариства вписалося 57 членів. Метою товариства побіч інших річій є матеріальна підмога членів.

Шестий конгрес преси. В кінці цвітіння с. р. відбувся в Римі шестий конгрес преси. Зїхалися на нього представителі журналістів різних країв і народів; вибирали президії, виступували бесіди (як і давнійше), бавилися на бенкетах (подібно як в Будапешті, Штокгольмі, Бордо і т. д.) — і вкінці розїхалися наговоривши »великих слів велику силу«. Серйозного значіння не можна поки що придавати тим зїздам, що справу преси, справу будь що будь ідейну поставили виключно на ґрунті інтересу і »гешефту«. Не даром президентом двох уже тих зїздів був Зінгер, редактор одної з найбрудніших німецьких газет у Відні, звісного псевдодемократичного »Wiener Tagblatt-a«.

Сербсько-хорватський літературний конгрес. Як відомо, Сербі і Хорвати, се властиво один народ, з одною спільною літературою. Головна різниця між одними і другими така, що Сербі — православні, Хорвати — католики; Сербі пишуть гражданкою, Хорвати латинкою. Ті різниці зуміли визискати деякі елементи і довести до того, що обі галузі одного народу почали ненавидіти себе і жерти ся з собою, як найбільші вороги. Від кількох літ, за почином університетської молодіжкі, почався зворот до лішого, почали що раз частійше появляти ся поклики до згоди. Одним зі способів, що мали б погодити Сербів і Хорватів, має бути літературний конгрес. Про нього ви-

дозвали ся прихильно і Сербі і Хорвати. Не настала лише ще згода в тім, чи конгрес має бути спільний, чи окремий для Сербів, окремий для Хорватів, але з однаковою програмою. На нашу думку хоч і в якій би формі він відбувся, значіння його для обох поріжнених сторін було би дуже велике.

Maćica Serbska Лужицькі Сербі, найменший славянський народець, мають уже поперх 50-тих літ своє літературно-наукове товариство Сербську Матицю в Будишині в Саксонії (**Bautzen, Sachsen**). Крім поодиноких книжок видає Матиця дві часописи »Lužic-y« і »Serbsk-i Novin-p« та періодичне наукове виданнє »Сасопіс Маці-у Сербскеје«. Останнього вийшов власне недавно перший випуск 52-го тому. З нього довідуємося між иньшим, що Матиця будє тепер для себе новий дім. На його будову зібрала минулого року 9.186 марок, разом з попередно зібраними 19.735. З того видано 17.047, лишилося в касі 2.698 марок. — Доходу мала Матиця в минулім році 4.008 марок, розходу 3.983. Увесь капітал товариства (без дому) вносить тепер 5.145 марок. Зі справозданнє магазинера товариства довідуємося, що в протязі року розійшлося виданнє Матиці 7.198 примірників. З того було: наукових книжок 855 прим., музикалій 124 прим., шкільних книжок 1014 прим., популярних виданнє 5205 примірників.

Виданнє »Matice Hrvatske« в 1898 р. Хорватська Матиця видала минулого року оті книжки: 1) Гоїч, *Slike iz oršega zemljopisa* (Нариса з загальної земленици); 2) Рабар, *Povjest najnovijega vremena od g. 1815—1878* (Історія найновіших часів); 3) Лобмаср, *Čovjek i njegovo zdravlje*; 4) Немчіч, *Izabrana djela* (Вибрані твори); 5) Сенкович, *Pripovijesti* (Оповідання); 6) Краньчевіч, *Izabrane pjesme*; 7) Томіч, *Zmaj od Bosne*; 8) Мулагдич Едем, *Zeleno busenje*; 9) Лесковар Янко, *Sjene ljubacz*. Крім того вийде ще за 1898 р. один том »Hrvatskih narodnih pjesama«, (т. III) обмистою книжкою. Всі оті виданнє побирають члени Хорв. Матиці безплатно. Членська вкладка вносить на рік 3 зр.

Товариства ім. Пушкіна. Напі москвофіли задумали з нагоди ювілею Пушкіна позасновувати у Львові і Чернівцях товариства його імені для плекання думки про »русское единство« в Галичині і Буковині. Як відомо, красивими мовами, на яких можна порозумівати ся з уря-

дами, в Галичині є руська і польська, на Буковині руська, румунська і німецька. Наші об'єднители не уважали за відповідне писати статут «хлопською» мовою, тому у Львові внесли статут до намісництва зладжений в мовах польській і російській, в Чернівцях в німецькій. Львів-

ське намісництво відповіло їм, що не знає, котрий саме статут автентичний, чи польський чи російський, і відкинуло його через те. Москвофіли внесли рекурсе до міністерства. Черновецька красава президія не відповіла доси мабуть на подане нічого.

II. Нові книжки.

В. Стефаник. Сина книжечка. Образки Василя Стефаника. Чернівці. Накладом друкарні товариства «Руської Ради». 1899. Ст. 132 малої вісімки. Зміст: Передмова, д-р Ст. Смоль-Стоцького, 1. Сина книжечка, 2. Виводили з села, 3. Стратив ся, 4. В корчмі, 5. Лесева фамілія, 6. Мамин снінок, 7. Майстер, 8. Побожна, 9. Катруся, 10. Ангел, 11. Сама саміська, 12. Осінь, 13. Шкода, 14. Новина. 15. Портрет. В. Стефаник показав себе зараз першими своїми оповіданнями; опублікованими 1897 р. в черновецькій «Праці» і торік у Літ. наук. Вістнику, не тільки майстром літературної форми і покуцького діалекту, але надто дуже добрим знавцем народньої, мужицької душі. Його оповідання, се звичайно малюнки поодиноких моментів з життя, більш ліричні, ніж епічні, але лірика В. Стефаника, то не пуста фраза, а дійсний, срібний, проймаючий тон правдивого, широго і глибокого чуття. Його «Сина книжечка», надісмось, збуде йому багато нових прихильників.

Ольга Кобилянська. Людина. Повесть з жіночого життя. Чернівці. Накладом редакції «Буковини». З друкарні «Руської Ради». 1899. Ст. 110 малої вісімки. Повесть присвячена Наталі Кобринській. Вона була друкована зразу в «Зорі», потім у фейлстонах «Буковини», а тепер виїшла окремою відбиткою.

В. Щурат Памяти Тараса Шевченка. Фантазія виголошена підчас съв'язного обходу XXXVIII роковин смерти генія України-Руси в «Руським дівочім інституті» в Перемишлі 16. IV. 1899 р. Дохід з розпродажі призначений на побільшене бібліотеки «Руського дівочого інститута» в Перемишлі. Ст. 14. вісімки.

А. Лопатинський. Беата і Гальшка, історична трагедія в 5 актах з другої половини XVI віку. Ціна без оправи 40 кр., у оправі 55 кр. Є се відбитка з «Руслана». Драма була визначена похвальною згадкою на конкурсі Виділу красивого.

Евгеній Гребінка, біографічний нарис Гр. Коваленка, друкований торік у Літ. наук. Вістнику, має незабаром вийти в російським перекладі окремою книжечкою. Сей сам автор подав також статтю про Гребінку в 1 ч. єгорічної «Ниви». До статі долучено портрет поета.

Вознесенський І. прот. «Церковное пѣніе Юго-Западной Руси по ірмологамъ XVII—XVIII вв.» Вып. III, Москва. Є се, кілька знаємо, перша проба детального розсліду наших ірмологіонів.

Квитка-Основьяненко Г. О. Сочиненія. «Малоросійскія повѣсти, разказанія Грицькомъ Основьяненкомъ». Изд. 2-е Іогансона. Київ. 75 к.

III. З газет і журналів.

«Руській Архивъ». В четвертій книжці російського історичного місячника «Руській Архивъ» за сей рік надруковано частину споминів про Шевченка М. М. Лазаревського. Лазаревський тут оповідає

про побут Шевченка на першому засланні в Оренбурзі, перші кроки його солдатської служби, важке становище інтелігентного поета серед розпустних товаришів-солдатів та деспотичного началь-

ства, про аральську експедицію з Бутаківим і наразі про арешт Шевченка після доносу офіцера Ісаєва. Взагалі факти, що про їх мова в споминах Лазаревського, відомі вже з інших джерел і споминок є можуть бути цікавими хіба тільки деякими подробицями з життя українського Кобзаря на заслання (на пр. про те, як садати крали книжки Шевченкові і відносили їх у застав до шинкарів). Цікава також увага редакції «Русского Архива» з приводу споминів Лазаревського. «Память про Шевченка, — каже д. Бартенев, редактор «Русс. Арх.», — яко генія, повинна бути дорогою не для самих лише Українців, а й взагалі для всіх Росиян»; «важка доля, що спіткала його, зостає ся темною плямою на славнім (!) царюванні». (Миколи-6-то !)

«Южное обозрѣніе», одеська часопись, в н-рі з 26 лютого присвятила пам'яті Шевченка фейлстон «Объ отношении Т. Г. Шевченка къ жизни». Автор фейлстону д. А. Т. доводить, що Шевченко мав світлі погляди на життя, любив його і се наближає нашого Кобзаря до російського поета О. С. Пушкина. («Жизнь и Искусство» 99 р., ч. 90).

Münchener Allg. Zeitung. В ч. 124 сеї поважної часописі з д. 5 мая знаходимо в фейлстоні інтересну згадку про національний рух у Ірландії. «Против могучного англо-саксонського імперіялізму — пише кореспондент — бере ся, як звісно, невеличкий народець — Ірландці, що силкують ся вирватись з його утиску. Ірландські заступники в парламенті, се найзавзятіші вороги новочасної імперіялістичної політики англійського народу. Від кількох літ обік руху Гомруля (полі-

тичного відокремлення від Англії) почав ся другий, хоч не прямо, то бодай посередно політичний, а його виразом є Гельська Ліга (Gaelic League), що покляла собі метою — оживити на ново ірландську мову і літературу. Президент сеї ліги, д-р Гайд, розвинув надзвичайно живу діяльність: він вважає можливим зробити ірландську мову знов живою обік англійської. По ірландськи говорить ще доси коло 700.000 людности в ріжних частях краю, особливо на заході. Органами руху є два тижневики видавані по ірландськи, а власне «Fa inne An Lan» і «An Ciceam Soiuis». В першій із них опубліковано недавно ряд статей, у котрих виказано, яке значінє мало відроджене національної мови для дрібних націй Європи — для Португалії, Болгарії, Румунії, Чехії, Фінляндії і Уельса. «Відірвані від мови своїх батьків — сказано в однім поклику Гельської Ліги — Ірландці йдуть до того, щоб утратити найкращі і найхарактерніші прикмети своєї раси і потонути в матеріялізмі Англо-Саксонців. І коли вони мають ще колись доказати чогось великого в світі, то мусять позбутись англїцизму». Ліга хоче добити ся від уряду, щоб ірландська мова була заведена в народніх школах у тих околицях, де людність говорить по ірландськи і щоб тільки при її помочі вчили дїтий потім англійської мови. Ліга має доси 100 філій; її підпірає кардинал Льог і всі націоналістичні організації в Ірландії. Д-р Гайд пише: «Жадеи народ не є справдїним народом, коли не може заховати своєї мови; значить, в мові повинен народ віднайти себе самого, в своїй мові повинен проявити своєрідного духа і свою силу.»

IV. Памятні дні.

Роковини Шевченка в Одесі святковано сього року аж двічі: 13. марця спорудило вечер в пам'ять українського поета літературно-артистичне товариство, а 21 марця в народній аудиторії — Славянське товариство. Вечір літературно-артистичного товариства не удав ся хоч би через те, що на йому зовсім не читано поезій Шевченка. Проф. Маркевич прочитав реферат «О значенні поезії Шевченка», де підняв на ново питання, що таке

«народній» поет? Прикладаючи свою думку про народність поета до поезії Шевченка, проф. Маркевич каже, що годі називати українського кобзаря народнім поетом, бо він у своїх поезіях висловлював передові думки свого часу, властиві тільки культурним людям, а не народом. На другім вечері в пам'ять Шевченка, що спорудило Славянське товариство, прочитав реферат д. Андрієвський про значінє Шевченка в українськїм письменстві

Шевченко єсть справжній батько українського письменства і того руху серед української інтелігенції, що кличе всіх Українців до праці на користь рідного краю, до освіти народа на рідній мові. Д. Андрієвський підкреслив найбільше народність Шевченкової поезії і звернув увагу слухачів на те, що пам'ять його сьвяткуєть ся нині в народній авдиторії, котра призначена для освіти народа. По рефераті деклямовано поезії Шевченка («Перебендя», «Думи», «Іван Підкова» і ин.) і відсьпівано кілька гуртових і сольових сьвів («Жизнь и Искусство» 99 р., ч. 90).

Ювілей князя А. Безбородка. З приводу століття від дня смерти першого секретаря царині Катерини II і диліомата, А. Безбородка, в деяких часописах надруковано замітки, присьвячені йому. Родив ся він 1747 р. в Глухові, де батько його був генеральним писарем. Скінчивши київську академію, він вступив на службу до канцелярії «правителя Малоросії» гр. П. Румянцова, був бунчуковим товаришем та генеральним судисю, а під час війни командовав полком і брав участь в диліоматичних зносинах. В 1773 р. Румянцов рекомендував Безбородка Катерині II так: «Представляю Вашему Величеству алмазъ въ корѣ: вашъ умъ дастъ ему цѣну.» З сього часу почала ся властиво його кар'єра диліомата, яко «полномочнаго по всьмъ негоціаціямъ въ коллегіи иностранныхъ дѣлъ». Окрім того йому давали часто багато иньших доручень: так, йому належить відомий «Планъ о малоросійскихъ доходахъ»; потім в 1786 р., він яко «гофмейстеръ» улаштував усю справу мандрівки Катерини II на Україну і сам їздив з нею. Нарешті після нього лишило ся багато історичних та політичних записок, докладів і т. и., як напр.: «Краткое извѣстіе о російскихъ съ Татарами войнахъ и дѣлахъ, начинающихся въ половинѣ десятого вѣка и почти безпрерывно, черезъ восемь сотъ лѣтъ продолжающихся»; «Лѣтопись Малыя Россіи»; «Хронологическая таблица замѣчательныхъ событій царствования Екатерины II», «Сокращенная историческая свѣдѣнія о Молдавіи». («СПБ. Вѣдомости» 93 ч.)

Пам'яті Оп. Марновича. У Чернігові, на горі близько Тросцького монастиря, Гр. Коваленко вибудував пам'ятник на могилі українського письменника Опанаса Марковича, що помер р. 1867, вересня 1, а на могилі його доси не було навіть простого хреста.

Некрольоги. Д. 29 цвітня умер у Парижі член французької Академії Едвард Паерон (Paillegon), широко звісний автор комедій з париського життя. Уроджений 1834 р. він кінчив права, працював якийсь час у канцелярії нотаріуса, був адвокатом, але швидко покинув усе і віддав ся літературній праці. В 1860 р. театр Odéon виставив його першу комедію, одноактову віршовану штуку «Le Parasyste». Хоча тема комедії взята була бучім то з грецьких часів і цензура з разу пропустила штуку, то по 80-тім представленю поліція вважала потрібним заборонити її. Друга штука Паеронова, також віршована, в двох діях п. з. *Le dernier quartier*, була виставлена в Французькім театрі. В 1869 р. він здобув значний успіх третьою своєю штуркою *Faux ménages*. Ще перед нею була написана одноактівка *Le monde, ou l'on s'amuse*, але тільки побутова комедія «*Le monde, ou l'on s'ennuie*» (Сьвіт нудоти) здобула йому європейську славу. Сю славу піддержали дальші його комедії «*La souris*» (мишка) «*Les corbeaux*» (круки) і *Les cabotins* (комедіянти). Крім сих комедій, що лишаєть ся на довго кращими взірцями французької сальонової комедії і глибокими студіями над життям і обичаями вишних верстов Парижа, Паерон лишив ще два томи гарних поезій. Оженивши ся з дочкою мільонера і не потребуючи працювати на хлѣб, Паерон працював помалу, викінчував кожну працю старанно і зробив ся одним з ліпших майстрів французької мови і французького вірша, котрому силкував ся надати гнучкість, так щоб як мога зблизити його до звичайної конверзаційної мови.

Д. 21 цвітня умер у Берліні Генріх Кіперт, звісний картограф, ученик голошеного географа Ріттера. Основою його слави був *Atlas von Helias und den hellenischen Kolonien* з 24 карт і *Atlas antiquus*.

В середині цвітня умер у Москві В. В. Чуйко, видний російський публіцист і історик літератури. Родив ся він 1839 р. в Варшаві, вступив на університет 1857 р., студіював філософію, історію літератури і санскрит на німецьких університетах і в Сорбонні в Парижі і від 1862 р. почав поміщувати свої дописи в російських газетах. В 1866 р. надрукував ряд статей про нових англійських писателів, в рр. 1870—71 писав кореспонденції про прусько-французьку війну. Вернувши до Росії він опублікував ряд обширних праць, як ось «Мо-

нографія о Шекспирѣ», «Легенды о Данте», «Образовательныя искусства въ XIX в.», переклав Дантову Божественну комедию, Тенюві «Критическіе опыты», Люісову філософію і т. д.

В Москві умер 15. лютого ст. ст. Яків Федорович Браве, знаний в літературі під іменем Е. Варб. Він почав писати не давно, але написав досить багато. Статі свої друкував по журналах: Русская Мысль, Русское Богатство, Начало, Вѣстникъ Воспитанія, Жизнь і ин. З фаху правник він займав ся особливо економічними питаннями і на них осередкувала ся вся його праця. Останніми часами займав ся питанням наємних робітників у сільському господарстві.

Дня 2. цвітня помер у Петербурзі директор Публичної бібліотеки і академік А. Ф. Бичков. Була се людина широко звісна в учених кругах у Росії і за границею, а кождий, хто мав нагоду працювати в петербургській Публ. бібліотеці, з приємністю і подякою згадує його імя. Він належав також до прихильників нашого національного розвою. А. Ф. Бичков родив ся 1818 р. в Фрідріхсгамі і цілий свій діточий вік прожив у Фінляндії. Належав до старинної ярославської дворянської родини. Гімназію скінчив у Ярославі, на університет ходив у Москві, де особливо радо слухав викладав М. Погодіна. По скінченню університета вступив 1840 р. на службу в Археографічну комісію і займав ся видаванем памяток старої російської письменности: літошисей, актів, грамот і т. и. Рівночасно служив також в Публичній бібліотеці і то аж до останніх хвиль життя. Академія наук оцінюючи справедливо його праці іменувала його ще 1855 р. членом-кореспондентом, а 1866 р. дійним членом. Из його учених праць, котрих від 1838 до 1890 р. видав 179, для нас найважнійші «О весьма рѣдкої брошюрѣ, вышедшей изъ братской Львовской типографіи» (про Евфонію, вид. 1591 на честь М. Рагози), видане літошисей по Лаврентисвій копії (1872), Описаніе церковно-славянскихъ и русскихъ рукописныхъ сборниковъ П. Публ. бібліотеки (1882). Надто в щорічних справозданнях Публ. бібліотеки знайде історик нашої літератури багато важного матеріалу і вказівок власне в тих частях, що присвячені старим руським рукописам і друкованим книгам.

В Кракові змер перед святами др Анатоль Левицкий, звич. професор краківського університету (на катедрі істо-

рії Австрії). Він походив з широко розгалуженої руської родини, що дала останніми часами ряд визначних діячів на різних полях культурного життя, а деякі з них zarazом визначили ся горячим руським патріотизмом. Небіжчик же став Поляком (навіть в приватних зносинах з Русинами уживав польської мови) і то дуже шовіністичним, та для Русинів неприхильним: в своїм часі звернули увагу його різкі статі з поводу Руської Історичної Бібліотеки. Крайня ж польська тенденція, надмірний шістизм для унії її діячів поцесували головну працю покійного: Powstanie Świdrygiełły (1892); зрештою унія й русько-польські відносини були головною справою, що займала його. З праць його назвемо ще: Obrazki Przemysła, Mieszko I, Wstąpienie na tron polski Kazimierza Jagiellończyka, з новітших: Nieco o unii Litwy z Koroną, Kiedy Witold został w. księciem Litwy, Über das staatsrechtliche Verhältniss Littauens zu Polen unter Jagiello und Witold. Крім того пок. полишив кілька археографічних праць: він уложив Index actorum saec. XV, видав II і III т. Codex epistolaris saec. XV і нарешті — кореспонденцію П. Мишковского, старости руських земель, приготовану Павіньским; се була його остання більша робота.

Дня 5. марта помер у Білграді молодий, дуже плідний і талановитий письменник сербський, Іля І. Вукчевич. Прожив усього 33 роки. Писав головно оповідання. В них ішов слідом талановитого новеліста Лазі К. Лазаревича. Здорова тенденція, добра техніка, що надал оповіданню особливий жанр, етичний кольорит поодиноких осіб — отсе прикмети його творів. Окремою книжкою виїшли отсі його оповідання: Све сам знаи; Под баграном; Ле ли жив; Два растанка і Подсвойче. Дуже багато надрукував їх по фейлетонах часописей. До найкрасніших належуть: Рождество твоє і На стражи. Найбільшою його працею є: Прича о селу Врачима и Сими Ступици. Написав також одну добру комедию: Срепча і льуди«, виставлену в білградським театрі.

Двохсотна річниця смерти Жана Расена. Дня 21. червня 1699 р. помер один з найбільших французьких письменників — Жан Расен. Побіч Корнеля він є найбільшим творцем трагедій в дуєї французького класицизму. Французи обходять ті роковини величаво.

V. 3 науки і штуки.

Нар. школи на Буковині 1898 р. Минулого року пройшло 25 літ, від коли видано красний закон шкільний для Буковини (30 січ. 1873 р.). З поданої тут таблицьки можна пізнати докладно, на скільки за той час поступило народне шкільництво в тім краю. Послугуємо ся при тім зіставленем дат кожного пятого року, щоби занадто не нудити читачів цифрами.

Рік	Шкіл	Кляс	Учеників
1873 4	174	208	9.607
1877 8	190	251	13.643
1881 3	216	309	18.291
1887 8	270	389	33.700
1892 3	316	498	54.372
1897 8	349	829	72.848

(приватних 22) (прив. 44)

З тих цифр показуєть ся наглядно, як зі зростом числа шкіл зростало число учеників: коли в 1873 4 р. на одну школу припадало 55, а на одну клясу 44 учеників, то за 25 літ число подвоїло ся, бо 1897 8 припадало на одну школу 109 учеників, на одну клясу 83, хоч рівночасно число шкіл потроїло ся. Загальне-ж число учеників побільшило ся більше як в семеро в тім самім часі.

Про відносини руської народности до волоської в буковинськім шкільництві скажемо коротко, що хоча Русини творять більшість людности краю (як і в Галичині), то в шкільництві покривджені вони як і Галицькі Русини. Придивім ся лише понизшим цифрам: В 1897 8 р. із загального числа 349 шкіл було 147 руських, 137 волоських, а 73 мішаних німецько-руських, німецько-волоських і німецьких. В руських школах було кляс 276, у волоських 301, в мішаних 291. Руських дітей обовязаних до шкільної науки було 39.400, волоських 31.700, німецьких 20.000. З них записаних було в школах руських дітей 26.799, волоських 23.148, німецьких 15.000. На одну клясу припадало дітей обовязаних руських 143 а вчашало фактично 97, волоських 105 обовязаних а 77 факт., німецьких 69 обов. а 52 факт. З того видно, що Волохи мали в своїх школах два рази більше кляс, як Русини; в тих клясах мали вони знов менше дітей, як Русини, (Німці ще менше як Волохи), а се-ж ясне, що менше число дітей в клясі більше причинить ся до корисної науки, ніж коли кляси

переповнені. Що тикаєть ся викладової мови, то тут діють ся такі неправильно-сти, що сама шкільна рада уважала за потрібне заповісти деякі зміни в поодиноких місцевостях. І так в Гоголині було 20 дітей волоських а 146 руських, а в школі викладано по руськи і по волоськи; в Корові руських дітей 61, волоських мабуть жадного, викладова мова волоська; в Міхалчу руських дітей 489, волоських 30, викладано по руськи і по волоськи. Одним словом, бачимо: що волоська мова викладова буває і там, де руські діти становлять gros, а волоські навіть не меншість, лише незвичайно малий процент (Синівці); що для дітей викладаєть ся часто волоська мова як обовязковий предмет, хоч би волоських дітей була дуже незначна меншість в якій місцевості (10 Гліта, 6 Джемини) або й ніяка (Рогоженти, де самі руські діти); що Волохи не допускають ані викладової мови руської, ані як обовязкового предмету навіть в таких місцевостях, де число руських дітей є значно велике (Корсвія 61, Волоський Банилів 202!). З того виходить, що до якої-такої рівноправности і тут Русинам дуже ще далеко. *В. Г.*

Руські катедри в черновецькім університеті Хоча більшість населенія в Буковині творять Русини, то про те вони і там не можуть добити ся прав, які їм признано на папері. Вони не мають ані одної середньої школи, коли не числити утравквістичну паралельку низшої гімназії. В черновецькім університеті була доси лиш одна руська катедра для історії нашої літератури і мови, яку займає др. С. Смаль-Стоцький. Катедра ся основана на філософичнім відділі: на иньших не можна було викладати по руськи. Донерва в сім семестрі іменовано двох нових професорів з руською мовою викладовою на богословськім відділі, утворивши попередно відповідні катедри. На першу катедру, церковно-слов'янської мови, іменованій професором о. др. Евген Козак, на другу катедру, пастирського богословія, о. Денис Єремійчук. Таким чином поставлено основу до розділу нинішнього німецького університету на руський і румунський (румунські катедри існують давнійше і в більшій числі). На черновецькім університеті викладають ще Русини: Д-р Калужняцкий

— славянську фільологію і д-р Милькович — історію східної Європи, але оба по німецьки. На правничім відділі нема доси руської катедри. Доси мають про те Русини в Австрії десять університетських кафедр: сім у Львові і три в Чернівцях. З того припадає: на теологічний відділ 4 (дві у Львові, дві в Чернівцях), на правничий 2 (у Львові), на філос. фіч. ний 3 (дві у Львові, одна в Чернівцях).

Університетська бібліотека у Львові.

Стан бібліотеки з кінцем 1898 р. був такий: Усіх творів було 85.000 в 152.951 том; рукописів 796; дипломів 291; монет 11.053; медалів 486; мап і образів 1.252. В протягу року зросла бібліотека о 6.422 томів: з того закуплено 2.368 томів, одержано даром від правительства 1.370, від приватних осіб 1.356, з обов'язкових примірників 726, а 600 томів вибрано з некаталогових творів. На закупно книжок видано в протягу року 10.523 зр. 22 кр.; в те входить також передплата 330 часописей з різних галузей науки. Крім передплачуваних часописей дістає ще бібліотека обов'язкові примірники всіх часописей видаваних в східній Галичині в числі 97, так що загальне число всіх часописей було 427. До бібліотеки присилають свої видання Академії: Краківська, Віденська, Прагська, Будапештська, Монахійська і Букарештська, та многі університети європейські і деякі американські. Всі австрійські і німецькі гімназії присилають свої справоздання. З читальні користало в році 16.300 осіб; їм видано до ужитку 60.283 томів книжок і 122 рукописи; пересічне число денне виносило 67 читачів і 206 томів. До дому визначено 18.260 томів. З бібліотеки визначувано книжки також середнім школам на провінцію та иньшим університетським бібліотекам і науковим інституціям (разом 549). Для вжитку тутешніх учених спроваджувала бібліотека книжки (405 томів) і рукописи (75 штук) з бібліотек і архівів Австро-Угорщини, з бібліотек в Іданську, Липську, Монахові, Петербурзі, Вроцлаві і з архівів у Дрезні та Гнезні.

Звістки про укр. театр. З Вільна одержали ми отсю допись: В протязі останніх двох місяців Вільно відвідали дві українські трупи — д. Гайдамаки і д. Кропивницького. Перша дала 8 спектаклів за час від 8—28 лютого с. р. Ся трупа мала дуже сумну історію. Вона прибула під управою д. Гайдамаки з Білостоку, де з powodu пожежі втратила

значну частину костюмів і декорацій. Але час приїзду до Вільна був вибраний саме невідповідний: тут грала у мійському театрі російська трупа, і тільки що відбули ся концерти Падеревського та ин., що забрали у публіки багато грошей. Товариству прийшло ся давати вистави в невеликій залі аматорського драматичного «кружка»: були поставлені пєси: «Нещасне кохання», «Жидівка-вихрестка», «Борці за мрії» і «Не ходи Грицю»: вони мали успіх і театр був повний. І не диво, бо у трупі були такі сили, як д-ка Шостаковська, що одразу здобула собі співчуття віленської публіки, д-ка Веріна перша, д. Грицалі; крім того добра гра д-ки Веріної другої, дд. Гайдамаки, Прохоровича, Лучинського та ин., гарний хор, — все це вповні заслугувало на успіх. Але після чотирьох спектаклів президент аматор. тов. з незалежних причин одняв помешкання од укр. трупи. Наслідком того укр. артисти опинили ся в найгіршому стані: витратились на проїзд і лишили ся без заробітку. Після майже двохтижньового бідування тов. д. Гайдамаки з ласки генерал-губернатора Троцького була відступлена без ніякої заплати за помешкання велика зала військового клубу, і тут трупа повторила свої перші чотири вистави. Успіх сценічний і матеріяльний був добрий; се здобуло укр. артистам можливість виїхати з Вільна. Тепер більша частина артистів з сього тов. грас в трупі д. Матусина у Вітебську.

Від 23. марця в мійському театрі дає вистави д. Кропивницький. Перш усього тут треба занотувати, що д. Кропивницький дбає тільки про грошову користь, і репертуар його складає ся з пєс, що важуть на дешевий смак, і де домінуючим елементом являють ся «гопак і горілка»: на пр.: «Запорожець за Дунаєм», «Сорочинський ярмарок», «Чорноморці», «Запорозький скарб», «Царшніні черевички», «Як ковбаса та чарка». Ставлють ся російські водевілі навіть у двох діях і майже що-дня з участю в них д. Кропивницького. Дякуючи популярности свого ймення д. Кропивницький робить добрі збори, але такі відносини батька українського театру до завдач укр. штуки не роблють йому поваги.

Гра артистів взагалі добра, але нас вражає шарж у комічних ролях. До того треба ще додати, що д. Кропивницький ставить пєси все зі сьпівами, але добрих голосів у його трупі мало, і таким робом весь успіх та оплески випадають на долю

»гопака і горілки«. Д. Кропивницький дякуючи своїм антрепренерським здібностям дістає повні збори і вже поставив чотири бенефіси з побільшеними цінами. З новин виставлена була два рази опера »Катерина«.

В трупі крім самого д. Кропивницького заслугують на увагу д-ки Ратмирова, Шевченко-Гамалій, Величко, Разсудов-Кулябко, Карпенко, Загорський, Глоба; ще має приїхати д-ка Войціковська. Товариство лишаєть ся ще на три вистави до 11. цвітня ст. ст. Літом думає грати у Києві. *Л-ко.*

— »Петербургская Жизнь« (333 ч.) подає відомости про вистави згаданої трупи Матусина. Кореспондент пише, що не вважаючи на гарний підбір артистів, між котрими відзначають ся Матусин, Гайдамака, Олександрко і Шостаківська, трупа не може »похвастатися хорошими дьлами«. — В Челябинську, Оренбур. губ. з 21. лютого дає вистава харківське товариство малоруських артистів під зарядом А. Соколова. Вистави трупи, як каже кореспондент, мають успіх. На шостому тиждні посту трупа збираєть ся виїхати з Челябинська до Омска. — В Могилеві-Подільському дає вистави з 28. марця товариство русько-малоруських артистів під зарядом Пронського, котре також має чималий успіх.

»Весіле укр. козаків«. Німецька ілюстрована часопись »Moderne Kunst« помістила в 17 зошиті за сей рік репродукцію нового образу званого маляря Осипа Брандта п. з. »Україні-cher Kozak-Нольц-itszue«. Для докладнішого зрозуміння образу додана коротка замітка Георга Буссе. В ній вияснює він територіяльну назву України, згадує про Мазепу і його намір вибитися з під Росії, та про остаточне знищенє автономії України Катериною II. Пояснює також коротенько самий обряд весіля. Хоч замітка яка невелика, не обійшло ся в ній без помилок і то таких, як »Мазепа хотів вибитися зпід Росії, а прилучити Україну до Польщі«, або »Мазепа по Полтавській битві утік до Швеції, де згинув правдоподібно від отруї.« Видно, що Україна все ще у Німців terra incognita.

Археологічно-бібліографічний музей Старошиїнського Інститута отворений від 1. мая для публки в вівторок і п'ятиницю від 10—12, в інші дні (крім неділі і свят) від 11—12. В музею є тепер: 1112 грамот і актів почавши від 1352 р.; 353 старих рукописів і друкованих книг від 12 віка і 436 старинних

образів і т. н. від 14 віка. Музей і бібліотека (досить показна) другої богатої (мільонової) інституції, здвигненої колісь складками всіх Русинів, але опанованої тепер москвофілами, не може дочекати ся отвореня.

Портрети укр. дїячів. Гр. Коваленко видав літографовані портрети: Богдана Хмельницького (великий) і П. Куліша (малий) у Чернігові. Раніш виїшли в тому ж виданю великі портрети: Ів. Когляревського, Т. Шевченка, Гр. Квітки-Основ'яненка. Ціна великих портретів по 15 коп. за екз., а купуючи гуртом по 10 коп.

Вистава церковної штуки. Австрійське »Товариство Льва« (Leo Gesellschaft) задумує урядити 1900 р. виставу церковної штуки в Відні. Вистава має представити теперішній стан церковної штуки, особливож архітектури, різьбарства і малярства.

Наші народні пісні. Львівський композитор і директор польського співачького товариства »ЕCHO«, Галь, згармонізував 22 руські народні пісні. З того десять пісень на мужеський хор з німецьким текстом (вийде небавом у Тонгера, книгаря і накладника в Кольонії), а дванадцять на мішаний хор з супроводом фортепяну (вийде в Києві, у Цвіковського). Д. Галь має намір познайомити ширшу публіку з своїми композиціями і дати концерти у Львові, Стрию і Самборі. Д. Галь гармонізував вже і давніше кілька руських народніх пісень, та сі мають бути далеко краще виконані від попередніх.

Львівська висша школа ветеринарії числить в теперішнім півроці 54 студентів. По народности є: 25 Поляків, 9 Чехів, 8 Русинів, 6 Хорватів, 2 Словинці, 2 Болгари, 1 Дальматинець (?), 1 Серб.

Бібліотека гр. Віктора Баворовського у Львові. По відреставрованю будинку, де містить ся бібліотека, упорядкував д-р О. Корженьовський книжки в двох саях на стілько, що вже кількох учених могло з них користати. Бібліотека гр. Баворовського важна для нас особливо багатством цінних рукописів, котрих посідає коло 3000 томів і в котрих є чимало цінних матеріялів для нашої історії і літератури. Зладженєм їх каталога займаєть ся д-р Кентшинський.

ІНСТИТУТ ДЛЯ ДІВЧАТ. »Руське Товариство Педагогічне« отворює з днем 1. вересня 1899 інститут для дівчат у Львові подібний до такогуж інститута мужеського, що існує вже довший час. В ньому

будуть дівчата лиш мешкати і харчувати ся; до шкіл будуть ходити в місті. Рівночасно отворишь Товариство другу клясу (зглядно шесту) в своїй виділовій школі женській з руською викладовою мовою. (Виділова школа більш менш відповідає програмі городського училища в Росії.)

Географічний опис України. В Петербурзі під редакцією дд. Семенова і Ламанського виходить важна праця під заголовком «Россия, полное географическое описание нашего отечества». Три томи сього видання будуть присвячені Україні: VIII том України лівобережній, IX т. правобережній і XV т. так званій Новоросії, себ-то Херсонщині і Катеринославщині. Програма кожного тома: I. Природа, II. Людність (історія, етнографія, побут, культура, економічний стан) і III. Видатніші місця. До кожного тому в додатку приложені будуть карти, картограми, диаграми і бібліографічний покажчик усіх праць, що дотикають ся того краю, про який мова в тексті. Досі вийшов тільки перший том сього видання.

„Полтавскія Губерн. Вѣдом.“ сповідають, що «художественно-промышленной» школі імени М. Гоголя (в Миргороді Полт. губ.) урядом призначено 30.000 руб. на майстерні.

Хмельницький у Франції. Д. 26. марця в «Императорскомъ обществѣ любителей древней письменности» д. А. Половцев читав реферат про вельми цікавий і в загальних рисах відомий факт з історії козацтва на Україні, як козаки в 1646 році разом з Французами за приводом Конде воювали проти Іспанців і брали участь в облозі Дюнкерки. Відомо, що кардинал Мазарині обернув ся до короля Владислава з проською про допомогу. Козаки в кількості 2.000 пішли до Франції і воювали 1646 р. Дюнкерку. Д. Половцев, зацікавлений сим епізодом, зробив розвідку в архівах Дюнкерки а також в архіві графа Конде, де знайшов цілий ряд власноручних листів кардинала Мазарині, а також і інших видних діячів тодішньої епохи: в листах заховало ся багато цікавих звісток про шлях, котрим простували козаки до невідомої для них Франції, про переговори їх з французьким урядом, про те, яку вони брали участь у облозі Дюнкерки. Зібрані матеріали д. Половцев виготовував уже до друку. («Сибирскія Вѣдомости» ч. 84).

Народня осьвіта в Росії. В державній раді (Государств. Совѣтъ) незабаром має обмірковувати ся питання про визна-

ченє з державної скарбниці дальшого кредиту 1,800.000 р. для відкриття церковно-парохіяльних шкіл. (СІБ. Вѣдомости).

Харківське губернське Земське Зібраннє призначило 200.000 руб. на народню осьвіту, але губернатор запротестував проти такої постанови зєметна з огляду того, «что это (организация шкіл) не выолнѣ разработано и выяснено, а посему и производство ассигнованных на это дѣло суммъ является преждевременнымъ». (СІБ. Вѣдом. 96 ч.)

Етнографічні досліди України. Член географічного товариства у Петербурзі д. Кривошапкин об'їздить нині волинську, подільську та мінську губернії за для всесторонніх дослідів сього краю, переважно з боку етнографічного. Кривошапкин, кажуть, уже прислав у Товариство колекцію одежі та весільного вбрання, що заховали ся од стародавнього часу, та істнують і дотепер. Надіслані колекції будуть передані до музея Олександра III. («Новости» ч. 86.)

Осьвіта для селянок Не що давно урядом ствержено устав «Общества содѣйствія женскому сельско-хозяйственному образованию» в Петербурзі. Нове товариство, рада котрого складаєть ся з 12 членів, має право заводити публичні лекції, відкривати по містах та по селах школи й курси сільського господарства. («Новое Время» ч. 8291).

Розкопи в Херсонесі. Д. Костюшко-Валюжинич, що завідє археологічними розкопками в Херсонесі, одіслав знову багато вельми дорогіших та цікавих річий до Петербурга. З гробниці (кінця IV в. до Р. Хр.) винято шість урн, в яких заховало ся золоте ожереля, перстені та інші речі: на одному перстені гнучно вирізаний образ сидячої Паллади: на другому, срібному, голова Афродіти між двома Еротами також дуже гарної роботи. Одна із серезок увіяля з себе цілу композицію: жінка, сидючи під деревом, грєє на чотирьох конях. Усі фігури так тонко по мистецьки виконані, що й нині рідко коли можна подібати таку художницьку роботу. Рядом з гробницею IV в., але на три аршини вище од неї, відкрито великий склеп, що походить, судячи по монетам, з кінця I віку по Р. Х., в ньому також захована сила всяких цінних та цікавих річий. («Новости» ч. 89).

Відкриття в Індії. Висланий англійським правительством до Індії вчений

д-р Філер, що перед роком відкрив у однім індійським лісі стовп з давнім написом про Будду і йдучи за сьм слідом віднайшов у тім самім лісі сліди стародавнього міста Капіявасту, місяця вродження Будди, зруйнованого ще перед смертю сего великого вчителя, доносить тепер, що заряджені ним розкопки тих руїн дали над сподіване великі і важні здобутки. Віднайдено гробницю Будди і урну з останками його тіла, а також ба-

гато написів, котрі в головній основі потверджують ті звістки про життя Будди, які передають ся в буддійських писаннях і деякими дослідниками вважали ся нераз мітичними.

Міжнародний з'їзд географів, сьмий з ряду, відбудеть ся сього року в Берліні. Реферати будуть читати ся в мовах: англійській, французькій, італійській і німецькій. Славянські мови не допущені до відчитів.

VI. Із суспільного життя.

Число Русинів на Угорщині. Число угорських Русинів доси незнане докладно. Причиною того є з одного боку сторонність малярського уряду, що бажаючи число своїх земляків як найсильніше збільшити, зменшав тим самим при конскрипції число людности інших націй, з другого боку не зовсім докладні конскрипції записки, що подають число не самих Русинів, але всіх греко-католиків, через що обидва ті поняття вводять в замішанє. Коли одначе приходиться вибирати між записками урядовими і конскрипційними, то останні скорше можна завірити: з уваги на те, що всі Русини в Угорщині є греко-католики, та що в кожній парафії подана мова, якою послугують ся вірні, можна прийти бодай в приближеню до вірного виводу про їх число, при чім різниця недокладности хитала би ся що найбільше між цифрами 10 до 20 тисяч. Різниця-ж та все не буде так велика, як між урядовими і конскрипційними даними.

Щоби показати, як незгідні дані подавано що до числа Русинів в Угорщині, наведу кілька з них. Черніг в *Etnographie der oesterreichischen Monarchie*, 1857 начислив Русинів — ідучи за Чапловичем, 358.913., Петерман в *Geograph. Mittheilungen*, 24 B. 1878* начислив їх 460.000; в тім самім році Головацький начислив в *Нар. піснї Гал. и Угор. Русн.* III, 6, 2* Русинів 476.560; урядова перепись переведена в 1880 начислила їх 342.351; Брахелі в *Statistische Skizze der oest. ung. Monarchie*, 1881*, подає число Русинів на 460.000. Угорські Русини (Гердецький, Дулишкович) підносили число своїх земляків ще в 70-х роках на 500 або й більше тисяч; теперішні інтелігентні Угорські Русини подають се

число також на 500.000. З того видно, яка там запутанина в статистиці.

Хоч умови, серед яких приходиться жити Угорським Русинам, так некорисні, то всеж таки до цілковитої їх погуби, як сього бажають собі малярські повністи, прийти не може. Доказ на се маємо в зіставленю дат, оголошених урядом, на підставі конскрипцій з р. 1880 і 1890. Всіх Русинів числено:

Комітат	1880 р.	1890 р.
Абауй-Торна	543	—
Бач-Бодрог	7.294	9.112
Берег	74.021	94.650
Бігар	466	—
Боршод	455	350
Земплин	30.164	34.610
Мараморош	106.221	147.474
Саболч	1.698	—
Сатмар	969	1.332
Спіш	16.158	17.930
Угоча	29.976	33.348
Унг	41.871	53.302
Шарош	30.939	38.175

Всього руської людности було отже: 1880 р.: **342.381**; 1890 р.: **430.282**.

За 10 літ виносить проте приріст людности 87.902, що становить майже 23%. При сьому помітна річ, що коли в комітатах з малою руською людностю Русини денационалізують ся так скоро, що по десятих літах нема їх зовсім аж в трьох комітатах (Абауй Торна, Бігар і Саболч), то в комітатах з компактним руським населенєм вони ростуть скоро: Унг виказує 12.000 приросту, Берег 20.000, а оден комітат, Мараморош, виказує навіть величезний приріст, бо 40.000 душ, отже майже третина усього руського населеня того комітату! Дуже слабкий приріст виказують: Угоча, де Русини маляризують ся, і Земплин, та Спіш, де вони

в часті мадяризують ся, в часті слова-
чать ся. Останнє дотикає також Шарошу,
хоч не в такій мірі, як З. і Сп. З того
видно, що ми можемо найбільше числити
лиш на три головні комітати: Марамор-
рош, Берег, Унг; Земплин, Угоча, Ша-
рош і Спіш будуть лише поволі денацио-
налізувати ся, інші-ж комітати бути
може що вже в часі найближшої конскрип-
ції, 1900, не викажуть руської людности.
Віомок буде становити хіба Бач-Бодрог,
де позиція Русинів досить добра, хоч їх
там і мало.

В. Гнатюк.

Захоронки для сільських дїтїй. Пол-
тавське Земство почало заводити по селах
захоронки для дїтїй селян, зайнятих літом
працею в полі. Захоронки показали ся
дуже пожиточними особливо тому, що дїти
не лишають ся дома без догляду. Захо-
ронками завідують переважно місцеві учи-
телі і учительки; багато осіб завідує за-
хоронками безплатно. Селяни дуже при-
хильні до захоронок, бо переконали ся
про велику з них користь.

В. Ламанський про австр. Славян.
26. марця в «Императорскомъ Русскомъ
Географическомъ Обществе» в Петербурзі
відбуло ся засідання етнографічного від-
ділу. Предсідатель «Общества» д. В. Ла-
манський познайомив публіку з новою
працею проф. університету в Нансі Б.
Ауербаха «Про народи та племена Ав-
стро-Угорщини». Д. Ламанський, разом
з Ауербахом, уважає більш справедливим,
щоб Чехи вчили ся німецької мови, котру
вживає вся Європа, бо Німцям віддячного
вчити чеську мову, котра вживається
тільки в Чехії та в Моравії. Нарешті
д. Ламанський цілком згоджується з Ау-
ербахом в тому, що чеська народність,
котра складається з всього з 5 мільонів,

не може вимагати рівноправности з Нім-
цями, що лічать 50 мільонів людности.
(Новости ч. 87).

Еміграція з Фінляндії. Фінляндії
емігрують до Америки. На останньому
пароплаві, що відплив з Ганге, виїхало
500 душ. Торік емігрувало 3.420 чолов.
(«Новости» 98 ч.)

Реформа календаря в Росії. Комі-
сія визначена Астрономічним Товариством
в справі реформи календаря звернула ся
була до російських міністерств з прось-
бою, висловити свою думку про реформу.
Міністерства комунікації, внутрішніх
і заграничних справ і скарбу — заявили
ся за найскоршою реформою. До комісії,
що має розглянути сю справу, вибрано
16 осіб, між ними 9 членів ради Астро-
номічного Товариства. Предводити мають
нарадам Менделєєв і Глязенап. Перше
засідання відбуло ся 10 мая. Праці покін-
чать ся певно в червні.

Нові земства. 19. марця скінчила
свої засідання комісія, котрій доручено було
скласти проєкт запровадження земства в
т. зв. області войска Донського. («СПБ.
Вѣдом.» № 91.)

Народний Дім. На буковинський На-
родний Дім в Чернівцях, що має пере-
будувати ся, зложено досі 2025 зл. і 35 кр.
дрібними складками Русинів і 1179 зл.
50 кр. членських вкладок. Також стрий-
ські Русини заходять ся коло здвигненя
Народного Дому в Стрию.

**Еміграція мешканців північного Кав-
казу — Кабардинців, Інгушів та Чечен-
ців** усе ширшає. Останніми часами до
начальника Терської області надіслано
силу просьб про дозвіл переселити ся
в Туреччину. («СПбур. Вѣдом.» ч. 84).

VII. Від редакції.

До українсько-руських видавців.
Просимо всіх українсько-руських видав-
ців, редакторів, авторів і др., щоби були
ласкаві присилати до бібліотеки нашого
Товариства по одному примірникови всіх
своїх видань, хоч би й найдрібніших.

Се буде корисно не лише для Товари-
ства, але й для них самих. Про всі нові
видання буде завжди бібліографічна по-
татка в Л. Н. Вістнику. Розуміється,
що отся просьба звернена і до російських
Українців.

